

ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ

КУЧКАРОВА МАРҲАБО ХУДАЙБЕРГАНОВНА

ҲОЗИРГИ ЎЗБЕК НАСРИДА БАДИИЙ ШАРТЛИЛИК

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

Филология фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати

Тошкент – 2020

УЎК: 821.512.133-3:82.0 (043.3)

**Филология фанлари доктори (DSc) диссертация автореферати
мундарижаси**

**Content of dissertation abstract of doctor on philological sciences
(DSc)**

**Оглавление автореферата диссертации доктора филологических
наук (DSc)**

Кучкарова Мархабо Худайбергановна
Ҳозирги ўзбек насрида бадиий шартлилик.....4

Kuchkarova Marhabo Xudayberganovna
Literary conditionality in modern uzbek prose.....36

Кучкарова Мархаба Худайбергановна
Художественная обусловленность в современной узбекской прозе ...71

Эълон қилинган ишлар рўйхати.....65
List of published works
Список опубликованных работ

ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ

КУЧКАРОВА МАРХАБО ХУДАЙБЕРГАНОВНА

ҲОЗИРГИ ЎЗБЕК НАСРИДА БАДИИЙ ШАРТЛИЛИК

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc) ДИССЕРТАЦИЯСИ
АВТОРЕФЕРАТИ

Тошкент – 2020

Фан доктори (DSc) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2017.1.DSc/Fil.23 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институтида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Илмий кенгаш веб-саҳифасида (www.tai.uz) ва «ZiyoNet» Ахборот-таълим порталида (www.ziyounet.uz) жойлаштирилган.

Илмий маслаҳатчи:

Раҳимжонов Нуъмон Каримович,

Расмий оппонентлар:

Каримов Баҳодир Нурметович,
филология фанлари доктори, профессор

Яқубов Исламжон Аҳмеджанович,
филология фанлари доктори, профессор

Муродов Ғайрат,
филология фанлари доктори, профессор

Етакчи ташкилот:

Жиззах давлат педагогика институти

Диссертация ҳимояси Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2020 йил «__» _____ соат ____ даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил:100060, Тошкент, Шаҳрисабз тор кўчаси, 5. Тел.: (99871) 233-36-50; fax: (99871) 233-71-44; e-mail: uzlit.@uzsci.net.)

Диссертация билан Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг Асосий кутубхонасида танишиш мумкин (___ рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 100100, Тошкент, Зиёлилар кўчаси, 13. Тел.: (99871) 262-74-58.

Диссертация автореферати 2020 йил «__» _____ да тарқатилди.
(2020 йил _____ даги ____ рақамли реестр баённомаси).

Б.А.Назаров,
Илмий даражалар берувчи
илмий кенгаш раиси,
филол.ф.д., академик

Р.Баракаев,
Илмий даражалар берувчи
илмий кенгаш илмий
котиби, филол.ф.н.

Н.Ф.Каримов,
Илмий даражалар берувчи илмий
кенгаш қошидаги илмий семинар
раиси, филол.ф.д., академик.

КИРИШ (Фан доктори (DSc) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон адабиётшунослигида бадиий шартлилик нафақат адабиётда, умуман, санъатнинг барча турларида, кино, театр, рассомчилик, ҳайкалтарошлик, рақс, фотография ва бошқа соҳаларда ҳам ниҳоятда муҳим хусусият сифатида ўрганилиб келинмоқда. Бадиийликнинг муҳим шартлари образлилик, оригиналлик, универсаллик, мазмун ва шаклнинг уйғун бирлиги, ўзаро мувофиқлиги, ҳаққонийлик, самимийлик, бадиий тил каби шартлар тўла адо этилсагина ҳақиқий санъат асари вужудга келади. Адабиётшуносликда чинакам санъат асарига ёндашувда ана шу нуқтаи назардан қаралади, адабий жараёнда тўхтовсиз равишда янги истеъдод ва бадиият қирралари кашф этилаверади.

Дунё адабиётшунослигида бадиий шартлилик масаласига даставвал Аристотелнинг “Поэтика”сида диққат қаратилган бўлиб, антик дунё давридан бери адабиётшуносликда “адабиётнинг эстетик-таъсирчан қудрати” долзарб илмий-назарий аҳамият касб этиб келади. Хусусан, адабиётда рамз ва метафора, мифология, халқ оғзаки ижоди таъсирида ёзма адабиётга кўчган метаморфоза каби кўпдан-кўп бадиий воситалар; сатира ва киноя, турли ижодий услублар, романтизм, реализм, модернизм, постмодернизм, магик реализм, абсурдизм бадиият имкониятларини янада кенгайтди. Бинобарин, бадиий шартлилик табиатининг сифат ўзгаришларини ўрганиш давр тақозосидир.

Мустақиллик даври ўзбек адабиётининг етакчи намояндаларидан Э.Аъзам, А.Аъзам, Н.Норматов, Ш.Бўтаев, Х. Дўстмуҳаммад, Н.Эшонқул, У.Ҳамдам, И.Султон ижодларида қўлланган метафора, киноя, неомиф, метаформоза, абсурд, ассоциатив образли шартлилик унсурларини жаҳон адабиётшунослиги контекстида тадқиқ этиш янгича талқин ва таҳлил этиш заруратини туғдиради. “Ўзбекистон илм-фан, интеллектуал салоҳият соҳасида, замонавий кадрлар, юксак технологиялар борасида дунё миқёсида рақобатбардош бўлиши шарт”¹лиги адабиётшунослик фани олдига ҳам назарий масаларни жаҳон андозалари даражасига юксалтириш масъулиятини қўяди. Шунга кўра, ҳозирги ўзбек насрида кузатилаётган янгича бадиий тафаккур қирралари муаллифнинг жамиятга ва қаҳрамонга, қаҳрамоннинг ўз-ўзига ва атрофдагиларга кинояси, ижтимоий, маънавий-ахлоқий муаммоларга танқидий муносабати, романтик киноявий воқеа ҳамда образ яратиш, киноявий-таклидий асар, неомиф наср, Жажман, Химер (Шайтон), Сизиф образларининг фалсафий-рамзий маънолари, одам қиёфасидан бошқа

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 22 декабридаги Олий мажлисга мурожаатномаси // Халқ сўзи, 2017, 22 декабрь. - №258 (6952).

қиёфага эврилиш мотивининг намоён бўлиши, метафора, абсурд насрга хос умидсизлик, тушкунлик, рухий ва ижтимоий таназзулнинг ноанъанавий тасвири, ассоциатив образлилик яратиш билан боғлиқ илмий-назарий муаммоларни тадқиқ этиш диссертациянинг долзарблигини белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 13 майдаги ПФ–4797-сон “Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги, 2017 йил 7 февралдаги ПФ – 4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармонлари, 2017 йил 17 февралдаги ПҚ–2789-сон “Фанлар академияси фаолияти, илмий тадқиқот ишларини ташкил этиш, бошқариш ва молиялаштиришни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 13 сентябрдаги ПҚ–3271-сон “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутоаласи ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги, 2020 йил 19 октябрдаги ПҚ-4871-сон “Буюк шоир ва мутафаккир Алишер Навоий таваллудининг 580 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида”ги қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 16 февралдаги 124-Ф-сон “Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилишнинг долзарб масалалари” мавзусидаги халқаро конференцияни ўтказиш тўғрисида”ги фармойиши мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга ушбу тадқиқот муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги: Диссертация тадқиқоти республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. “Демократик ва ҳуқуқий жамиятни маънавий-ахлоқий ва маданий инновацион иқтисодий ривожлантириш” устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Диссертация мавзуси бўйича халқаро илмий тадқиқотлар шарҳи¹. Бадиий шартлилик масаласи доимий равишда адабиётшунослик диққат марказида турган долзарб илмий муаммолардан ҳисобланиб, адабиёт илми пайдо бўлгандан буён изчил тадқиқ этиб келинмоқда. Москва давлат университети, Урал давлат педагогика университети, Санъат ва гуманитар фанлар институти, Бурят давлат университети, Тверь давлат университети, Новгород давлат университети, Ульяновск университети (РФ), Киев Миллий

¹ Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий-тадқиқотлар шарҳи <https://www.dissercat.com>; <http://chelovenauka.com>; www.dslib.net; <https://docplayer.ru>; www.lib.ua-ru.net/diss/cont/201445.html; <https://elibrary.ru/item.asp?id=23365143>; <https://publikacianet/archive/2016-10-2/8> ва бошқа манбалар асосида тайёрланди.

университети (Украина), Озарбайжон ўқитувчилар институти (Озарбайжон), М.Утемисов номидаги Ғарбий-Қозоғистон давлат университети (Қозоғистон), шунингдек, ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти, Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети (Ўзбекистон) каби университет ва илмий марказларда олиб борилган филологларнинг изланишлари характерлидир.

Жаҳон адабиётшунослигида бадиий шартлилик муаммоси юзасидан муайян илмий натижаларга эришилган: XX асрнинг биринчи ярми Европа адабиётида бадиий шартлилик типлари ва функцияси; миф замонавий адабиётда муҳим бадиий шартли восита эканлиги масалалари асослаб берилган (Москва давлат университети); Т.Толстой ва Ю.Буйда романлари мисолида XX-XXI аср муҳожирликдаги рус прозасида бадиий шартлилик типлари (Бурят давлат университети), Л.М.Леоновнинг “Пирамида” романида иккинчи даражали бадиий шартлилик (Тверь давлат университети), 1970-1980 йиллар рус романчилигида бадиий шартлилик (Ураль давлат педагогика университети), Чингиз Айтматов ижодида ўзга образ яратишда бадиий шартлилик (Санъат ва гуманитар фанлар институти), ҳаётий ҳақиқатдан бадиий синтез яратиш ва шартлилик (Ульяновск университети, РФ), характер яратишда бадиий шартлилик (Киев, Украина), бадиий адабиётда тарихий шартлилик, шартлиликда тарихийлик (Озарбайжон ўқитувчилар институти, Озарбайжон), адабий асарда бадиий шартлилик компонентлари тадқиқи (М.Утемисов номидаги Ғарбий-Қозоғистон давлат университети, Қозоғистон) каби тамойиллари белгилаб берилгани адабиётшуносликда изчил ўрганилаётгани эътиборга молик.

Жаҳон адабиётшунослигида бадиий шартлилик ва насрдаги шартлилик соҳасида, жумладан, куйидаги устувор йўналишларда тадқиқотлар олиб борилмоқда: киноявий бадиий модус, неомифологик бадиий шартлилик, метаморфоза бадиий шартли восита сифатида, абсурд адабиётга хос бадиият унсурлари, бадиий асардаги образ, ғоя, метафорик образлилик, ассоциатив тафаккур усулининг моҳиятига чуқурроқ кириш каби жиҳатларга алоҳида эътибор қаратиш.

Тадқиқотнинг ўрганилиш даражаси. Ўтган асрнинг 50-йилларидан бошлаб, собиқ совет даври адабиётшунослигида бадиий шартлилик масаласи Н.П.Ослопков, И.А.Разумний, В.Шербина, Т.Л.Мотилева, П.Масленников, Н.В.Виденеев, Ю.Манн, Е.Добин, Т.Асқаров, В.Н.Ждан, Б.Сучков, А.Михайлова, В.Дмитриев, Н.К.Гей, Б.Панкин, В.Шкловский, А.Е.Кравченко, Н.Г.Медведеваларнинг

илмий мақола ва монографик характердаги тадқиқотларида ўрганилган¹.

МДХ адабиётшунослигида ҳам бадиий шартлилик масаласи Н.Г.Владимилова, Е.Г.Доценко, Е.Н.Ковтун, И.С.Ликинская, Н.А.Глинкина, В.Ю.Грушевская, Н.В.Перепелицина, Ши Сяолун, С.Б.Алиев, Р.Б.Султонғалиева, Б.А.Наджафоваларнинг диссертация ва мақолаларида турли ракурс ва аспектларда ўрганилган².

Ўзбек адабиётшунослигида мазкур муаммо юзасидан назарий-таҳлилий аспектдаги фикр-мулоҳазаларни Иззат Султон, А.Ҳайитметов, Б.Саримсоқов, У.Тўйчиев, Н.Раҳимжонов, Ҳ.Болтабоев, А.Шаропов, Қ.Йўлдошев, Д.Қуронон, С.Холмирзаева, Ш.Назаровалар тадқиқотларида учратиш мумкин³. Мазкур ишларда

¹ Ослопков Н.П. Об условности // Театр. 1959. №12.; Разумный Н.П. О природе художественного обобщения. – М., 1960.; Щербина В. Актуальные проблемы современного литературоведения. – М., 1961.; Мотылева Т.Л. О реализме и условности / Иностранная литература и современность. – М., 1961.; Масленников П. Социалистический реализм и условность // Искусство. – Москва, 1961. №1.; Виденев Н.В. Об условности в искусстве // Вопросы философии. – М., 1963, №10.; Манн Ю. Художественная условность и время // Новый мир. – Москва, 1963, №1.; Добин Е. Диалектика искусства и проблема условности // Советская культура. – Москва, 1964, №3.; Аскарлов Т. Эстетическая природа художественной условности. – Фрунзе: ИЛИМ, 1966. – 160 с.; Шу муаллиф. Художественная условность как эстетическое явление в свете ленинской теории отражения. – Фрунзе: Кыргызстан, 1984. – 200 с.; Ждан В.Н. Об условности к киноискусству. – М.: Московская правда, 1966. – 56 с.; Шу муаллиф. Эстетика экрана и взаимодействие искусств. – М.: Искусство, 1987. – 496 с.; Сучков Б. Исторический судьбы реализма. – М.: Советская Писатель, 1967.; Михайлова А.О. Художественной условности. – М.: Мысль, 1970. – 300 с.; Дмитриев В. Реализм и художественная условность. – М.: Сов.писатель, 1974. – 210 с.; Гей Н.К. Художественность литературы. Поэтика. Стиль. – М.: Наука, 1975. – 471 с.; Панкин Б. Время и слова. – М.: Детская литература, 1973. – 270 с.; Шкловский В. О теории прозы. – М.: Советская Писатель, 1983. – 384 с.; Кравченко А.Е. Художественная условность как средство типизации характера (На материале современного украинского романа): Дисс... канд. филол. наук. – Киев, 1984. – 190 с.; Медведева Н.Г. Миф как форма художественной условности: Автореф. дисс... канд. филол. наук. – М., 1984.

² Владиминова Н.Г. Формы художественной условности в современном романе Великобритании: Дисс... д-ра филол. наук. – Новгород, 1999. – 382 с.; Ковтун Е.Н. Типы и функции художественной условности в европейской литературе первой половины XX века: Дисс... д-ра филол. наук. – М., 2000. – 304 с.; Ликинская И.С. Проблема условности в искусстве: Дисс... канд. философ. наук. – М., 2001.; Глинкина Н.А. Роман Ф.Сологуба “Творимая легенда”: Проблема художественного синтеза жизнеподобия и условности: Дисс... канд. философ. наук. – Ульяновск, 2003. – 150 с.; Грушевская В.Ю. Художественная условность в русском романе 1970-х-1980-х годов: Дисс... канд. филол. наук. – Екатеринбург, 2007.; Перепелицина Н.В. Типы художественной условности в русской прозе рубежа XX-XI в.в.: на материале романов “Кысь” Т.Толстой, “Город Палачей” Ю.Буйды: Дисс... канд. филол. наук. – Бурят, 2010. – 170 с.; Ши Сяолун. Художественная условность в формировании образа другого в творчестве Чингиза Айтматова: Магистерская диссертация. – Екатеринбург, 2013. – 105 с.; Алиев С.Б. Вторичная художественная условность в романе Л.М. Буйда “Пирамида”: Дисс... канд. филол. наук. – Тверь, 2014. – 165 с.; Султанғалиева Р.Б. Исследование компонента художественной условности в литературных произведениях // Bulletin D’EURUTALENT-FIDJIP: Международная академия КОНКОРД, 2015. – С. 84-86; cyberleninka.ru.

³ Султон И. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980.– 392 б.; Ҳайитметов А. Навоий дostonларида шартли тасвир / Навоийхонлик суҳбатлари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1993. – 216 б.; Саримсоқов Б. Бадиийлик асослари ва мезонлари. – Тошкент: С.Аҳмедов х/н, 2004. – 128 б.; Тўйчиев У. Ўзбек адабиётда бадиийлик. Мезонлари ва уларнинг маромлари. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2011. – 508 б.; Раҳимжонов Н. Истиклол ва бугунги адабиёт. – Тошкент: Ўқитувчи НМИУ, 2012. – 328 б.; Болтабоев Ҳ. Шартлилик табиати ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. 1981. №5. – Б. 34-38.; Болтабоев Ҳ. Наср ва услуб. Услуб муаммосига назарий нигоҳ ва ҳозирги ўзбек насрида услубий изланишлар. – Ташкент: Фан, 1992. – 104 б.; шу муаллиф. Истеъдод ва услуб. – Тошкент: Ўзбекистон, 1982. – 26 б.; Шаропов А. Оламлар ичра оламлар. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат, 1978. – 224 б.; Йўлдош Қ., Йўлдош М. Бадиий таҳлил асослари. – Тошкент:

бадий шартлиликнинг табиати ҳақида қисқа назарий қайдлар, шунингдек, ўзбек халқ оғзаки ижоди жанрлари (достон, эртак, афсона, латифа, лоф, топишмоқ, асотир, кўшиқ ва ҳ.зо)да бадий шартлиликнинг тур ва воситалари, халқ эртакларида синов мотиви генезиси ва поэтикаси ўрганилган.

Юқоридаги тадқиқотларда гарчанд, бадий шартлиликнинг назарий табиати ва унга доир масалалар маълум даражада ўрганилган бўлса-да, ҳозирги ўзбек насрида бадий шартлилик масаласи алоҳида фундаментал тадқиқот сифатида тадқиқ этилмаган. Муаммонинг ўзбек адабиётшунослигида яхлит тарзда ўрганилмаганлиги масаланинг монографик тарзда тадқиқ этилиши муҳимлигидан далолат беради.

Диссертация тадқиқотининг диссертация бажарилган илмий-тадқиқот муассасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти илмий ишлари режасидаги ОТ-Ф1-77 рақамли “Ўзбек адабиёти дурдоналари” 100 жилдлигини нашрга тайёрлаш” номли фундаментал лойиҳа доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади бадий шартлиликнинг янги хил ва кўринишларини аниқлаштириш, киноявий, неомифологик, абсурд адабиётга хос шартли воситаларни ўрганиш ҳозирги ўзбек насрининг муҳим бадий хусусияти эканлигини тадқиқ этишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари: Мақсадни амалга ошириш учун қуйидаги вазифаларни ҳал этиш кўзда тутилди:

бадий шартлиликнинг илмий-назарий ва эстетик табиатини очиш;

ўзбек мумтоз адабиётида бадий шартли тасвирнинг романтик, реалистик, дидактик, тасаввуфий тарзда намоён бўлишини аниқлаш;

киноявий бадий модус яратишда лиро-романтик киноя, масхараомуз киноя, беозор киноя, сўз ўйини, сарказм, парадокс, ниқобли образлилик ва унинг бадий хусусиятларини очиб бериш;

романтик киноя, киноявий муносабатнинг кўпёқламалилиги, киноявий тақлидий асар, танқидий руҳ, ички диалогизмнинг серкирралигини кўрсатиш;

ҳозирги ўзбек насрида юзага келган Жажман, Сизиф, Химер (Шайтон) неомифолегемаларининг яралишида шарқ ва ғарб адабий синтезининг воқеъ бўлиши, метаморфоза мотиви ўзбек халқ оғзаки ижоди ва жаҳон насри анъаналари таъсирида пайдо бўлганини илмий асослаш;

Камалак, 2016. – 464 б.; Қурононов Д., З.Мамажонов., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2010. – 400 б.; Холмирзаева С.Ш. Ўзбек халқ эпосидаги бадий шартлиликнинг ўзига хос хусусиятлари: Филол. фан.номз... дисс. – Тошкент, 1990. - 139 б.; Назарова Ш.И. Ўзбек халқ эртакларида синов мотивларининг генезиси ва поэтикаси: Филол.фан. бўйича фалсафа д-ри (PhD)... дисс... автореф. – Тошкент, 2017. – 48 б.

ўтган асрнинг 80-йиллар охирида ва 90-йиллар бошида ўзбек насрида абсурд адабиёт унсурларининг вужудга келиши ва бу давр насри қаҳрамонига хос бўлган тушкунлик, фожиавийлик, умидсизликнинг бадий-функционал хусусиятларини ёритиш;

ассоциатив образлилик ҳодисасининг Ота ва Бўри руҳиятида қаршилантеририлиши ҳамда бола тарбиясида орифона ва жоҳилона муносабатни икки халқ ҳаёти мисолида бадий ёритишнинг ўзига хослигини кўрсатиб бериш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида ҳозирги ўзбек насри ва жаҳон адабиётидаги мавзу доирасига тааллуқли асарлар, Э.Аъзам, А.Аъзам, Н.Норматов, Х.Дўстмуҳаммад, Ш.Бўтаев, Н.Р.Муҳаммад, Н. Эшонкул, У.Ҳамдам, И.Султон, Б.Қобулнинг роман, қисса, ҳикоя, новелла ва эсселари олинди.

Тадқиқотнинг предмети бадий шартлиликнинг табиати ва талқини, унинг киноя, неомиф, абсурд унсурлар, ассоциатив образлилик каби янги бадий воситалари талқинини ҳозирги ўзбек прозаси мисолида тадқиқ қилиш ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқот мавзусини ёритишда аналитик, қиёсий-типологик, қиёсий-тарихий, психологик, структурал, герменевтик таҳлил усулларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

шартлиликнинг санъат асари учун муҳим эстетик категория эканлиги, шунингдек, бадий асарнинг ҳам муҳим бадий шартли эканлиги асосланган;

ўзбек мумтоз адабиётида бадий шартли тасвирнинг романтик, дидактик-реалистик, тасаввуфий, рамзий, фалсафий, аллегорик, мажозий, метафорик моҳиятида шартлилик табиати адабий-эстетик категория эканлиги асосланган;

70-йиллар адабий авлоди асарларида киноявий бадий модус, унга хос восита ва кўринишлар, жумладан, киноявий образ, ниқобли образлилик, пародия, парадокс, танқидий руҳ, сарказм, киноявий муносабатнинг кўпёқламалилиги, романтик киноявий образ яратиш каби янги бадий-услубий изланишлари ҳозирги ўзбек насрида алоҳида муҳим тенденция сифатида шакллангани аниқланган;

рус адабиётининг улкан сатирик намояндаси Н.В.Гоголнинг “Ўлик жонлар” асарига киноявий тақлидий пародия сифатида яратилган “Эски арава” қиссасидан кўзда тутилган мақсад, ёзувчининг бадий-ғоявий жиҳатдан сўз муддаоси ва нияти асослаб берилган;

ҳозирги ўзбек насрида пайдо бўлган Химер, Жажман, Сизиф неомифолегемалари, умуман, неомиф насрга хос муҳим бадий-ғоявий жиҳатлар, мифологик образлар яратилишида шарқона исломий ҳамда ғарбона насронийлик асосидаги илғор ижодий анъаналар, улуғвор ғоялар таъсири, оригиналлик масалалари очиб берилган;

метаформоза ҳодисаси ҳам неомифологик бадий шартлилик воситаси бўлиб, қаҳрамоннинг бирор деталь орқали (гиёҳ ёки кўзгу)

ёки ҳеч қандай воситасиз тўла ҳолда (итга эврилиш) ёхуд қисман эврилишга учраши (чумолилар суҳбатини эшитишга қодир бўлиш, кўз қорачиғининг хонага эврилиши каби) ҳодисаси бевосита жамият ва қаҳрамон руҳиятидаги чуқур таназзулдан дарак бериши исботланган;

“абсурд вазият” ҳамда “абсурд қаҳрамон” талқини орқали юзага келган “ўз ичига беркинган одам”нинг руҳий таҳлили ва талқини муҳим адабий йўналиш сифатида воқеъ бўлгани далилланган;

Ота ва Бўри образлари ўртасидаги ўхшаш ёки фарқли руҳий нуқталарнинг қиёсланиши, Ёзувчи ва Ўргимчак образлари ўртасидаги ювошлик ва ўлжабозлик руҳий ҳолатларнинг умуммуштараклиги, фарзанд тарбияси билан боғлиқ муносабатда туркқишлоқ одамлари ва лўлиларнинг икки хил муносабатини таққослаш натижасида пайдо бўлган ассоциатив образли тасвир моҳияти асарлар таҳлили билан белгилаб берилган.

Диссертациянинг амалий натижаси қуйидагилардан иборат:

дунё адабиётшунослигида бадиий шартлилик масаласини тадқиқ этиш антик даврдан эътиборан алоҳида йирик илмий муаммо сифатида муҳим илмий аҳамият касб этиши ўзбек насри мисолида асосланган;

ўзбек мумтоз адабиётида қўлланилган шартли тасвирлар аслида, халқ мифологияси ва ўзбек халқ оғзаки ижоди, Қуръони каримга таянилганлиги классик ижодкорлар яратган дoston, нома, мунозара, масал каби жанрлар мисолида аниқланган;

ҳозирги ўзбек насрида алоҳида йўналиш сифатида шаклланган киноявий бадиий модусли асарлар таҳлили орқали киноявий бадиий маънони ҳосил қилишда иштирок этувчи сарказм, сўз ўйини, ниқобли образлилик, рамз, метафора, матн услубидаги киноя, истехзо, кесатикларнинг ўрни аниқланган;

киноявий муносабатнинг кўпёқламалилиги, муаллиф кинояси, қаҳрамон кинояси, “Соясини йўқотган одам”, “Пуфак одам” каби романтик киноявий образлардан кўзда тутилган бадиий мақсад ва янгича бадиий топилмалар кўлами кенгайгани очиб берилган;

киноявий тақлидий қисса жанрининг ҳозирги ўзбек насрида пайдо бўлгани, Гоголь аънаналарининг қайта тирилиши, образлар трансформацияси, сюжет ва образ яратишдаги издошлик ҳамда оригиналлик кўрсатилган;

неомиф наср хусусиятлари, Жажман, Сизиф, Химер каби неомифологик образлар яратилишида ғарб ва шарқ ижодий аънаналарининг адабий синтези, ижодий-услубий янгиланишлар исботлаб берилган;

метаморфоза ҳодисасининг ҳозирги ўзбек носирлари ижодида юз бериши, бу ҳодисанинг миллий ҳамда ташқи адабий таъсир доирасида вужудга келиши асосланган;

абсурд адабиётга хос умидсизлик, тушкунлик оҳанги, ўз ҳаётидан, жамиятдан норозилик кайфиятининг бадиий ифодаланиши

туфайли пайдо бўлган “абсурд вазият” ва “абсурд қаҳрамон” ҳозирги ўзбек насри негизида исботланган;

янгича образли бадиий тафаккурнинг юзага келиши, бадиий шартлилик масаласи билан боғлиқ илмий хулосалар ўзбек адабиёти, ҳозирги адабий жараён ва адабиётшунослик фанларидан яратиладиган дарслик ва кўлланмаларнинг янада мукаммаллашувига хизмат қилиши асосланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги муаммонинг аниқ кўйилгани, чиқарилган илмий-назарий хулосалар ва таҳлилларнинг аналитик, қиёсий-типологик, тарихий-қиёсий, структурал, герменевтик, таснифлаш, тавсифлаш, контекстуал каби усуллар билан асослангани, ишончли назарий манбаларга таянилгани билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти.

Диссертациянинг илмий аҳамияти ҳозирги ўзбек насрида асосий тенденция сифатида кўриниш берган киноя, неомифологизм, метафора, метаморфоза каби янгича бадиий услубий изланишларнинг илмий-назарий жиҳатдан белгиланишида намоён бўлиб, тадқиқот натижаларидан бадиий шартлилик табиати ва унинг янгиланган хил, кўринишлари хусусида монографик тадқиқотлар, шунингдек, янги давр ўзбек адабиёти тарихини яратишда фойдаланиш мумкин.

Ишнинг амалий аҳамияти олий ўқув юртларининг филология факультетлари, академик лицейлар учун “Ҳозирги адабий жараён”, “Адабиёт тарихи”, “Адабиёт назарияси”, “Бадиий таҳлил асослари”, “Янги ўзбек адабиёти” фанлари ва ўқув курслари учун дарсликлар, ўқув кўлланмалар, ўқув-услубий мажмуалар тайёрлашда, махсус курс ва танлов машғулотида ўтказишда фойдаланилиши мумкинлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Ҳозирги ўзбек насри ва унга хос бадиий шартлилик масаласи бўйича олиб борилган тадқиқотлар, олинган илмий натижалар куйидаги асосда жорийланган:

Бадиий шартлилик муаммосининг рус-европа ва МДХ давлатлар адабиётшунослигида ўрганилиши, унинг назарий илмий-эстетик асослари, ўзбек бадиий тафаккури тараққиётида бадиий шартлиликнинг диний-мифологик, дидактик, романтик, реалистик, модернистик кўринишлари ва воситалари шаклланиб, ўзгарганлигини аниқлаштиришга доир хулосаларидан ФА-Ф1-ГО40 “Ўзбек адабиётшунослиги қиёсий адабиётшунослик аспектида: таъсир ва типология” фундаментал лойиҳасида фойдаланилган (Фанлар академиясининг 2020 йил 23 июндаги №3/1255-1301-сонли маълумотномаси). Натижада ҳозирги ўзбек насрида реалистик анъанавий шартлиликнинг турланиб, мазмунан ҳамда шаклан бойиб, киноявий, неомифологик, ассоциатив, рамзий-модернистик шакллари вужудга келгани, ҳозирги ўзбек насрида киноявий (Э.Аъзам, А.Аъзам,

Ш.Бўтаев, Н.Р.Муҳаммад), неомифологик (Ш.Бўтаев, Х.Дўстмуҳаммад, Н.Нормат, Н.Эшонқул), рамзий-модернистик (Х.Дўстмуҳаммад, Н.Эшонқул, Ш.Бўтаев, У.Ҳамдам), ассоциатив (И.Султон, Б.Қобул, У.Ҳамдам) бадиий шартлилик зоҳир бўлгани асосланган;

бадиий шартлилик аслида ўзбек ва умуман, Шарқ мумтоз адабиётида дидактик реалистик адабиёт сифатида Юсуф Хос Ҳожиб, Аҳмад Югнакий, Носириддин Бурҳониддин Рабғузий, Алишер Навоий асарларида воқеъ бўлгани хусусидаги хулосалардан А-1-118 рақамли “Алишер Навоий образининг тасвир ва талқинларига оид ўқув қўлланмасини тайёрлаш ва нашр этиш” мавзусидаги амалий лойиҳани бажаришда фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 9 сентябрдаги 89-03-3180-сон маълумотномаси). Натижада Алишер Навоийнинг “Лисон ут-тайр”, “Маҳбуб ул-қулуб”, “Хамса” дostonларидаги метафора, рамз, мажозий тимсол сингари рамзий, фалсафий тасаввуфий бадиий ғояларни ифодаловчи шартли воситалар таҳлили ва уларнинг аҳамияти грант хулосаларига асос бўлган;

ҳозирги ўзбек насрига хос бадиий шартлилик муаммоси (реалистик, модернистик, киноявий, неомифологик), унинг тур ва кўринишлари, мустақиллик даври ёзувчилари ижодида намоён бўлган шартли-рамзий мажозий услуб, қаҳрамон ва давр муаммоларини ёритишдаги ижодий янгиланишларга доир илмий-назарий қарашлардан АҚШнинг Атланта шаҳридаги Эмори университети Ислom цивилизациясини ўрганиш Яқин Шарқ ва Жанубий Осиёшунослик кафедрасида Ўрта Осиёлик аёл ёзувчиларнинг дин, оила ва жамиятга бўлган муносабатларини ўрганувчи илмий тадқиқотда фойдаланилган (Эмори университетининг 2019 йил 26 августдаги маълумотномаси). Натижада истиқлол даври ўзбек насрида аёл образининг янги бадиий талқинини ўрганиб, кузатишга имкон яратилган;

ҳозирги ўзбек прозасида пайдо бўлган янги услублар киноя, рамзий-модерн наср намуналари, бундан ташқари, бадиий шартлилик муаммосининг рус, ўзбек ва бошқа халқлар адабиётшунослигида ўрганилиши каби илмий муаммоларни тадқиқ этишга доир илмий-назарий қарашлардан Озарбайжон Миллий Фанлар академияси Низомий номидаги Адабиёт институтининг “Озарбайжон-Туркманистон-Ўзбекистон адабий алоқалари” бўлимида озарбайжон адабиётшунослари томонидан фойдаланилган (Низомий номидаги Адабиёт институтининг 2019 йил 14 сентябрдаги маълумотномаси). Натижада, ҳозирги ўзбек ёзувчиларидан Э.Аъзам, А.Аъзам, Ш. Бўтаев, Н.Р.Муҳаммад, У.Ҳамдам, И.Султон, Қ.Норқобилларнинг ҳаёти ва асарлари, шунингдек, А.Қаҳҳор ҳаёти ва ижодининг янги архив материаллари асосидаги тадқиқоти илмий манбаларни ўрганишга асос бўлиб хизмат қилган;

ҳозирги ўзбек насрида рамзийлик, метафора, киноя, миф, неомиф рамз ва бошқа муаммоларни ўрганишга оид илмий-назарий хулосалардан Боку давлат университети талабаларига маъруза ва махсус курсларни ўтишда фойдаланилган (Боку Евроосиё университети “Турк ва хорижий ўлка филологияси” факультетининг 2019 йил 9 октябрдаги маълумотномаси). Натижада Озарбайжон олий ўқув юртлари талабаларининг туркий халқлар адабиёти, хусусан, ҳозирги ўзбек насри тўғрисидаги билимлари янги маълумотлар билан бойитилишига эришилган;

Ўзбекистон телерадиокомпаниясининг “Адабий жараён”, “Дунё адабиёти”, “Мактублар”, “Бедорлик” кўрсатув ва радиоэшиттиришлари учун диссертация натижалари бирламчи методологик асос бўлиб хизмат қилган (Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси “Маданият ва маърифат” каналининг 2019 йил 6 сентябрдаги 01-14/380-сон; 2020 йил 3 сентябрдаги 04-25-793-сон маълумотномалари). Натижада Э.Аъзам, А.Аъзам, Ш.Бўтаев, Н.Эшонқул, У.Ҳамдам, И.Султон, Б.Қобул ижодига хос муҳим бадиийлик хусусиятлари, прозанинг турли жанрларидаги бадиий-услубий ижодий изланишлари ҳақидаги илмий-таҳлилий кузатишлар теле ва радиотингловчиларнинг катта қизиқишига сабабчи бўлган, ҳозирги адабий жараён муаммолари ва масалалари бўйича турли адабий, илмий-маърифий кўрсатув ҳамда эшиттиришлар савиясини янада оширишга хизмат қилган;

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг йиллик проза ва адабий танқидчилик кенгашларида тадқиқот натижаларидан унумли фойдаланилган (Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг 2019 йил 1 ноябрдаги №01-03-07/1232-сонли маълумотномаси). Янги ўзбек насрига хос тадқиқот натижалари орқали проза кенгашида қилинган йиллик илмий маърузаларнинг изчиллигини таъминлашга хизмат қилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси: Тадқиқот натижалари 22 та илмий-амалий анжуманда, шу жумладан, 7 та халқаро ва 15 та республика илмий конференциясидаги маърузаларда илмий жамоатчилик муҳокамасидан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши. Диссертация мавзуси бўйича жами 60 та илмий иш чоп этилган. Шулардан 2 та монография, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган хорижий нашрларда 2 та, шу мақомдаги республика журналларида 18 та, шунингдек, бошқа хорижий ва маҳаллий нашрларда 40 та мақола эълон қилинган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми: Диссертация кириш, тўртта боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан таркиб топган. Тадқиқотнинг умумий ҳажми 280 саҳифадан иборат.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида ўтказилган тадқиқотларнинг долзарблиги ва зарурати, тақиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига боғлиқлиги асосланиб, диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари, объект ва предметлари тавсифланган, муаммонинг ўрганилганлик даражаси ёритилган. Диссертация мавзусининг иш бажарилган муассасанинг илмий тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари, объекти ва предмети, тадқиқ усуллари, илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг ишончлилиги далилланиб, ишнинг назарий ва амалий аҳамияти очиб берилган, тадқиқот натижаларининг амалиётга жорий қилиниши, эълон қилиниши, апробацияси, диссертация тузилиши ва ҳажми бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертация жами тўрт бобдан иборат. Диссертациянинг I боби **“Бадиий-эстетик тафаккур такомилда шартлилик ва ўзбек насри”** деб аталган. Унинг биринчи фасли **“Бадиий шартлиликнинг илмий-назарий асослари ва масаланинг ўрганилиш тарихи”** деб номланган. Мазкур фаслда бадиий адабиётдаги “шартлилик” масаласини тушунтириш ва ўрганиш борасида илмий-назарий фикрлар билдирган ҳамда изланишлар қилган Иззат Султон, М.Қўшжонов, А.Ҳайитметов, Б.Саримсоқов, У.Тўйчиев, Ҳ.Болтабоев, Д.Қуроноов каби олимларнинг тадқиқот ва мақолаларидаги муҳим маълумотлар жамланди, қиёсланди, умумий хулосалар чиқарилди.

Иззат Султон бадиийликнинг муҳим шартлари сифатида ҳаққонийлик, самимийлик, мазмун ва шаклнинг бир-бирига мослиги, бадиий тилни кўрсатса, Б.Саримсоқов эса устозининг фикрларини бироз янгилаб, бадиийлик шартларини янада тўлдириб, мукаммаллаштиришга ҳаракат қилади: “Адабиётшуносликда шартлилик атамаси икки маънода қўлланилади. Биринчиси – бадиий асарда акс этган воқеликнинг реал воқеликка муносабатидаги шартлилик, яъни асар воқеаларининг ҳаётийлик, санъат қоидаларига кўра мослик даражаси. Шартлилик атамасининг ушбу маъноси унинг фалсафий талқинига мос келади. ...Иккинчиси – бадиий асарда иштирок этувчи қаҳрамонлар, уларнинг хатти-ҳаракати, руҳий кечинмалари туфайли содир бўладиган воқеалар ўртасидаги сабаб-оқибат муносабатидаги боғланишлар маъноси, яъни бадиий шартлиликнинг тор, хусусий маъноси”¹. Дарҳақиқат, асар бадиийлиги дейилганда, олим жуда тўғри кўрсатганидек, шартлиликнинг иккинчи маъносига ҳар доим диққат қаратилади. Иззат Султон “Адабиёт назарияси” китобининг тўртинчи бобида “бадиийлик мезонлари”

¹ Саримсоқов Б. Бадиийлик асослари ва мезонлари. Тошкент: Аҳмедова, 2004. – Б. 110.

деган терминни “бадийлик критериялари” деб ишлатади¹. Б.Саримсоқов “Бадийлик асослари ва мезонлари”, У.Тўйчиев “Бадийлик асослари ва маромлари”, Д.Қуронов “Бадийлик модуси” деб ишлатади. Бу терминлар барчаси “бадий шартлилик”ка мос келади.

Иззат Султон, Б.Саримсоқов, У.Тўйчиевлар адабиёт назарияси бўйича олиб борган узоқ йиллик илмий кузатишлари натижасида ҳақиқий санъат асари учун муҳим бўлган бадий мезонлар (бадий мезонларни – шартлилик табиати сифатида қабул қилиш мумкин. – М.Қ.)ни белгилаб кўрсатишади. Масалан, Б.Саримсоқов бадий асар учун муҳим бўлган бадий мезонлар қуйидагилардан иборат деб ёзган: “Мазмун ва шакл бирлиги, тасвир ва ифоданинг ҳаққонийлиги, пафоснинг ҳаётийлиги ва тиниқлиги, тасвир ва ифоданинг аниқлиги, изчил тизимлилик, оригиналлик, эстетик баҳо”².

Ҳозирги ўзбек насрида юз берган бадий шартлилик хусусиятларини ўтган асрнинг юз йилида кечган бадий шартли усуллар билан қиёслаб бўлмайди. Бугун энди “неомифологизм”, “интертекстуаллик”, “ассоциатив образлилик”, “фантасмагория”, “абсурд адабиётга хос унсурлар”, “неореализм”, “романтик киноя”, “метаморфоза”, “киноявий тақлидий пародия” унсурлари пайдо бўлди. Ҳозирги ўзбек ёзувчилари адабий тажриба тўплаш ва ўз даврининг муаммоларини ёритишда, давр кишиси образини адабиётга муҳрлаш ҳамда юксак бадиият яратиш йўлларида ХХ аср ўзбек адабиётининг йирик салафлари изидан бормоқда. Хуллас, бу фаслда “Бадий шартлиликнинг” илмий-назарий асослари нима деган саволга жавоб беришга уринган қатор ўзбек, қардош ва рус-европа олимларининг тадқиқотлари таҳлил этилди.

Мазкур бобнинг иккинчи фасли **“Ўзбек мумтоз адабиётида насрга хос шартли тасвир”** деб номланган. Унда Юсуф Хос Ҳожиб, А.Югнакий, Рабғузий, Хоразмий, Амирий, Алишер Навоий, Бобур, Гулханий ва ҳакоза адиблар асарларидаги мумтоз бадиият унсурлари ўзбек адабиётидаги шартлиликнинг генезиси сифатида таҳлил қилинди. Бадий шартлиликнинг қадимий восита ва кўринишларини ХІ асрда Ўрта Осиё ёки, умуман туркий халқларнинг муштарак бадий обидалари бўлган Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг”, Аҳмад Югнакийнинг “Ҳибатул-ҳақойиқ” асарларида кузатиш мумкин. Бундан ташқари, Алишер Навоийнинг “Маҳбуб ул-қулуб”, “Хамса” ва, айниқса, унинг биринчи достони “Ҳайрат ул-аброр”да дидактика элементлари устуворлик қилади. Айтиш мумкинки, мазкур асарларда асосан, **дидактик бадий шартлилик** етакчилик қилади. Жумладан, Юсуф Хос Ҳожибнинг дунё илмини, жаҳон турколог олимларини лол

¹ Султон И. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – Б. 220-228.

² Саримсоқов Б. Бадийлик асослари ва мезонлари. Тошкент: С.Аҳмедова, 2004. – Б. 90-109.

қолдирган асари “Қутадғу билиг” асарида бадиий шартлиликнинг панднома, ўғит, мактуб-васиятнома¹, савол-жавоб, мунозара, рамз ва метафорик ассоциатив фикрлаш, ирсоли масал, эпик баёнчилик элементлари кенг миқёсда қўлланилган.

Юсуф Хос Ҳожиб дoston бадиий матнини яратишда метафорик бадиий шартлиликдан унумли фойдаланади. Хусусан, дostonда ташбеҳ, истиора, жонлантириш, сифатлаш, талмеҳ каби кўпдан-кўп бадиий санъатлардан муаллиф маҳорат билан истифода этганини қайд этиш лозим.

“Ҳибатул-ҳақойик” (Аҳмад Югнакий), “Қисаси Рабғузий” (Рабғузий) асарлари ҳам туркий халқларнинг бадиий тафаккурининг ривожланишида, хусусан, бадиий шартлиликнинг кўринишлари ва воситаларининг ёзма адабиётда воқеъ бўлишига жуда катта фундаментал асос бўлди. Бу дostonларнинг бадиий композицияси, сюжети, образли тасвирлари, бадиий тасвирий воситаларнинг кўплиги ва ровий образининг мукамал ишланишида кўзга ташланади. Бундай мухташам асарларнинг яратилиши учун туркий халқлар адабиётида улкан бадиий-ижодий юксалиш бўлгани аниқ. Масалан, мазкур асарларга туркий халқлар оғзаки ижоди ва бошқа таржима ва адабий алоқаларнинг ҳам, Куръони карим ва унга ёзилган шарҳлар, Ҳадисларнинг ҳам катта таъсири бўлган.

Ўзбек мумтоз адабиёти тарихида ўзининг беш дostonи (“Хамса”), тўрт девони (“Хазойин ул-маоний”), “Қуш тили” номли аллегорик рамзий-киноявий дostonи (“Лисонут тайр”), фалсафий дидактик мазмундаги бир қатор асар (“Маҳбуб ул-қулуб”)лари билан туркий тил (ўзбек тили)нинг нақадар бой ва жозибадор тил эканлигини исботлаган Алишер Навоий асарларида қўлланган бадиий шартли воситаларга ҳам диққат қаратилган. Навоий Шайх руҳидан мадад олиб яратган “Лисон ут- тайр”да тасвирланган қушлар, семурғ, етти водий рамзий маънода тасаввуфнинг 7 та риёзат босқичи (Талаб, Ишқ, Маърифат, Истиғно, Тавҳид, Ҳайрат, Фақру фано)ни баён қилади. Дostonда бадиий шартлиликнинг *рамзий, аллегорик, киноявий, тамсилӣ, тасаввуфӣ фалсафӣ дидактик воситаларини* кузатиш мумкин. Дostonда қушлар хатти-ҳаракати ва табиатига монанд тамсил этилган ўнлаб қисса ва ҳикоятлар “қолиплаш” бадиий *приёмидан* маҳорат билан фойдаланганини кўрсатади. “Лисон ут- тайр”да ҳам қолиплаш бадиий усули етакчилик қилади. Бу усулни “асар ичидаги асар” деб баҳоласак ҳам бўлади. Бу бадиий усул Алишер Навоийнинг “Хамса” дostonлари композициясида ҳам катта маҳорат билан ишлатилган. Ўрганишимизга кўра шуни билдикки, Қўқон адабий муҳитининг истеъдодли вакиллари билан бўлган

¹ Ражабова Б. “Қутадғу билик”да васиятнома адабий жанри / Муштарак адабий ходисалар. – Тошкент: Мухаррир. 2019. – Б. 13-27.

Гулханийнинг “Зарбулмасал” асарида ҳам “қолиплаш” бадиий усулидан ниҳоятда нуқтадонлик билан истифода қилинган.

Диссертациянинг II боби “**Янги ўзбек насрида киноя**” деб аталади. Мазкур боб уч фаслдан ташкил топган. Бу боблардаги фаслларда киноявий бадиий модусда ижод қилаётган Э.Аъзам, А.Аъзам, Ш.Бўтаев ва қиёсларда Н.Р.Муҳаммад асарлари таҳлил этиб берилди. Бобнинг биринчи фасли “**Киноянинг турлари, сарказм ва сўз ўйини**” деб номланган. Унда Эркин Аъзам насрига хос бадиий шартли унсурлар киноя, пародия, кесатик, истехзо, сарказм, ниқобли образлилик, рамзий-ҳалқали киноявий шартли тасвир, лақаб қўйиш, парадокс, сўз ўйини каби қатор бадиият унсурлари таҳлил этиб берилди. Ўзбек адабиётида 70-йиллар адабий авлоди (А.Аъзам, Э.Аъзам, М.М.Дўст, Х.Султон) яратган роман, қисса ва ҳикояларда илк бор киноявий модусли асарлар вужудга келди. Жумладан, Э.Аъзамнинг “Пиёда” ҳикояси қаҳрамони Бердибой ҳам ўзбек адабиётида яратилган киноявий образнинг етук бир кўриниши саналади. Дон Кихот (Сервантес), Мулла Норқўзи, Фахриддин (А.Қаҳҳор), Бердибой (Э.Аъзам) образларини яхлит бирлаштирадиган сифат бу – руҳиятидаги *гаройиблик*. Улар ғалати руҳиятга эга образлар саналади. Э.Аъзам насрини тадқиқ этган Н.Владиминова адиб ижодида учрайдиган шу типдаги образларни “Эркин Агзамовские чудаки” деб таърифлаган. Ҳақиқатан ҳам Э.Аъзамнинг Рамазон (“Анойининг жайдари олмаси”), Бердибой (“Пиёда”), Тўракулбой (“Файзининг амакиси”), Кўкалдош (“Боғбололик Кўкалдош”), Асқар Шодиев (“Отойининг туғилган йили”), Сафура (“Байрамдан бошқа кунлар”) каби образлари Н.Владиминова таърифидаги образлардир. Уларни “*гаройиблик*” сифати бирлаштиради. Рамазон – кўнгли тоза, бир қоп ёнғоқдек шалдуршулдир, покиза инсон, Бердибой – оила аъзоларининг бир жамоа бўлиб яшашини истаган қайсар, ўжар одам, Тўракулбой – бошқачароқ ҳаётни, бошқача одам бўлишни орзу қилган, аммо эплай олмаган киши, Кўкалдош – “етим” сўзини елкасида ортмоқлаб, ниҳоят отасининг кимлигини билиб, фахрлана бошлаган ўзгача характерга эга, Асқар – ўлгудек қайсар, ҳақиқатпараст одам, Сафура – ҳаётдан завқ, маъно излаган тантиқ аёл образи, хуллас уларнинг ҳар бири одатдан ташқари ғалати феъл-атворли одамлар.

Пакана (Э.Аъзам “Пақананинг ошиқ кўнгли”) – унга қўйилган лақаб, асардаги кучли иронияни ўзида акс эттирган. Адиб қаҳрамоннинг ташқи камчилиги, яъни бўйи пастлиги, устига-устак каллигини жиддий нуқсон сифатида бўрттириб кўрсатади. Адиб шу орқали, яъни инсон жисмидаги камчилик туфайли кўнгли озурда бўлган, охир-оқибат аламзадага айланган шахснинг трагикомик ҳиссиётларини, ҳаётини, Пақананинг кўнгил дунёсини яратишда хунук, кўримсиз ташқи қиёфанинг руҳиятга салбий таъсирини

қаламга олса, Бердибой (“Пиёда”) рухий оламидаги контраст туйғулар, парадоксли мулоҳазакорликни асос қилади.

Э.Аъзам “Пакананинг ошиқ кўнгли” қиссасида **юмористик ирония**дан фойдаланган бўлса, “Шоирнинг тўйи”, “Чапаклар ва чалпаклар”, “Тули-гули”да киноянинг ўткир формаси - **сарказм**ни қўллаган. Адабиётшунос олимлар **“ирония”** билан **“сарказм”** ўртасида нозик фарқ борлигини қайд этишади, сарказм - киноянинг ўткир формаси, реал воқелик билан бадиий воқелик ўртасида юпқагина парда тортилган бўлади. Парда ортидаги воқелик, реал шахсларни таниб-билиб, айнан ким эканлигини аниқ билмасак-да, ундаги рамзлар, ишоралар воситасида уларнинг кимлиги ва ҳаққоний тарихий-ижтимоий, адабий давр ҳақида хабардор бўламиз. “Шоирнинг тўйи” қиссасининг қаҳрамонлари, воқеалар, адабий жараён (катағонга учраган Оташқалб шоир таваллуди айёми), сиёсий ўйинлар китобхонга жуда таниш бўлган манзаралар ҳақида ҳикоя қилади. Шу боис мазкур асарда қўлланган киноявий бадиий шартлилик воситасини **сарказм** деб атадик. Қисса бошдан-оёқ сарказм асосига қурилган. Асар қаҳрамонлари аниқ бир атоқли исм (от) билан аталмайди. Бинобарин, Оташқалб шоир – катағонга учраган истеъдодли шоир, ўтли қалам соҳиби; Оқсоқол шоир – даврнинг сиёсий ўйинларига чап бериб келган ижодкор; Жасур ёш шоир – Оташқалбнинг шогирди, навқирон истеъдод эгаси; Мовийкўз – икки ижодкор дўст - Оташқалб билан Оқсоқол шоир ўртасида талаш бўлган гўзал аёл, аслида айғоқчи (русларнинг агенти) хиёнаткор, сотқин; Жиянбека – Оташқалбнинг номи остида катта мансабларни кўзлаган ниқобдор; Мафкурахоним – давр ғояларининг содиқ кули, раҳбар лавозимдаги аёл; Тепакал – аёлларнинг кушандаси, Дон Жуан; Заҳматкаш домла – ҳақиқатни юзага чиқаришга интилаётган чин олим; Ажойиб домла – Оташқалбнинг ҳаёти ва ижодини афсонавийлаштириб ташлаган пафоси кучли, замонасоз олим; Алвастихоним, Маъшуқахоним – булар мавқе, машҳурлик, бойлик учун эркаклар қўлида кўғирчоққа айланган аёллар; Маддоҳ ака – даврни мадҳ этувчи мадҳиябоз; Таъқибкор – мавжуд давлатнинг ишончли одами (КГБ) образи. **Ниқобли образлар** – Э.Аъзамнинг киноявий асар яратишдаги янгича бадиий шартлилик воситаси ўларок яратилган. Э.Аъзамнинг навбатдаги қиссаси “Чапаклар ва чалпаклар”да ҳам ирониянинг ўткир формаси - **сарказм** истифода этилган. Қиссада мамлакатда энг катта ижтимоий-сиёсий муаммога айланган **“шахсга сизиниш”**нинг даҳшатли оқибатлари (кўр-кўрона социализм, коммунизм ғояларига ишонч, қашшоқлик, қария-ногиронларнинг жамиятга кераксиз буюм сингари улоқтирилиши, сирти ялтироқ, ичи қалтироқ халқ ҳаётини “бахтли”, “тўкин-сочин”, “замонавий”, “озод ва обод”, “саранжом-сариншта” мамлакат, халқ сифатида хўжакўрсинга ёки номига кўрсатиш, инсон наслининг кадрсизланиши, инсоний туйғулар ва муносабатларнинг

тахқирланиши) Буриё халқи ҳаёти мисолида ҳикоя этилади. Бутун бошли миллат Хон Ман Меннинг шахсига сиғиниб орзулари, кўнгил хоҳишлари, истаклари, эркаликларини амалга ошириш учун кеча-кундуз хизматда туради.

Э.Аъзамнинг “Тули-гули” қиссаси ҳам ўткир ирония воситаси – сарказм асосига қурилган. Бизнингча, сарказм бадиий шартлилик воситасида яратилган асарлар театрлаштирилган сахнавий ижрога ўхшайди. Унда гўёки актёрлар, томашабин ва китобхон иштирок этаётгандек таассурот қолдиради. Хусусан, Э.Аъзамнинг юқорида таҳлилга тортилган “Шоирнинг тўйи”, “Чапаклар ва чалпаклар мамлакати”, “Тули-гули”, “Аралашкўрғон” асарларида шу ҳолат яна кузатилади; уларда сарказм бадиий шартли воситаси маҳорат билан қўлланилган.

Бобнинг иккинчи фасли **“Киноявий муносабатнинг кўпёқламалилиги ва романтик киноя”** деб аталади. Бу фаслда киноявий бадиий модусда ўзгача тарзда ижод қилган Аҳмад Аъзам ижоди таҳлил этилди. Романтик киноявий услуб яратган ижодкорнинг “Соясини йўқотган одам” ҳикояси Н.Р.Муҳаммаднинг “Пуфак” ҳикояси билан қиёсан таҳлил қилинди. Ўзбек адабиётшунослигида А.Аъзамнинг ўзига хос кинояси М.Шералиева томонидан ўрганилган¹. Олима ўз тадқиқотида ёзувчининг “Одамнинг олasi ичида” ҳикоясини “киноя – объектга кўп ёқлама қараш” муаммоси юзасидан таҳлил этиб берган. Киноявий бадиий модусда баракали ижод қилган А.Аъзамнинг “Ғулистон ёхуд Ғулистонга сафар” романи, “Аскартоғ томонларда” қиссаси, “Соясини йўқотган одам”, “Ойнинг гардиши”, “Тугмачагул” каби ҳикоя ва новелларида қўлланилган киноявий муносабатнинг кўпёқлама кўринишларини таҳлил этиш мумкин. Муаллифнинг бадиий асарларида яққол кўзга ташланадиган оригинал бадиий ифода, тасвирдаги ўзгачалик, қаҳрамоннинг ўзини ўзи таҳлил қилиш (самоанализ), ўзини ўзи тафтиш этиш, қаҳрамоннинг нафақат атрофга, жамиятга танқидий-киноявий муносабатда бўлиш, қаҳрамон ҳаёлида иллюзия яратиш, мозаика асосига сюжет қуриш, рамз ва метафораларга ўчлик китобхонни хушёр торттиради.

А.Аъзам ҳикоялари орасида “Ойнинг гардиши” ҳикояси, айниқса, ўзининг лирик кечинмали талқини, қишлоқ одамларининг оддий ва содда ҳаётини китобсевар бола тилидан, болаларча тил билан баён этиб бериши билан ўқувчини хайратлантиради. Назаримизда, ҳикояда марказий ўринга қўйилган Бола ва Ой образлари мана шу юқоридаги парчада ўзининг кульминацион нуқтасига чиқади. Бола тушида оқ қўйни миниб олиб, қўрадан чиқиб кетиш учун уринади. Лекин эшик тополмайди, ойнинг ойдин ёруғи,

¹ Шералиева М. Ҳозирги ўзбек насрида киноя. – Тошкент: Академнашр, 2016. – Б. 67-81.

унинг кўзларини қамаштиради. Бизнингча, ҳикояда ой ва кўтонлаган ой, бола ва оқ кўй образлари тимсолли рамзларга айланади. Яъни, кўрғонланган ой – биқиқ муҳит рамзи. Ойнинг гардиши – жамиятдаги чегараланган анъанавий миллий кадриятлар рамзи, гардиш – чекланганлик, чегараланганлик рамзи, ойнинг кўтонлаши – бир хил ҳаёт, ижтимоий тузумга, анъанавий миллий кадриятларга ўралишиб қолган ўзбек халқининг ҳаётига рамзий ишоралардир. Оқ кўйга миниб олиб, йўл топа олмаётган бола – ўзбек халқининг анъанавий миллий кадриятлари билан тўқнашиб, ўзи истаганидек катта йўлга чиқа олмаётган одам рамзи. Ёзувчи инсон эркини бўғаетган анъанавий кадриятларга, тутимларга ҳам сал бошқачароқ, прогрессивроқ, эркинроқ муносабатда бўлиш кераклигини уқтираётгандек. Айнан шу нуқтада муаллифнинг ўзига хос кинояси юзага келади. Яъни А.Аъзам оддий бир ҳаётий воқелик орқали жамиятга хос “чекланган, тор, биқиқ” кадриятлар ва тутимларга танқидий муносабатини шу тарзда ниҳоятда нозиклик билан ифодалайди.

А.Аъзам ҳаёлий воқеаларни, қаҳрамоннинг ўз-ўзи билан суҳбатини, ички диалогизмни жуда ўхшатиб ёзган. Муаллиф сўзларни, жумлаларни, ҳаётий тафсилий деталларни, бир-бирига занжирдай уланиб кетган ҳиссиётлар ва кайфиятларни аниқ-тиник ифодаловчи образли тасвирларни жуда ўрнида топиб битган. “Соясини йўқотган одам” ҳикоясига хос романтик киноя Н.Р.Муҳаммаднинг “Пуфак” ҳикоясида ҳам учрайди¹. “Пуфак” ҳикоясида фабрика ишчиси кунлардан бир куни пуфак шишириб, ўз қаҳрамонини яратади. Пуфак одам фабрикага Булаҳим Ҳалаев ёрдамида (пуфак одамнинг ижодкори – М.Қ.) цехга ишга киради, тинмай, югуриб-елиб ишлайди. Шалвираб, дами чиқиб қолганида эса ўз яратувчисининг олдига келади. У яна пуфакни пуфлаб кўяди. Ёзувчи Пуфак одам ва уни яратган одам тимсолида Истеъдодли одам билан Истеъдодсиз одамнинг тимсолини яратиб, метафорик образга айлантиради. Истеъдодсизнинг орқасида доимо кўринмас куч бўлиб турувчи истеъдодли киши, шунингдек, истеъдодсиз шахснинг фожиасини нафақат шахс фожиаси балки, жамият фожиаси эканини кўрсатиб беради. Шунингдек, бу фаслда, А.Аъзамнинг “Тугмачагул” новелласи ва “Асқартоғ томонларда” қиссасидаги киноявий кўпёқламалилик таҳлил қилиб берилди.

Бобнинг охириги учинчи фасли **“Киноявий тақлидий пародия”** деб аталади. Ўзбек адабиётшунослигида киноявий-пародия асарлар шу пайтгача махсус ўрганилмаган. Ваҳоланки, ҳозирги ўзбек прозаси ва шеъриятида пародия асарларнинг намуналарини исталганча топиш мумкин. Пародия – юнонча “тесқари қилиб куйлаш” маъносини беради. Пародияга адабиётшунослик луғатларида “бирон бир асар,

¹ Муҳаммад Нуруллоҳ Рауфхон. Пуфак / Этақдаги кулба. – Тошкент: Академнашр, 2014. – Б. 75-84.

ижодкор, иждодий услуб, жанр кабилар устидан кулиб ёзиш” деб таъриф берилади¹.

Истеъдодли ёзувчи Ш.Бўтаевнинг “Эски арава” қиссаси ўзининг пародиявий бадиий модуси билан бошқа асарлардан ажралиб туради. Ш.Бўтаев шўро тизимидаги эскирган раҳбарият, яккахокимлик, лаганбардорлик, хушомадгўйлик, фикрсизлик авж олган паллада Гоголга суянади ва унинг сатирик услуби ёзувчига кўл келади. Гоголнинг ўткир, кинояли, захарли қаҳқаҳаси нафақат Россияни зир титратди, балки бутун дунёни ларзага солди. Унинг захарханда сатирасидан кишилик жамияти маънавий озуқа сифатида куч олди. Шу жумладан, Гоголнинг “Ўлик жонлар” асари қахрамонларини Ш.Бўтаев “Эски арава” қиссасида қайта тирилтиради. Ёзувчи Гоголнинг ўткир қалами билан ҳажв тиғи остига олинган қахрамонларга юзланади. “Ўлик жонлар” образи орқали Ш.Бўтаев жамиятдаги бутун иллатлар устидан кулиш йўлини топади. “Эски арава” қиссасига Гоголь яратган салбий сатирик типлар, яъни Чичиков, Селифан, Петрушка, Собакевич, Кошкарёв, Маниловларни олиб киради. Бундай янги бадиий шартли восита орқали ҳозирги ўзбек насрида янги адабий усул яратади. “Эски арава”да муаллифнинг ўзига хос фантазмагорияси, сатирик салбий типлар Чичиков, Селифан, Петрушка, Кошкарёв ва бошқаларнинг трансформацияси натижасида мавжуд жамиятдаги бюрократизм, турғунлик ижтимоий-маънавий инқироз ҳолатига киноя қилинади. Рус адабиётшуносларининг талқинига кўра, “Ўлик жонлар” асари италян адиби Алигъери Дантенинг “Илохий комедия” асаридан таъсирланиб яратилган. Михаил Булгаков қайта тирилтирган салбий тип Чичиков эса XX асрнинг 20-йилларига қайтиб келади ва миллиардерга айланади.

М.Булгаков сингари Ш.Бўтаев ҳам Гоголнинг сатирик образи Чичиковни XX асрнинг 80-йиллари охирида қайта тирилтиради. Ш.Бўтаевнинг “Эски арава” қиссасида Гоголь қахрамонлари жаноб Павел Иванович Чичиков хизматкорлари Селифан, отбоқари Петрушка билан эски аравада Ўзбекистонга йўл олишади. Тўғрироғи, улар жаҳаннамдан тирилиб, ёруғ дунёга қайтиб келишади. Эски замоннинг ўлик жонлари нега Ўзбекистонга керак бўлиб қолди? – деган савол туғилади. Чунки, Ўзбекистонда ҳам “Ўлик жонлар”нинг кавмлари Нишонбой Хурзамонович, Кошкарёв, Манилов, Собакевичлар бор эди. Ш.Бўтаев Гоголнинг “Ўлик жонлари” билан ўзи яратган янги “Ўлик жонлар”ни учраштиради. Натижада эса қиссада кутилмаган, кўрилмаган, шу пайтгача ҳис этилмаган янги адабий жанрдаги асар вужудга келади. Гоголона Кошкарёв образини “Эски арава” қиссасига кўчириш орқали “осмоний ғоялар”, “пуч гаплар” оғушида яшайдиган замоношларимиз устидан қаҳқаҳа уриб кулади. Гоголь иждодига хос ўткир сатира, кулги, юмор элементлари

¹ Куронов Д., ва бошқалар. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2010. – Б. 217.

XX аср замонавий ва бугунги кун ёзувчиларига битмас-туганмас илҳом чашмаси бўлиб беминнат хизмат қилиб келмоқда. Гоголона ташбеҳлар, сифатлашлар, гоголона батафсил тасвирийлик, гоголона эпик кўлам, гоголона аччиқ заҳарханда кулги Ш.Бўтаевни ҳам четлаб ўтмади. Гоголь ўз даврида Рус жамияти ва инқирозга юз тутган крепостнойлик тузуми ҳақида катта эпик полотнода “Ўлик жонлар”дек асарни ёзишга киришди ва уни охирига етказа олмади. Ш.Бўтаев Гоголь бадий оламидан нималарнидир ўрганиб, таъсирланиб, ҳозирги ўзбек насрида маълум маънода янгилашиш қила олди.

Диссертациянинг III боби **“Ҳозирги ўзбек насрида неомифологик шартлилик”** деб номланган. Мазкур боб ҳам уч фаслдан ташкил топган. Биринчи фасл **“Жажман ва Сизиф рамзий-фалсафий тимсол”**деб номланган. Н.Владиминова ўзининг сўнгги тадқиқотида бу янгилашни англаб, шундай ёзган: “Бир қатор замонавий носирлар замонавий киши ҳақидаги ўз “миф”ларини яратиб, шу йўлга чиқиб олдилар. Неомифни яратиб, ёзувчилар инсоният йўли (туғилишидан ўлгунига қадар) ҳақидаги ҳақиқатни бадий англашнинг асл, ноанъанавий усулларини топишга ҳаракат қилишди. О.Мухтор, Н.Эшонкул, Ҳ.Исмоилов, У.Ҳамдамовларнинг ҳар бири инсоният борлигининг бадий манзарасини ўзича чиздилар ва унда анъанавий миф ва инсон тўғрисидаги янги ҳақиқатлар тажассум этади”¹.

Ўзбек адабиётида неомиф образнинг бадий жиҳатдан баркамол намунаси Х.Дўстмуҳаммаднинг “Жажман” ҳикояси ҳамда “Донишманд Сизиф” романида кузатилади. Д.Қурононов, Г.Сатторова, Н.Довурбаева, Б.Рўзимухаммад, М.Қўчқоровалар жажман (“Жажман” ҳикояси ва “Бозор” романи) образи борасида ўзларининг фикр-мулоҳазаларини баён этишиб, ҳатто бир-бирларига баҳсли фикрлар ҳам билдиришди. Уларнинг жажман образи хусусидаги фикрлари қуйидагича “Жажман – еб тўймас юҳо”², “Жажман – нафс рамзи”³, “ножинс махлуқ жажман эса – шайтоний нафс рамзи”⁴. Деярли, фикрлардаги ўхшашликни, яқинликни сезиш қийин эмас. Бизнингча, Жажман – неомифологик образ, ҳикоя неомифологизм асосига қурилган, зардуштийлик таълимотига кўра иккига бўлинган олам эзгулик ва ёвузлик ҳақида ҳикоя қилади. Асар қаҳрамонлари Зардушт бобо, Ахурамазда (эзгулик худоси), Ахриман (ёвузлик худоси) ва ёзувчининг юксак бадий тафаккури натижаси ўлароқ яратилган номаълум махлуқ (бўйи бир қарич, қорнида қопчиғи бор – бу жиҳати

¹ Владимирова Н.В. Онтологическая художественная картина мира в современной узбекской прозе / Развитие узбекской прозы XX века и вопросы художественного перевода. – Ташкент: Фан. – С. 175-176.

² Довурбаева Н. Жажманнинг жилвалари // Ёшлик. 1991. №5. – Б. 41-42.

³ Сатторова Г. Миллий характер ва бадий талқин. – Тошкент: Фан, 2007. – Б. 57.

⁴ Қўчқорова М. Истиклол даври ҳикоя ва қиссаларида бадий-эстетик янгилашиш / Бадий сўз ва руҳият манзаралари. Тошкент: Мухаррир, 2011. – Б. 128.

билан кенгуруни эслатади, юзи гоҳ тулки, гоҳ сичқон, гоҳ олмахон, гоҳ одамни эслатувчи номаълум махлуқ) ва оломон (пистафуруш, жийдафуруш, ёнғоқфуруш, туршакфуруш ... фурушлар) образини ташкил этади. Ҳикоядаги немиф образ **“Жажман”** Ахриманнинг яратиғи. Зеро, бу мифологик образ ҳақида манбаларда шундай дейилади: “Ахриман илон, аждар ва бошқаларни яратади”¹. Мифологик махлуқлар образи қадимий дунё халқлари мифларида тез-тез учрайдиган образлардан саналади. Масалан, юнон адабиётида **“Сфинкс”** (Софокл “Шоҳ Эдип” трагедиясида) ва **“Бир кўзли Циклоп”** (Гомернинг “Илиада” достонида) каби даҳшатли махлуқлар образи учрайди. Х.Дўстмуҳаммаднинг **“Жажмани”** юнон мифлари натижасида яратилган Сфинкс, Циклоплардек баҳайбат, инсон юрагига қўрқув солувчи махлуқ эмас. Жажжигина, атиги бир қарич кўринишидан беозор, унинг турқи эврилишга мойил, турли хил қиёфаларга киради. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да “Жажман”-сўзи жажжи (бола) дея изоҳланиб, Ойбекнинг “Навоий” романидан шу сўзли парча мисол сифатида келтирилган². Бизнингча, ёзувчи махлуқнинг беш хил қиёфага киришини (кенгуру, сичқон, тулки, олмахон, одам) бежиз тасвирламаган. Ҳар бир қиёфада муайян рамзий ижтимоий, руҳоний муаммолар яширин. Масалан, халқ эртакларида тулки – айёр, сичқон – текинхўр, олмахон – илгир, эпчил образ сифатида намоён бўлади. Бу эврилишдан шундай хулосага келишимиз мумкинки, ёзувчи **“Жажман”** метаморфозага учровчи қиёфалар орқали жамиятдаги турли салбий ижтимоий иллатларга ишора қилади. **“Жажман”**нинг энг охириги қиёфаси **“одам”**, демак, ёзувчи чин инсон бўлиб етишмоқ учун юқоридаги ҳайвонларга хос салбий хислатларни эмас, уларга хос бўлган ижобий фазилатларга яъни, ҳаракатчанлик (кенгуруга хос, узоқ масофага чопади.), эпчиллик (сичқонга хос), ақллилик (тулкига хос), илгирлик, гўзаллик (олмахонга хос) эга бўлмоғи керак, деган рамзий-фалсафий мушоҳадалар юритади. Х.Дўстмуҳаммаднинг **“Жажман”и** кучли метафорик образдир.

Х.Дўстмуҳаммаднинг асари “Донишманд Сизиф”да ҳам неомифологизм унсурлари бўртиб кўринади. Сизифнинг гуноҳи халқ орасида тарқалган турли хил юнон афсоналарида ҳам ҳар хил изоҳланади. Х.Дўстмуҳаммад фойдаланган афсонада Сизиф Зевснинг ёмон ишига гувоҳ бўлиб қолади. Адиб “Донишманд Сизиф” асарида юнон афсонасини ўз ижодий лабораториясида шу қадар зийнатлайдики, натижада Сизиф ҳозирги ўзбек насрида тимсолли рамзий образга айланади. Сизиф ҳақидаги юнон афсоналарида унинг ақлли, айёр, фирибгар, шаккок, қайсар, исёнкор, тадбиркор каби ўнлаб қиёфалари очилади. Назаримизда, Х.Дўстмуҳаммад ўзи яратган Сизиф характерида ақл ва донишмандликни одамийлик белгиси

¹ Ахриман / Мифы народов мира. Энциклопедия том 1. – М.: Сов.энцикл., 1980. – С. 140-141.

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. II жилд. – Тошкент: Ўз МЭ, 2006. – Б. 324.

сифатида юклайди. Бугунги фикрлар курашига айланаётган Глобал дунёда Инсон фақат ақл ва тадбиркорлик билан яшаб қолиши, ўз мақсадига эриша олиши мумкин, деган бадиий-фалсафий ғоя бу асарнинг моҳиятини ташкил қилади. Х.Дўстмуҳаммад қалами билан яралган янги Сизиф неомифолегемаси ундан олдин яратилган Сизифлардан фарқли равишда меҳнат машаққатларига катта куч-ирода, меҳнат сарф этиб, ўз гуноҳларидан ва маҳкумлиқдан фориг бўлади.

Диссертациянинг кейинги фасли **“Шайтон образининг ижтимоий-мажозий талқини”** деб аталади. Мазкур фаслда Ш.Бўтаев (“Шох”), Н.Эшонқул (“Тун панжаралари”), Н.Рауфхон (“Шайтони Бузург”) каби адибларнинг Шайтон образини яратишдаги қандай адабий тажрибаларига суянгани ва ёзма адабиётда асрлардан бери мурожаат қилинаётган Шайтоннинг диний асослари ўрганилди. Шайтон образи дунё халқлари адабиётида турфа номлар билан атаб келинади. Жумладан, Мефистофель (И.В.Гёте “Фауст” трагедиясида), Демон (Лермонтов “Демон” поэмасида), сеҳргар Волонд (М.Булгаков “Уста ва Маргарита” романида), Иблис (О.Уайльд “Дориан Грейнинг портрети” романи ва Р.Стивенсон “Шайтоний шиша” ҳикоясида), Шайтон (Фитрат “Шайтоннинг тангрига исёни” ҳикояси, О.Мухтор “Кўзгу олдидаги одам” романи, Н.Эшонқул “Тун панжаралари” қиссасида), Жаноб Химер (Ш.Бўтаев “Шох” романида), Шайтони Бузург (Н.Р.Муҳаммад “Шайтони Бузург” ҳикоясида) каби турфа номлар билан аталиб, жаҳон халқлари ва ўзбек адабиётида зоҳир бўлган.

Дунё халқлари адабиётида неча минг йиллардан бери турли исмлар, номлар билан яратиб келинаётган Шайтон образининг генезиси аслида Самовий китобга бориб тақалади. Хусусан, *Қуръони карим*даги Шайтони лаъйин ҳақидаги сура ва оятлар бу фикримизни тасдиқлайди. Ш.Бўтаев Шайтон образини яратишда ҳам Ғарб, ҳам Шарқ анъаналарини синтез қилишга уринади. Ш.Бўтаев, биринчидан, Жаноб Химер (тадбиркор Шайтон) образини яратишда ўзигача яратилган Ғарб адиблари Гёте (“Фауст”), М.Булгаков (“Уста ва Маргарита”), Р.Стивенсон (“Шайтоний шиша”) асарларига, уларнинг Шайтон образини яратишдаги катта ижодий тажрибаларига суянади. Иккинчидан эса адиб Химер образини янада тўлақонли яратиш учун ислом динининг муқаддас китоби Қуръони карим ва Қуръоний сура ва оятлари асосида ёзилган Рабғузийнинг “Қисаси Рабғузий” асарига таянади. Ёзувчи Одам Отанинг Сарандиб тоғига тушиши, Момо Ҳавонинг Жадда тоғига тушиши, Иблиснинг Басрага тушиши ҳақидаги диний ривоятларни романда Жаноб Химер образи ва унинг ота-боболари ўтмиши сифатида қизиқарли услубда баён этади. Ваҳоланки, мазкур ҳикоятлар Рабғузийда бор. Жаноб Химер романда “ақл, тадбиркорлик” тимсоли бўлиши билан бирга одамлар

ўртасида “нифок, алдов, зинокорлик, кўзбўямачиликнинг дояси” сифатида ҳам рамзий қилинган.

Романнинг янгиланган неомифологемалари сифатида яратилган жаноб Химер ва Доктор Рабинович моҳиятан Гётенинг Мефистофели билан доктор Фаустини эслатади. Бу диний-мифологик, адабий образлар ўртасида анчайин нозик параллеллар кузатилади. Ш.Бўтаев немис халқ афсоналари таъсирида яратилган “Фауст” асаридаги бадий архетипдан маҳорат билан фойдаланади. Аммо ёзувчи Ш.Бўтаев трагедиядаги машҳур халқ афсонасида айтилган сюжетни айнан такрорламайди. Ёзувчи ўзининг шахсий фантазияси, юксак бадий тафаккури билан “Шох” романини яратади. Ёзувчи Шайтон образини яратишда нафақат, немис адиби Гёте асарига таянади, балки, туркий халқлар адабиёти тажрибаларидан ҳам таъсирланади, улардан ўрни билан унумли фойдаланади.

Бобнинг сўнгги фасли **“Метаморфоза бадий шартли восита”** деб номланган. Унда Н.Норматов (“Бир кун чумоли бўлиб...”), Х.Дўстмуҳаммад (“Кўз қорачиғидаги уй”), Н.Эшонқул (“Баҳоуддиннинг ити”) ҳикояларидаги эврилиш мотиви таҳлил этилган. Ўзбек адабиётшунослигида “метаморфоза” мотиви ва унинг бадий хусусиятлари махсус ўрганилмаган. “Метаморфоза” адабий терминининг ўзбекча муқобили сифатида “эврилиш” атамасини қўллаш мумкин. Бу илмий атама ўзбек фольклоршуносларининг тадқиқотларида ишлатилган. Ж.Юсуповнинг ўзбек халқ эртақларида “Эврилиш” мотивини ўрганишга бағишланган мақоласини эсга олиш мумкин¹. “Эврилиш мотиви” фольклор ижод бағридан ўсиб, шаклланиб, ёзма адабиётга ҳам кўчди. “Эврилиш” сўзи айтилиши ҳамона Ф.Кафканинг “Эврилиш” ҳикояси эсга тушади. Ҳикоя қаҳрамони Грегор Замзам эрталаб уйғонганида, қўнғизга айланиб қолади. Худди шундай “Эврилиш мотиви” ҳозирги ўзбек насрида ҳам пайдо бўлди. Бу ўринда Х.Дўстмуҳаммаднинг “Кўз қорачиғидаги уй”, Н.Эшонқулнинг “Баҳоуддиннинг ити”, И.Султоннинг “Қисмат” ҳикоялари билан бир қаторда Н.Норматовнинг “Бир кун чумоли бўлиб...” ҳикояларини эсга олиш мумкин. Фольклоршунос олимлар халқ эртақлари ва дostonлари мисолида ўрганганидек, “Эврилиш мотиви”нинг “сув воситасида”, “ҳаракат воситасида”, “жонзот ўз либосини ечиб, инсоний қиёфа касб” этиши каби бадий турларини кўрсатишган². Ёзма адабиётда ижодкорлар “метаморфоза мотиви”га мурожаат этишларининг яна бир сабаби жамиятда кучли босим авж олганида, инсоннинг шахсий истаклари, хоҳишлари жуда қаттиқ бўғилган зулм, залолат авжига чиққан, бюрократик ва бошқа салбий иллатлар болалаган вақтда истейдодли ёзувчилар анъанавий сайёр мотивдан фойдаланишга ҳаракат қилади. Х.Дўстмуҳаммаднинг “Кўз

¹ Юсупов Ж. Эврилиш мотивига доир баъзи мулоҳазалар // Шарқ юлдузи. 2002. №1. – Б. 152-153.

² Юсупов Ж. Эврилиш мотивига доир баъзи мулоҳазалар // Шарқ юлдузи. 2002. №1. – Б. 152-153.

қорачиғидаги уй” ҳикоясида қаҳрамоннинг кўз қорачиғи – қоронғи икки хонага, Н.Эшонқулнинг “Баҳоуддиннинг ити” ҳикоясида режиссёр – итга, И.Султоннинг “Айвон” ҳикоясида эса ота – балиққа айланиб қолади. Ҳар бир ҳикояга алоҳида бадиий-эстетик таҳлил керак. Аммо бу ҳикояларни бирлаштириб турувчи яхлит типологик ўхшаш мотив – Метаморфоза.

Н.Норматовнинг “Бир кун чумоли бўлиб...” ҳикоясида қаҳрамон бир гиёҳни еб қўйиб, чумолилар тилини тушунадиган одамга айланиб қолади. Кузатаётганимиздек, тўрт муаллиф яратган ҳикояларда Метаморфоза мотиви турли бадиий хусусиятларга эга. Ҳикояларда қўлланилган Метаморфоза мотиви тўлиқ ёки қисман бирор деталь орқали, жаҳон адабиёти ва миллий фольклордаги эврилиш мотивининг синтезини ўзида акс эттирган. Н.Норматов халқ эртак ва дostonларида минг йиллардан бери қўлланиб келинаётган “Метаморфоза” бадиий шартли воситасини қўллаган ҳолда, 70-йиллар ўзбек ҳикоячилигида тамомила янги ҳикоя намунасини яратди. Ҳикоя қаҳрамони булоқ бошидаги гиёҳи беҳиштни еб қўйиб, чумолилар тилини қуёш ботгунича тушуниш, улар билан суҳбатлашиш имкониятига эга бўлган кишига айланиб қолади. Демак, ёзувчи ҳикояда ўзбек ва дунё халқлари фольклорида мавжуд бўлган “Метаморфоза” мотивидан унумли фойдаланади. Аммо ҳикоя қаҳрамони инсонийлик қиёфасини йўқотмайди. Яъни Кафканинг қаҳрамони сингари қўнғизга, Н.Эшонқулнинг қаҳрамони каби итга, И.Султоннинг қаҳрамони мисоли балиққа эврилмайди. Балки қаҳрамон инсонийлик қиёфасини сақлаган ҳолда чумолилар тилини тушунувчи, улар билан бемалол мулоқот қилувчи қудрат соҳибига айланади. Н.Норматовнинг қаҳрамони эса инсонийлик қиёфасини сақлаган ҳолда гиёҳи беҳишт (магик деталь) ёрдамида эврилди. Аниқроғи, қаҳрамоннинг дунёни қабул қилиши, эшитиш қобилиятигина (чумолилар тилини тушунувчи қобилияти) эврилади, холос. Ҳикоя бошида юзма-юз, ҳикоя ярмидан сўнг эса қаҳрамон (мухбир журналист) билан чумоли хаёлан суҳбатлашади. Яъни чумоли одамнинг оёғига бир озгина тегиниб туриб, унинг хаёлида кечган туйғуларидан воқиф бўлади. Н.Норматов халқ ижодидаги “тўла эврилиш мотиви”дан фарқли равишда ўз қаҳрамонини қисман эврилтиради.

Диссертациянинг сўнгги боби “**Янги ўзбек насрида абсурд адабиётга хос унсурлар ва ассоциатив образлилик**” деб аталади. Бу боб икки фаслдан ташкил топган. Илк фасл “**Ўз ичига беркинган одам**” образининг руҳий таҳлили” деб номланган. Мазкур фаслда н.Эшонқулнинг “Тўр ўғли ёхуд ҳаёт суви” романи ва қатор ҳикоялари таҳлил қилиб берилган. Унинг устозлари Ғарб адабиётида Абсурд ва экзистенциал адабиётнинг асосчилари А.Камю, Ф.Кафка, Ж.Жойс, Р.Музиль, Х.К.Онетти кабилардир. Унинг ҳикоялари, қиссалари ва романида синовдан ўтган индивидуал ижодий услуги ўзбек анъанавий

реалистик адабиётининг бирорта вакили ижодига ўхшамайди. Ҳеч бир ёзувчиникига ўхшамаган бадий услуб самараси ўлароқ яратилган қаҳрамонлар руҳиятидаги ҳиссиётлар, исёнкор фикрлар, даҳшатли тасвирлар, ўхшатишлар ва метафоралар, рамзий-мажозий, фалсафий талқинлар, ёлғиз инсоннинг қалб драматизми ва “Ўз ичига беркиниб олган одам” образи китобхонни ҳайратлантиради. Н.Эшонқулнинг қайси бир асарини олмайлик, унда ғайритабиий воқеалар, аламзада, бахтсиз, омадсиз, жамият итқитиб ташлаган хароба ва чиркин кулбаларда яшовчи ёлғиз қаҳрамонлар учрайди. “Ажр” ҳикояси илк бор 1989 йилда “Ёшлик” журналида чоп этилган¹. Ҳикоя воқеалари нариги дунёда содир бўлади. Н.Эшонқул мазкур ҳикоясида италян ёзувчиси А.Данте (“Илоҳий комдия”), А.Орипов (“Жаннатга йўл”)нинг ижодий тажрибаларини яна қайтадан ўз ижодида синовдан ўтказди. Ҳикоя сюжети оддий композицияга эга эмас. Тарқоқ ҳолда бир нечта қисмлардан иборат. Аммо сочилган воқеалар ва лирик-романтик ички монологлар яхлит ҳолда бирлашиб, ёзувчининг айтмоқчи бўлган гапини ва муҳим бадий концепциясини намоён эта олади. Ўғил падаркуш, қолаверса, қанчадан-қанча бегуноҳ одамларнинг қамалишига, ўлиб кетишига сабабчи бўлгани учун барча гуноҳлари учун нариги дунёда Рўзи маҳшарга қадар отасини ўз елкасида кўтариб юриш жазосига мустаҳиқ қилинган. Бу отасини опичлаб олган Ўғилнинг абсурд ҳолати ўтмишдаги қора доғларнинг ювилиб кетмаслигига рамзий метафорик ишорадир. Ҳикояда отасини елкасига кўтариб олган ўғилнинг қирқ йилдан бери (*ҳикоянинг бошида ўн йилдан бери дейилади.* – М.Қ.) шу ишни қилаётгани ёзилган. “– Бўлди... – ингради ўғил. – Бўлди, бас... қирқ йилдан бери шу бир гапни такрорлайсиз... Чарчаб кетдим. Бас!”². Н.Эшонқул ўзбек халқ эпоси “Алпомиш”даги туш мотивига ҳам ижодий ёндошади. “Алпомиш”да уч қаҳрамон, яъни Алпомиш, Барчин, Қоражон бир хил туш кўради. Айнан шу фольклорга хос туш мотивини Н.Эшонқул “Ажр” ҳикоясига кўчиради. Ота-бола бир хил туш кўради. Тушлар халқ ижодида ҳам, Назар Эшонқул ҳикоясида ҳам (*умуман, ёзма адабиётда* – М.Қ.) қаҳрамонлар тақдирига рамзий ишоралар беради. Яъни “Ажр”да туш детали метафорик қатламни вужудга келтиришга хизмат қилади. Қайсидир маънода, тушларни бир башорат деб тушуниш мумкин³. Ҳикояда Ота ва Ўғил томонидан кўрилган бир хил туш, Ўғилнинг нариги дунёдаги Ажри (аросатда Отасини елкасида кўтариб юриш) га рамзий ишора беради. Демак, ҳикояда туш детали шунчаки киритилмаган.

“Тўр ўғли ёхуд ҳаёт суви” романи сюжети ҳам аслида, ўзбек ва жаҳон адабиётида синовдан ўтган “сайёр сюжет” лардан бири ҳисобланади. Яъни қаҳрамоннинг ҳам тирик бўла туриб, ўликлар

¹ Эшонқул Н. Ажр // Ёшлик. 1989. №9. – Б. 19-25.

² Эшонқул Н. Ажр // Ялпиз ҳиди. – Тошкент: Шарқ, 2008. – Б. 321.

³ Эшонқул Ж. Ўзбек фольклорида туш ва унинг бадий талқини. – Тошкент: Фан, 2011. – 304 б.

сафига кириб қолиши ва ўзининг тириклигини исботлашга уриниш мотивидир. Жаҳон адабиётининг буюк ёзувчилари Р.Тагор ва Д.Буцатти ёки С.Аҳмад ижодида ҳам айнан шу мотив асосида яратилган ҳикоялар учрайди. Н.Эшонкул айнан шу мотивни янгилаган ҳолда катта полотнодаги “Тўр ўғли ёхуд ҳаёт суви” романини яратди. Н.Эшонкулнинг мазкур романида адолат истаб, излаб йўлга чиққан, аммо ҳеч қаердан ва ҳеч кимдан адолат топа олмай, ўттиз ёшида ҳалок бўлган қаҳрамон Н.нинг саргузаштлари ва фожиаси яхши очиб берилган. Роман номига чиқарилган “ҳаёт суви” – адолат рамзи. Эпиграф сифатида олинган байт ва мисраларда ҳам ҳаётдан ва инсонлардан адолат истаб ўтган Гилгамиш қисмати ва қалби ғам-андухга тўлиб кетган Тўрўғлининг нолага, оҳга йўғрилган сўзлари бежизга роман номидан кейин қўйилмаган. Бу эпиграфлар ҳам ёзувчининг романда тасвирламоқчи бўлган бош бадиий мақсадини ўзида ифодалаб турибди. “Садди Искандарий” дoston матнида ҳам “оби ҳаёт” сўзи учрайди. Бу сўз дostonнинг VI фаслида ишлатилади.

“Тўр ўғли ёхуд ҳаёт суви” қаҳрамони Н. ўзининг тириклигини исботлаш учун яхши, адолатли сўз излаб, охири эса ўзини -ўзи ҳалок қилади. “Тўр ўғли ёхуд ҳаёт суви” романи пишиқ бадиий композиция асосига қурилган ва жами 12 та фаслдан ташкил топган. Н.Эшонкул “Тўр ўғли ёхуд ҳаёт суви” романида Шарқ адабиёти билан Ғарб адабиётининг илғор ижодий анъаналарини уйғунлаштира олди. Демак, “Тўр ўғли ёхуд ҳаёт суви”да ёзувчи Ф.Кафка билан Ж.Жойснинг модерн насрдаги янги ижодий тажрибаларини уйғунлаштириб беради. Романда бадиий вақт нуқтаи назаридан қаралганда, бир йиллик сарсон-саргардонлик ҳикоя қилинади. Бирок жамиятдаги ижтимоий, маънавий, сиёсий иллатларнинг салкам юз йиллик тарихи, фожиаси Н. тақдири ва унинг бошига тушган чалқаш, абсурд вазият мисолида ниҳоятда теран бадиий таҳлил этилади. Романда муаллиф худди Ф.Кафка сингари миллат руҳиятига сингиб кетган “кўрқув” ва “хавотир”, “мутеъ” ва “маҳкум одам”, “абсурд вазиятдан норози одам” психологиясини ниҳоятда теран ва чуқур очиб беради. Айтиш мумкин, ёзувчи романда “кўрқув” ва “хавотир”, “маҳкум шахс” образларини маҳорат билан типиклаштириб беради. Роман саҳифаларидан ўрин олган инсонни таҳқирлаш, жазолашнинг кўз кўриб, қулоқ эшитмаган турлари (масалан, одамнинг қўл-оёқларини синдириш, хивчин билан орқасига хивчинлаш, йиринглаган танага туз сепиш, орқалари йиринглаган маҳкумни зах хоналарга қамаб қўйиш, юрагини суғуриб олиш, бошини ёриб, миясига илонни жойлаштириш, миянинг ёғларини илон тўйиб еб, ялтираб туриши) Шўро даври тузумидаги Шахсга нисбатан қилинган даҳшатли зулмларнинг рамзий ифодасидир. Диссертациянинг энг сўнгги фасли **“Ассоциатив бадиий тафаккур”** деб номланади. Х.Дўстмуҳаммаднинг “Меҳмон” ва И.Султоннинг “Бўри” ҳикоялари таҳлил этилган. Бу икки ҳикояда ассоциатив тафаккурнинг

борлигидир. Демак, икки ҳикояни бирлаштирувчи умумий муштараклик, бу ассоциатив тафаккур асосида яратилган образлиликдир.

Х.Дўстмухаммаднинг “Меҳмон” ҳикоясида ювош ёзувчи ва ўргимчак образи, И.Султоннинг “Бўри”сида эса озодликни соғинувчи эркак ва бўри образларини бир-бирига қаршилантириш, чоғиштириш, улар руҳиятидаги муштаракликни фалсафий таҳлил қилиш асносида зулм, жаҳолат остида эзилаётган ИНСОНлар образини кўрамиз. Х.Дўстмухаммаднинг “Меҳмон” ҳикоясида шифтдан арғамчи эшиб тушган ўргимчак бехос қаҳрамоннинг (ёзувчининг) сочлари ичига тушиб қолади. Ёзувчи бировга озор етказиш уёқда турсин, ҳатто, ҳашаротларга ҳам озор етказишни гуноҳи кабир ҳисоблайди. Ёзувчи образи жамиятда ўзгаларга зарар етказмасликни ўзининг асосий яшаш принципига айлантирган хокисор инсон тимсолидир. Ўргимчак табиатда тўр солиб, ўз ўлжасини пана-пастқамда жимгина кутадиған ҳашарот тури. Унинг кундалик юмуши кўзга кўринмас нозик иплардан емиши учун тўр тўқишдан иборат. Ўзи жонини авайлаб, ўзгага озор етказадиган ҳашарот ҳисобланади. Ҳикояда ювош, меҳрибон инсон ва ўргимчак образлари карама-қарши тасвирланар экан, китобхонда бу ҳолат образларни қаршилантириш бадиий приёми орқали ассоциатив образли тафаккурни аниқлашга ёрдам беради. Дарҳақиқат, ҳикояда юксак бадиий тафаккур фантазияси билан ассоциатив образ яратилганки, бу ювош ёзувчи ва ўргимчак образларидир. И.Султоннинг “Бўри” ҳикоясида ҳам бўри ҳақидаги отанинг хотиралари эсга олинishi орқали, Инсон ва Бўри руҳиятидаги эрк, озодликга интилувчи туйғу ўзаро бирлашиб кетганини кузатиш мумкин. Юзаки қаралганда эса ёзувчи гўё, инсоннинг эрки, озодлиги, шахсий ҳис-туйғулари ҳақида ёзмаётгандек туюлади. Ҳозирги адабий жараёнда ўзига хос модерн насрий услуби, ўзига хос замонавий миллий бадиий талқинлари билан бошқа носирлардан ажралиб турувчи ёзувчилардан бири Б.Қобулдир. Адиб насрида кейинги пайтда жаҳон адабиётида тобора барча жанрлар табиатига сингишиб, жанрлар синкретизминини вужудга келтираётган Эссе жанрига хос қатор бадиий канонларни кузатдик. Мазкур ўринда бетакрор ёзувчининг “Энашамол” қиссасидаги ассоциатив образли тасвир таҳлил қилинган. Қиссада тасвирланган икки воқеа замирида икки халқнинг бола тарбиясига нисбатан маърифатли ёки жоҳилона муносабат кўрсатиб берилган. Муаллиф Лўли хотин ва унинг ўсмир кизига нисбатан жоҳилона муносабатини қиссанинг бир нечта ўрнида эслайди. Бу шунчаки эслаш эмас. Балки адиб туркқишлоқ одамларининг бола тарбиясидаги беҳад тантилиги, болапарварлиги, қалбитоза, имонли, эътиқодли инсонлар эканини воқеаларни зидма-зид қўйиш ва таққослаш орқали қиссада ассоциатив бадиий образли тасвир яратишга асос бўлган.

ХУЛОСА

“Шартлилик”, умуман олганда, барча санъат турларига хос бўлган фалсафий тушунча ҳисобланади, “бадий шартлилик” ижодий-руҳий фаолият натижасида юзага келади, унинг муҳим шартлари образлилик, мазмун ва шакл уйғунлиги, бадий бутунлик, универсаллик, оригиналликда кўринади; Бадий шартлилик санъат асари учун сув ва ҳаводек зарур бўлган барча унсурларни ўз ичига олади, сўз санъати назарда тутилганда, бу ёзувчининг бадий услуби, асар тили, сюжет воқеаларининг ҳаётийлиги, аниқлиги, таъсирчанлиги каби қатор хусусий ва умумий хусусиятларни ўз ичига қамраб олган;

бадий шартлилик ўтган асрнинг 50-йилларидан эътиборан, шўро даври адабиётшунослигида махсус баҳс ва муаммо сифатида ўрганила бошланган бўлса-да, аслида бадийлик масаласининг ўрганилиши Аристотель замонидан бери ўрганиб келинади; ўзбек адабиётшунослигида бадий шартлилик атамаси “бадийлик критериялари” (Иззат Султон), “бадий шартлилик” (Б.Саримсоқов), “бадийлик мезонлари ва маромлари” (У.Тўйчиев), “бадийлик модуси” (Д.Қуронов) каби терминлар билан ўрганилиб келинади;

ҳозирги ўзбек насрида кучли метафоризм, киноя ва унинг ўткир шакли сарказм, рамз, тимсолли ишоралар, янгича стилистик усуллар (аллюзия), неомифологизмнинг қирралари, абсурд адабиётга хос қатор унсурлар (абсурд вазият ва абсурд қаҳрамон), метаформоза, ассоциативлилик каби қатор хусусиятлар Э.Аъзам, А.Аъзам, Ш.Бўтаев, Х.Дўстмуҳаммад, Н.Эшонкул, У.Ҳамдам, И.Султон, Н.Норматов, Н.Р.Муҳаммад каби ижодкорлар насрида мавжуд ва маҳорат билан қўлланган;

Шарқ адабиётида вужудга келган панднома (дидактик) адабиёт намоёндалари Юсуф Хос Ҳожиб, Аҳмад Югнакий, Алишер Навоий, Бобур асарларида реалистик дидактик бадий шартлиликка хос одоб-ахлоқ, одамийлик бурчлари, фано ва бақо, дунё ва охират, иймон ва инсоф, эътиқод, илм ўрганишнинг муҳимлиги каби турли фалсафий универсал тушунчалар Ислом маърифати ва маданиятини ўзида теран акс эттирган;

кўп асрлик ўзбек мумтоз адабиётида насрга хос бадий шартлилик дидактик, романтик, реалистик анъанавий шартли мотивлар ва образлар ҳисобига шаклланиб ва бойиб борди ва уларда ислом маърифий адабиётининг кучли умумбашарий ғоялари дoston, нома жанрида ҳамда мемуар адабиёт намуналарида ўз ифодасини топди ва булар Янги замонавий ўзбек насри учун мустаҳкам пойдевор вазифасини ўтаган;

70-йиллар адабиётига мансуб авлод вакиллари (насрда М.М.Дўст, Э.Аъзам, А.Аъзам, Х.Султон) ўзбек насрига бадий услубий янгиланишлар олиб кирди, яъни бу ижодий янгиланиш киноявий бадий модуснинг олиб кирилиши билан эътиборли; Э.Аъзам ўзининг (“Пиёда”, “Аралашқўрғон”, “Ёзувчи” ва ҳ.зо.) қатор

ҳикоялари, (“Шоирнинг тўйи”, “Чапаклар ва чалпаклар мамлакати”, “Байрамдан бошқа кунлар”, “Жавоб”, “Пакананинг ошиқ кўнгли”) қиссалар ва (“Шовқин”) романида тизимли равишда киноявий образлар галереясини яратди, унинг насрида киноявий образ, ниқобли кишилар образи, киноявий сюжет, киноявий бадиий воситалар сарказм, муболағадорлик, пародия, парадокс, кулги, сўз ўйинлари, абсурд кайфият, лақаб қўйиш, сир саклаш, учлик формула, “ўз ўзини таҳлил этиш”, киноянинг кўп ёқламалилиги каби бадиий шартлилик воситаларидан унумли фойдаланган;

А.Аъзам насрида киноявий муносабатнинг кўпёқлама шакли (“Ойнинг гардиши”, “Тугмачагул” ҳикоя ва новелларида, “Аскартоғ томонларда” қиссасида)ни маҳорат билан қўллайди, “Ойнинг гардиши” ҳикоясида Ой ва бола образи метафорик бадиий қатламни ҳосил қилади; ҳикояда миллатнинг янги, катта йўлларга чиқиши учун эскирган ва қотиб қолган анъаналарнинг тўсиқ бўлаётгани ирония қилинади; А.Аъзам (“Соясини йўқотган одам”) ва Н.Р.Муҳаммаднинг (“Пуфак”) ҳикояларида романтик киноянинг оригинал кўринишлари яратилган бўлиб, соясиз одам ва Пуфак одам тимсоллари орқали жамиятдаги ижтимоий иллатлар (бекорчи нарсаларга вақт сарфлаш, қоғозбозлик ва истеъдодсизлик каби) қаттиқ танқид остига олинган;

Ш.Бўтаев “Эски арава” қиссасида тоталитар тузумга қарши киноявий муносабатда бўлиб, Гоголнинг “Ўлик жонлар” поэмасига тақлидий асар битади ва гоголона сатира адиб асарида аччиқ иронияга эврилади, муаллиф қиссада пародиянинг уч хил услубини қўллайди, яъни ёзувчи услубига тақлид қилади; асарда Гоголь қаҳрамонлари Чичиков, Селифан, Петрушка, Собакевич, Кошкарёв, Манилов каби образларни қайта трансформация қилиниб, ўтган асрнинг 80-йиллар ижтимоий ҳаётига заҳарханда киноя қилинади ҳамда “Эски арава” қиссаси катта маҳорат билан яратилган бўлса-да, бироқ адабий тақлидий пародия ҳозирги ўзбек насрининг етакчи тенденциясига айланиб улгурмаган;

ўзбек адабиётшунослигида хорижда “метажанр” сифатида ўрганиб келинаётган тақлидий пародия шу кунга қадар ўрганилмай келаётган эди, Ш.Бўтаевнинг ўнлаб қиссалари орасида “Эски арава” гина тақлидий пародия қиссага мансуб бўлиб, ёзувчи бу асарни гоголона ташбеҳлар, сифатлашлар, енгил кулги, ироник заҳарханда сингари бадиий услублар билан безайди ва натижада ҳозирги ўзбек насрида илк бор оригинал тақлидий пародияга мансуб қисса ярата олишга муваффақ бўлган;

ҳозирги ўзбек насрида мифлар ижодкорлар учун архетип вазифасини бажариб, бугунги кун муаммоларини бадиий ифодалаш учун янгича бадиий услубий йўналиш даражасига кўтарилди, хусусан, Х.Дўстмуҳаммад, Н.Эшонқул, У.Ҳамдам, И.Султон, Ш.Бўтаев, Н.Р.Муҳаммад насрида неомифологизм унсурлари кузатилмоқда;

Х.Дўстмуҳаммаднинг “Жажман” ҳикоясида (сабдаг мифологик образи) нафсининг улкан ижтимоий, маънавий-ахлоқий қусур экани Жажман неомифологемаси орқали асосланиб берилган бўлса, “Донишманд Сизиф”да эса (юнон мифологик қаҳрамони Сизиф) Сизиф образи ўзбек миллий ижтимоий-маиший ҳаётидаги, қолаверса, глобал ғояларни ифодалаш учун метафорик шартли восита бўлиб хизмат қилган. Адиб Сизиф неомифологемаси орқали ҳозирги ўзбек насрида Сизиф тимсолидаги образга донишмандлик, ақллилик фазилатини юклаш орқали глобаллашув жараёни тобора кескинлашиб бораётган мураккаб даврда мана шундай кишиларга эҳтиёж кучлилиги каби масалага алоҳида урғу беради;

Ш.Бўтаев, Н.Эшонқул, Н.Р.Муҳаммад каби адибларимиз Шайтон неомифологемасини яратишда, бир томондан, “Қуръони карим” га, диний ривоятларга, иккинчи томондан эса халқ мифологияси ва Ғарб адабиётининг ижодий анъаналарига суянниб, Шайтон образининг кўп асрлик генезислари бўлишига қарамасдан, бугунги ўзбек носирлари бу образни оригинал ва ўзига хос тарзда яратишга муваффақ бўлишган;

бунга Ш.Бўтаевнинг Жаноб Химер (“Шох”), Н.Р.Муҳаммаднинг Шайтони Бузург (“Шайтони Бузург”), Н.Эшонқулнинг Шайтон (“Тун панжаралари”) образларини мисол келтириш мумкин; ҳар учала адиб Шайтон образини яратишда турли хил адабий, бадиий манбалар ва халқ мифологиясига суянади; Ш.Бўтаев яратган Жаноб Химер тимсолида (“Шох” романида) Шарқ ва Ғарб анъаналарининг ўзаро адабий синтезини кузатиш мумкин; адиб Гёте (“Фауст”), М.Булгаков (“Уста ва Маргарита”), Р.Стивенсонлар (“Шайтоний шиша”) тажрибаларидан ҳам унумли фойдаланади; муаллиф Шайтон образини мукамалроқ яратиш мақсадида *Қуръони карим*даги сура ва оятларга ва Рабғузий (“Қисаси Рабғузий”)нинг диний характердаги асарига суянади, натижада Шайтон образини мукамал ва бетакрор бадиий тимсол сифатида яратишга муваффақ бўлган;

Н.Р.Муҳаммад “Шайтони бузург” ҳикоясида ўзбек халқ оғзаки ижоди, араб халқ эртаклари (“Минг кеча”) анъаналари ва *Қуръони карим*даги сура ва оятларга таянади; у Шайтон образини яратишда анъанавий реализмдан фойдаланади; Н.Эшонқул эса Шайтон образини яратишда ассоциатив бадиий тафаккур ва рамзий-мажозий услубни қўллади. Адиб тасвиридаги Шайтон образи қиёфасида абсурд адабиётга хос “тушкунлик” ва “умидсизлик” кайфияти устунлик қилади; ҳар учала адиб ҳозирги ўзбек насрида Шайтон неомифологемасини яратиш орқали бугунги кун одамининг Шайтондан ҳам маккорлигини, айёрлигини турли хил ҳаётий воқеалар воситасида таъсирчан ифодалашга эришган;

ҳозирги ўзбек насрида пайдо бўлган “Метаморфоза мотиви”ни Н.Норматов (“Бир кун чумоли бўлиб...”), Х.Дўстмуҳаммад (“Кўз қорачиғидаги уй”), Н.Эшонқул (“Баҳоуддиннинг ити”) ва И.Султон

(“Қисмат”) ҳикояларида мақсадли фойдалана билди. Н.Норматов “Бир кун чумоли бўлиб...” ҳикоясида қисман эврилиш мотивидан (қаҳрамон маълум вақт ичида чумолилар билан суҳбатлашиш имконига эга бўлади); Н.Эшонқул эса “Баҳоуддиннинг ити”да (радиомухбир итга эврилади) тўла эврилиш мотивидан фойдаланди; Х.Дўстмуҳаммад (“Кўз қорачиғидаги уй”) ҳикоясида кўзгу магик детали орқали қаҳрамоннинг кўз қорачиғи хонага эврилади (қисман эврилиш), натижада ўтиш даври одамларининг руҳияти, ижтимоий давр ҳодисалари таҳлил чиғириғидан ўтказилади; ҳар учала муаллиф қаҳрамоннинг ички инқирозини бадиий тафтиш этишда метаморфоза мотивини истифода этиш орқали намоён этган;

Н.Эшонқул насрида Абсурд адабиётга хос “абсурд қаҳрамон руҳияти”, “абсурд вазиятга тушиб қолган қаҳрамон ҳолати”, “Ўз ичига беркинган одам” образининг руҳияти ноанъанавий йўсинда бадиий талқин этилади; муаллиф насрида кўриниш берган Абсурд қаҳрамонлар асло сунъий образлар эмас, балки ижтимоий-сиёсий, адабий муҳит таъсирида табиий равишда пайдо бўлган адабий ҳодисадир;

муаллифнинг (“Тун панжаралари”, “Қора китоб”) қиссалари ва (“Маймун етаклаган одам”, “Ажр”, “Очилмаган эшик”) ҳикояларида “Ўз ичига беркинган одам” образининг “умидсиз”, “ўз ҳаётидан норози”, “тушкун кайфияти” таҳлил этилади; Ёзувчи “Гўр ўғли ёхуд ҳаёт суви” романида ҳам ўз шахсини тасдиқлай олмай шахси синдирилган, “мен”и йўқ қилинган “махкум” одам образини маҳорат билан яратади; муаллиф роман бадиий концепциясини яратишда Абсурд адабиёт вакиллари А.Камю, Ф.Кафка, Ж.Жойсларнинг бадиий-услубий изланишларини ўрганиб, ўз ижодий оригиналлигини таъминлайди, романда метафораларга кенг йўл очган;

И.Султоннинг “Бўри” ҳикоясида бўри образи билан Ота образини қаршилантириш орқали улар ўртасидаги ўхшаш хусусият “ёввойилик”, “ёлғизлик” қиёсланади, натижада кутилмаган, фавқулодда таъсирчан ассоциативликка эришилади; Х.Дўстмуҳаммаднинг “Меҳмон” ҳикоясида юввош ёзувчи билан ўргимчак образлари қаршилантирилар экан, ўргимчакка хос “ўлжабозлик”, “ёвузлик” ва инсонга хос “худбинлик”, “ўзбўлармонлик” параллел кўйилиб, образли ноанъанавий ассоциатив образлилик яратилади; Б.Қобулнинг “Энашамол” қиссасида эса “Танноз лўли” ва “Ўғригина болалар” ҳаётий хотира фонида қурилган воқеа қаршилантирилиб, асарда кутилмаган тарзда ассоциатив образлиликка эришилган, муаллиф асарда воқеалар ва икки халқнинг бола тарбиясига муносабатини зид қўйиш орқали шарқона исломий тарбия фазилатларини (турккишлоқ одамлари, Ўсмаат қишлоғидаги ўзбеклар ҳаёти орқали) улуғлайган.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING SCIENTIFIC DEGREES
DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 AT THE INSTITUTE OF UZBEK
LANGUAGE, LITERATURE AND FOLKLORE UNDER THE
UZBEKISTAN ACADEMY OF SCIENCES**

**INSTITUTE OF UZBEK LANGUAGE, LITERATURE AND
FOLKLORE**

KUCHKAROVA MARKHABO KHUDAYBERGANOVNA

LITERARY CONDITIONALITY IN MODERN UZBEK PROSE

10.00.02 – Uzbek literature

**DISSERTATION ABSTRACT FOR DOCTOR OF PHILOLOGICAL SCIENCES
(DSc)**

Tashkent – 2020

The theme of DSc dissertation is registered by Supreme Attestation Commission at the Cabinet Ministry of the Republic of Uzbekistan under the number B2017.1.DSc/Fil.23.

The dissertation has been prepared at the Institute of Uzbek language, literature and folklore under the Uzbekistan Academy of Sciences.

The abstract of the DSc dissertation is posted in three (Uzbek, Russian, English (resume)) languages on the website of Scientific Council (www.tai.uz) and «ZiyoNet» information and educational portal (www.ziyo.net).

Scientific advisor:

Rahimjonov Numanjon

Doctor of Philological science, Professor

Official opponents:

Karimov Bahadir Nurmetovich

Doctor of Philological science, Professor

Yakubov Islamjan Akhmedjanovich

Doctor of Philological science, Professor

Murodov Gayrat

Doctor of Philological science, Professor

Leading organization:

Djizak State Pedagogical Institute

Defense of the Dissertation will take place on «____» _____ 2020, at «____» at ____ p.m. at a meeting Scientific Council DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 under Scientific Degree at Institute of Uzbek language, literature and folklore of the Uzbekistan Academy Sciences (address: 100060, Tashkent, str. Shakhrisabz passage, 5. Tel.: (99871) 233-36-50; fax: (99871) 233-71-44; e-mail: uztafi@academy.uz).

Dissertation could reviewed at the Main Library of the Uzbekistan Academy Sciences (address: 100100, Tashkent, str. Ziyolilar, 13. Tel: (99871) 262-74-58).

The abstract of the dissertation was distributed on «____» _____ 2020.
(Registry report number _____ on «____» _____ 2020)

B.A.Nazarov

Chairman of the Scientific Council
awarding scientific degrees,
Doctor of Philological sciences, Academician

R.Barakaev

Secretary of Scientific Council
awarding scientific degrees,
Candidate of Philological sciences,
Senior Scientific Researcher

N.F.Karimov

Deputy Chairman of Scientific Seminar at the
Scientific Council awarding scientific
degrees,
Doctor of Philological sciences, Academician

INTRODUCTION (the abstract of the (DSc) dissertation)

Actuality and necessity of the research theme. In world literature, literary conditionality is studied as an extremely important feature not only in literature, in general, in all types of art, cinema, theater, painting, sculpture, dance, photography and other fields. A real work of art is created only if the essential conditions of art, such as imagery, originality, universality, harmony of content and form, mutual compatibility, authenticity, sincerity, literary language are fully fulfilled. In literary criticism, the approach to a true work of art is viewed from this perspective, and new talents and aspects of art are constantly being discovered in the literary process.

The issue of literary conditionality in world literature was first addressed in Aristotle's work "Poetics", and since ancient times the "aesthetic-influential power of literature" has been of great scientific and theoretical importance in literary criticism. In particular, there are many literary means in literature, such as symbolism and metaphor, mythology, metamorphosis, which moved to the written literature under the influence of folklore; satire and, various creative styles, romanticism, realism, modernism, postmodernism, magical realism, absurdism further expanded the possibilities of art. Consequently, the study of qualitative changes in the nature of artistic conditionality is a requirement of the period.

One of the leading representatives of the literature of the independence period E.Azam, A.Azam, N.Narmatov, Sh.Butaev, Kh. Dustmuhammad, N.Eshankul, U.Hamdani, I.Sultan raises the need for new interpretation and analysis. The fact that "Uzbekistan must be globally competitive in the field of science, intellectual potential, modern personnel, high technology"¹ has placed a responsibility on literary science to raise theoretical issues to world standards. Accordingly, the new aspects of literary thinking in modern Uzbek prose include the author's satire on society and the protagonist, the protagonist's self-criticism of himself and others, his critical approach to social, spiritual and moral issues, romantic satire and image creation, satire-imitation work, neomythic prose, the philosophical and symbolic meanings of the images of Jajman, Chimer (Satan), Sisyphus, the manifestation of the motive of transformation from human to other forms, metaphor, absurd prose despair, depression, unconventional depiction of mental and social decline, the relevance of the dissertation defines.

This dissertation research has served on a certain extent to realize the tasks determined in the Decrees of the President of the Republic of Uzbekistan "On the organization of the activities of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi" dated May 13, 2016 No. PF-4797, "On the Actions Strategy for further

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 22 декабридаги Олий мажлисга мурожаатномаси // Халқ сўзи, 2017, 22 декабрь. - №258(6952).

development of the Republic of Uzbekistan" February 7, 2017 No.PF-4947, September 13, 2017 No PQ-3271, "On a comprehensive program of measures on developing the system of publication and distribution of book products, increasing and promoting books-reading and the culture of reading", October 19, 2020 No PP-4871 "On broad celebration of the 580th anniversary of the great poet and thinker Alisher Navoi", including the Resolutions of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan February 16, 2018 124-F, "On holding an international conference on current issues of study and promotion of Uzbek classical and modern literature at the international level".

Relevant research priority areas of science and developing technology of the Republic. This research was carried out in accordance with the priorities of the development of science and technology in the Republic of Uzbekistan on: "The formation and implementation of the system of innovative ideas into the socio-economic, legal, economic, spiritual-educational development of information, a civil society and a democratic state".

Comments on foreign scientific researches on the theme of the dissertation ¹. The issue of literary conditionality is one of the current scientific problems in the constant focus of literary criticism, which has been consistently studied since the advent of literary science. The research of philologists conducted in universities and research centers is characteristic, such as: Moscow State University, Ural State Pedagogical University, Institute of Arts and Humanities, Buryat State University, Tver State University, Novgorod State University, Ulyanovsk University (Russia), Kiev National University (Ukraine), Azerbaijan Teachers' Institute (Azerbaijan), West Kazakhstan State University named after M.Utemisov (Kazakhstan), as well as the Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore of the Uzbekistan Academy of Sciences, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi, Tashkent State Pedagogical University named after Nizami (Uzbekistan)

The types and functions of literary conditionality in European literature of the first half of the XX century; clarified that myth is an important literary conditional tool in modern literature (Moscow State University); types of literary conditionality in Russian prose in the XX-XXI centuries in exile (Buryat State University), secondary literary conditionality in L.M.Leonov's novel "Pyramid" (Tver State University), Russian novels in 1970-1980 on the example of the novels of T.Tolstoy and Yu.Buyda literary conditionality (Ural State Pedagogical University),

¹ Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий-тадқиқотлар шарҳи <https://www.dissercat.com>; <http://chelovenauka.com>; www.dslib.net; <https://docplayer.ru>; www.lib/ua-ru.net/diss/cont/201445.html; <https://elibrary.ru/item.asp?id=23365143>; <https://publikacianet/archive/2016-10-2/8> ва бошқа манбалар асосида тайёрланди.

literary conditionality in the creation of a different image in the works of Chingiz Aitmatov (Institute of Arts and Humanities), creation of literary synthesis and conditionality from life reality (Ulyanovsk University, Russia), literary conditionality in character creation (Kiev, Ukraine), art issues such as historical conditionality in literature, historicity in conditionality (Azerbaijan Teachers' Institute, Azerbaijan), the study of the components of literary conditionality in a literary work (West-Kazakhstan State University named after M.Utemisov, Kazakhstan).

As a result of this research, the importance and theory of literary conditionality in cinematography, modern prose and drama were created. In world literature, research is conducted in the field of literary conditionality and conditionality in prose, including in the following priority areas: satirical literary mode, neomythological literary conditionality, metamorphosis as a conditional means of art, elements of absurd literature, image in the work of art, idea, metaphorical imagery to pay special attention to aspects such as a deeper insight into the essence.

The level of study of the study. Since the 1950 years of the last century, the problem of literary conditionality in the literature of the former Soviet period was studied in scientific articles and monographs by N.P.Oslopkov, I.A.Razumny, V.Shcherbina, T.L.Motyleva, P.Maslennikov, N.V.Videneev, Yu.Mann, E.Dobin, T.Askarov, V.N.Jdan, B.Suchkov, A.Mihaylova, V.Dmitriev, N.K.Gei, B.Pankin, M.Perhomenko, V.Shklovskiy, A.E.Kravchenko, N.G.Medvedeva and V.B.Blok.¹

¹ Ослопков Н.П. Об условности // Театр. 1959. №12.; Разумный Н.П. О природе художественного обобщения. – М., 1960.; Щербина В. Актуальные проблемы современного литературоведения. – М., 1961.; Мотылева Т.Л. О реализме и условности / Иностранная литература и современность. – М., 1961.; Масленников П. Социалистический реализм и условность // Искусство. - Москва, 1961. №1; Виденеев Н.В. Об условности в искусстве // Вопросы философии. – М., 1963, №10.; Манн Ю. Художественная условность и время // Новый мир. - Москва, 1963, №1.; Добин Е. Диалектика искусства и проблема условности // Советская культура. - Москва, 1964, №3.; Аскарлов Т. Эстетическая природа художественной условности. – Фрунзе: ИЛИМ, 1966. – 160 с.; Шу муаллиф. Художественная условность как эстетическое явление в свете ленинской теории отражения. - Фрунзе: Кыргызстан, 1984. – 200 с.; Ждан В.Н. Об условности к киноискусству. – М.: Московская правда, 1966. – 56 с.; Шу муаллиф. Эстетика экрана и взаимодействие искусств. – М.: Искусство, 1987. – 496 с.; Сучков Б. Исторический судьбы реализма. – М.: Советская Писатель, 1967.; Михайлова А.О. Художественной условности. – М.: Мысль, 1970. - 300 с; Дмитриев В. Реализм и художественная условность. – М.: Сов. писатель, 1974. – 210 с.; Гей Н.К. Художественность литературы. Поэтика. Стиль. – М.: Наука, 1975. – 471 с.; Панкин Б. Время и слова. – М.: Детская литература, 1973. – 270 с.; Шкловский В. О теории прозы. – М.: Советская Писатель, 1983. – 384 с.; Кравченко А.Е. Художественная условность как средство типизации характера (На материале современного украинского романа): Дисс... канд. филол. наук. – Киев, 1984. – 190 с.; Медведева Н.Г. Миф как форма художественной условности: Автореф. дисс... канд. филол. наук. – М., 1984.

¹ Владимирова Н.Г. Формы художественной условности в современном романе Великобритании: Дисс... д-ра филол. наук. - Новгород, 1999. - 382 с.; Ковтун Е.Н. Типы и функции художественной условности в европейской литературе первой половины XX века: Дисс... д-ра филол. наук. – М., 2000. – 304 с.; Ликинская И.С. Проблема условности в искусстве: Дисс... канд. философ. наук. – М., 2001.; Глинкина Н.А. Роман Ф.Сологуба “Творимая легенда”: Проблема художественного синтеза жизнеподобия и условности: Дисс... канд. философ. наук. – Ульяновск, 2003. – 150 с.; Грушевская В.Ю. Художественная условность в русском романе 1970-х-1980-х годов: Дисс... канд. филол. наук. – Екатеринбург, 2007.; Перепелицына Н.В. Типы художественной условности в русской прозе рубежа XX-XI в.в.: на материале романов “Кысь” Т.Толстой, “Город Палачей” Ю.Буйды: Дисс... канд. филол. наук. – Бурят, 2010. – 170 с.; Ши Сяолун. Художественная

In post-Soviet CIS countries' literature, the issue of literary conditionality has been discussed by many researchers studied in different perspectives and aspects in their research, including N.G.Vladimirova, E.G.Dotsenko, E.N.Kovtun, I.S.Likinskaya, N.A.Glinkina, V.Yu.Grushevskaya, In the dissertations and articles of N.V.Perepelitsyna, Shi Syaolun, S.B.Aliev, R.B.Sultongalieva, B.A.Nadjafova.¹

Theoretical and analytical views on this problem can be found in the research of Izzat Sultan, A.Hayitmetov, B.Sarimsakov, U.Tuychiev, N.Rahimjanov, H.Boltaboev, A.Sharopov, K.Yuldashev, D.Kuranov, S.Kholmiraeva, Sh.Nazarova.² In these works there are brief theoretical notes on the nature of literary conditionality, as well as the types and means of literary conditionality in the genres of Uzbek folklore (epic, fairy tale, legend, anecdote, riddle, myth, song, etc.), the genesis of the test motive in folk tales and poetics studied.

Although the above research has to some extent studied the theoretical nature of literary conditionality and issues related to it, the issue of literary conditionality in modern Uzbek prose has not been studied as a

условность в формировании образа другого в творчестве Чингиза Айтматова: Магистерская диссертация. – Екатеринбург, 2013. - 105 с.; Алиев С.Б. Вторичная художественная условность в романе Л.М. Буйда “Пирамида”: Дисс... канд. филол. наук. – Тверь, 2014. – 165 с.; Султангалиева Р.Б. Исследование компонента художественной условности в литературных произведениях // Bulletin D'EURUTALENT-FIDJIP: Международная академия КОНКОРД, 2015. – С. 84-86; cyberleninka.ru.

¹ Сулгон И. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – 392 б.; Хайитметов А. Навоий достонларида шартли тасвир / Навоийхонлик суҳбатлари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1993. – 216 б.; Саримсоков Б. Бадиийлик асослари ва мезонлари. – Тошкент: нашриётсиз, 2004. – 128 б.; Тўйчиев У. Ўзбек адабиётида бадиийлик. Мезонлари ва уларнинг маромлари. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2011. – 508 б.; Рахимжонов Н. Истиклол ва бугунги адабиёт. – Тошкент: Ўқитувчи НМИУ, 2012. – 328 б.; Болтабоев Ҳ. Шартлилик табиати ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. 1981. №5. – Б. 34-38.; Болтабоев Ҳ. Наср ва услуб. Услуб муаммосига назарий нигоҳ ва хозирги ўзбек насрида услубий изланишлар. – Ташкент: Фан, 1992. - 104 б.; шу муаллиф. Истеъдод ва услуб. – Тошкент: Ўзбекистон, 1982. - 26 б.; Шаропов А. Оламлар ичра оламлар. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат, 1978. - 224 б.; Йўлдош Қ., Йўлдош М. Бадиий таҳлил асослари. – Тошкент: Камалак, 2016. – 464 б.; Куронов Д., З.Мамажонов., Шералиева М. Адабиётшунослик лугати. – Тошкент: Академнашр, 2010. – 400 б.; Холмираева С.Ш. Ўзбек халқ эпосидаги бадиий шартлиликнинг ўзига хос хусусиятлари: Филол. фан.номз... дисс. – Тошкент, 1990. - 139 б.; Назарова Ш.И. Ўзбек халқ эртақларида синов мотивларининг генезиси ва поэтикаси: Филол.фан. бўйича фалсафа д-ри (PhD)... дисс... автореф. – Тошкент, 2017. – 48 б.

¹ Владимирова Н.Г. Формы художественной условности в современном романе Великобритании: Дисс... д-ра филол. наук. - Новгород, 1999. - 382 с.; Ковтун Е.Н. Типы и функции художественной условности в европейской литературе первой половины XX века: Дисс... д-ра филол. наук. – М., 2000. – 304 с.; Ликинская И.С. Проблема условности в искусстве: Дисс... канд. философ. наук. – М., 2001.; Глинкина Н.А. Роман Ф.Сологуба “Творимая легенда”: Проблема художественного синтеза жизнеподобия и условности: Дисс... канд. философ. наук. – Ульяновск, 2003. – 150 с.; Грушевская В.Ю. Художественная условность в русском романе 1970-х-1980-х годов: Дисс... канд. филол. наук. – Екатеринбург, 2007.; Перепелицына Н.В. Типы художественной условности в русской прозе рубежа XX-XI в.в.: на материале романов “Кысь” Т.Толстой, “Город Палачей” Ю.Буйды: Дисс... канд. филол. наук. – Бурят, 2010. – 170 с.; Ши Сяолун. Художественная условность в формировании образа другого в творчестве Чингиза Айтматова: Магистерская диссертация. – Екатеринбург, 2013. - 105 с.; Алиев С.Б. Вторичная художественная условность в романе Л.М. Буйда “Пирамида”: Дисс... канд. филол. наук. – Тверь, 2014. – 165 с.; Султангалиева Р.Б. Исследование компонента художественной условности в литературных произведениях // Bulletin D'EURUTALENT-FIDJIP: Международная академия КОНКОРД, 2015. – С. 84-86; cyberleninka.ru.

separate fundamental study. The fact that the problem has not been studied in its entirety in Uzbek literature indicates the importance of a monographic study of the issue.

Relevance of the dissertation research with the plans of the scientific-research works of the higher education. The dissertation was carried out in the framework of the fundamental research OT - F1-77 Preparation for publication of the 100th volume of "Masterpieces of Uzbek literature", which is done at the Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore of the Uzbekistan Academy of Sciences.

The purpose of the research is to identify new types and manifestations of literary conditionality, to study the conditional means typical of satirical, neomythological, absurd literature, to study the important artistic feature of modern Uzbek prose.

Tasks of the research: in order to achieve the goal, the following tasks were addressed:

to reveal the scientific-theoretical and aesthetic nature of literary conditionality;

to determine the romantic, realistic, didactic, mystical expression of the conditional image in the Uzbek classical literature;

to reveal lyro-romantic cinema, ridiculous cinema, casual cinema, word play, sarcasm, paradox, masked imagery and its literary features in the creation of a satirical literary mode;

substantiation of romantic satire, multifaceted satirical attitude, satirical imitation work, critical spirit, multifaceted internal dialogue;

scientific substantiation of the occurrence of Eastern and Western literary synthesis in the formation of Jajman, Sisyphus, Chimer (Satan) neomythologies in modern Uzbek prose, the emergence of the metamorphosis motive under the influence of Uzbek folklore and world prose traditions;

the emergence of elements of absurd literature in Uzbek prose in the late 1980 and early 1990 years of the last century and the coverage of the literary and functional features of the depression, tragedy, despair inherent in the prose of this period;

the encounter of the phenomenon of associative imagery in the psyche of the Father and the Wolf, and the uniqueness of the literary coverage of the orphan and ignorant attitude in the upbringing of children in the example of the life of two peoples.

Object of research: novels, short stories, short stories by E.Azam, A.Azam, N.Normatov, Kh.Dostmuhammad, Sh.Butaev, N.R.Muhammad, N.Eshanqul, U.Hamdani, I.Sultan, B.Kabul, well-known representatives of modern Uzbek and World prose served as an object.

The subject of the research is the study of the nature and interpretation of literary conditionality, its interpretation of new literary means, such as satire, neomyth, absurd elements, associative imagery, on the example of modern Uzbek prose.

Research methods. Analytical, comparative-typological, comparative-historical, psychological, structural, hermeneutic methods of analysis were used to cover the research topic.

Scientific novelty of the research work is as follows:

illuminated the fact that conditionality is an important aesthetic category for a work of art in general, as well as an important literary condition for a literary work;

motivated the fact that the conditional nature of the conditional image in the Uzbek classical literature is a literary-aesthetic category in the romantic, didactic-realistic, mystical, symbolic, philosophical, allegorical, figurative, metaphorical essence;

the cinematic literary mode introduced to the Uzbek prose of the literary generation of the 70 years, its peculiar means and appearances, including satirical image, masked imagery, parody, paradox, critical spirit, sarcasm, multifaceted cinematic attitude, important features of romantic satirical image;

the purpose of the story "Old Cart", created as a satirical parody of the work "Dead Souls" by N.V.Gogol, a great satirical representative of Russian literature, is based on the writer's literary and ideological intentions;

the neo-mythological phrases of Chimer, Jajman, Sisyphus, which appeared in modern Uzbek prose, in general, important literary and ideological aspects of neo-mythical prose, advanced creative traditions of eastern islamic and western Christianity in the creation of mythological images, the influence of glorious ideas, originality;

the phenomenon of metaformosis is also a means of neomythological literary conditionality, in which the protagonist is completely (partially transformed into a dog) or partially transformed (such as being able to hear ants talking, turning the pupil into a room) through any detail (plant or mirror) or without any means directly to society and the protagonist, proved to be a sign of a deep decline in the psyche;

the psychological analysis and interpretation of the "hidden man" arising from the interpretation of the "absurd situation" and the "absurd hero" has been proved to be an important literary trend;

The comparison of similar or different mental points in the psyche of the Father and the Wolf proves that the meekness and prey in the images of the Writer and the Spider are associative figurative images arising from the comparison of two different views of Turkic people and gypsies, such as orifona and ignorance, in relation to child rearing.

The practical results of the dissertation are:

the study of the problem of literary conditionality in world literature is based on the example of Uzbek prose, which has a significant scientific significance as a separate major scientific problem since ancient times;

the fact that the conditional images used in Uzbek classical literature are based on folk mythology and Uzbek folklore, the Koran, is evidenced by genres such as epics, letters, debates, and parables created by classical creators;

the role of sarcasm, puns, masked imagery, symbolism, metaphor, irony, sarcasm, cuts, which are involved in the formation of satirical literary meaning through the analysis of works of satirical literary mode formed as a separate direction in modern Uzbek prose;

the versatility of the satirical relationship, the expansion of the literary purpose and the scope of new literary discoveries from the romantic satirical images such as the author's satire, the heroic satire, "The man who lost his shadow", "The Balloon man";

the emergence of the genre of satirical imitation in modern Uzbek prose, the revival of Gogol's traditions, the transformation of images, the consistency and originality in the creation of the plot and image;

literary features of neo-mythological prose, literary synthesis of western and eastern creative traditions, creative-methodological innovations in the creation of neomythological images such as Jajman, Sisyphus, Chimer;

the occurrence of the phenomenon of metamorphosis in the works of modern Uzbek writers is based on the fact that this phenomenon occurs in the context of national and foreign literary influence;

the "absurd situation" and the "absurd hero" arising from the literary expression of the mood of despair, depression, dissatisfaction with one's life and society, typical of absurd literature, are proved on the basis of modern Uzbek prose;

the emergence of new figurative literary thinking, scientific conclusions on the issue of literary conditionality are based on the further improvement of textbooks and manuals created from Uzbek literature, modern literary process and literary studies.

The reliability of research results is determined by the fact that the problem is clearly stated, the scientific and theoretical conclusions and analyzes are based on analytical, comparative-typological, historical-comparative, structural, hermeneutic, classification, descriptive, contextual methods, reliable theoretical sources.

Scientific and practical significance of research results.

The scientific significance of the dissertation is reflected in the scientific and theoretical definition of new literary and methodological researches, such as satire, neomythology, metaphor, metamorphosis, which are the main trends in modern Uzbek prose has a specific theoretical significance in doing so. Based on the results of the research, it can be used in the creation of monographs on the nature of literary conditionality and its renewed forms, in the creation of a new period in the history of Uzbek literature.

Practical significance of the work textbooks, manuals, textbooks for faculties of philology, academic lyceums "Modern literary process", "History of literature", "Literature theory", "Fundamentals of literary analysis", "New Uzbek literature" can be used in the preparation of methodological complexes, special courses and competitions.

Implementation of research results. Research on modern Uzbek prose and its specific literary conditionality, the obtained scientific results are applied on the following basis:

scientific conclusions of the research regarding to the study of the problem of literary conditionality in the literature of Russia, Europe and the CIS, its theoretical, scientific and aesthetic foundations, the findings of the formation of religious-mythological, didactic, romantic, realistic, modernist forms and means of literary conditionality in the development of Uzbek literary thinking were used in the fundamental project "Uzbek literature in the aspect of comparative literature: influence and typology" (Reference No. 53/1255-1301 of the Uzbekistan Academy of Sciences, June 23, 2020). As a result, modern Uzbek prose has a variety of realistic conventional conventions, rich in content and form, satirical, neomythological, associative, symbolic-modernistic forms. (Sh.Bo'taev, H.Dustmuhammad, N.Normat, N.Eshankul), symbolic-modernist (H.Dustmuhammad, N.Eshankul, Sh.Bo'taev, U.Hamdani), associative (I.Sultan, B.Kabul, U.Hamdani) based on the appearance of literary conditionality;

Conclusions that literary conditionality actually existed in the works of Yusuf Khos Hajib, Ahmad Yugnaki, Nasiriddin Burhoniddin Rabguzi, Alisher Navoi as didactic realistic literature in Uzbek and Eastern classical literature in general were used in the practical project A-1-118 "Preparation and publication of a textbook on the image and interpretation of the image of Alisher Navoi" (Reference No. 89-03-3180 of the Ministry of Higher and Secondary Special Education, September 9, 2020). As a result, the analysis of conditional means of expressing symbolic, philosophical and mystical artistic ideas, such as metaphors, symbols, metaphors in Alisher Navoi's epics "Lison ut-tayr", "Mahbub ul-kulub", "Khamsa" and their importance became the basis for grant conclusions;

scientific and theoretical views regarding to the problem of literary conditionality (realistic, modernist, satirical, neomythological), its types and forms, the conditional-symbolic figurative style of the writers of the independence period, on creative innovations in the coverage of the hero and the problems of the period were used in a research study of the relationship of Central Asian women writers to religion, family, and society at the Department of Middle East and South Asian Studies at Emory University, Atlanta, USA (Reference of Emory University, August 26, 2019). As a result, it was possible to study and observe a new literary interpretation of the image of women in Uzbek prose of the independence period;

as scientific-theoretical views regarding to the new methods of modern Uzbek prose, such as satire, symbolic-modern prose, as well as scientific-theoretical approaches to the study of scientific problems such as the study of the problem of literary conditionality in Russian, Uzbek and other peoples' literature have been used in Azerbaijani literary critics in the section "Azerbaijan-Turkmenistan-Uzbekistan literary relations" of the Institute of Literature named after Nizami of the Azerbaijan National Academy of Sciences. (Reference of the Institute of Literature named after Nizami, September 14, 2019). As a result, the study of the life and works of modern Uzbek writers E.Azam, A.Azam, Sh.Butaev, N.R.Muhammad, U.Hamdani, I.Sultan, K.Narkabil, as well as new archival materials on the life and work of Abdullah Kahhar served as a basis for the study of scientific sources;

Scientific-theoretical conclusions on the study of symbolism, metaphor, irony, myth, neomyth symbolism and other problems in modern Uzbek prose were used in lectures and special courses for students of Baku State University (Reference of Baku Eurasian University, Faculty of Turkic and Foreign Philology, October 9, 2019). As a result, the knowledge of students of Azerbaijani universities about the literature of the Turkic peoples, in particular, modern Uzbek prose, was enriched with new information;

The results of the dissertation served as the primary methodological basis for the programs and broadcasts of the Uzbek Television and Radio Company "Literary Process", "World Literature", "Letters", "Awakening" (References No. 01-14/380 of the National Television and Radio Company of Uzbekistan "Culture and Enlightenment" channel, September 6, 2019; and Reference No. 04-25-793, September 3, 2020). As a result, scientific and analytical observations on the important literary features of the work of E.Azam, A.Azam, Sh.Butaev, N.Eshankul, U.Hamdani, I.Sultan, B.Kabul, literary and methodological creative research in various genres of prose were presented to TV and radio listeners, which aroused great interest, served to further raise the level of various literary, scientific and educational programs and broadcasts on the problems and issues of the current literary process;

The results of the research were used effectively in the annual councils of prose and literary criticism of the Writers' Union of Uzbekistan (reference No. 01-03-07/1232 of the Writers' Union of Uzbekistan, November 1, 2019). Through the results of research specific to the new Uzbek prose, it served to ensure the consistency of the annual scientific reports made at the Prose Council.

Approbation of the research results. The results of the research were discussed by the scientific community at 22 scientific conferences, including 7 international and 15 national scientific conferences.

Publication of research results. A total of 60 scientific papers on the topic of the dissertation were published. Of these, 2 monographs,

foreign journals, which are given in the list Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan were published in 3 foreign publications, 18 articles in national journals of the same status, as well as 40 articles in other foreign and local publications.

The structure and scope of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, four chapters covering fourteen paragraphs, a conclusion and a list of references. The volume of the research work is 280 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The introductory part describes the relevance and necessity of research, the dependence of the ban on the priorities of science and technology in the country, the review of foreign research on the dissertation, the goals and objectives of research, objects and subjects, the level of study of the problem. The topic of the dissertation is related to the research plans of the institution, the goals and objectives, object and subject of research, research methods, scientific novelty and practical results, the reliability of the results, the theoretical and practical significance of the work, the implementation of research results, publication, approbation, structure and volume of the dissertation.

The dissertation consists of four chapters in total. First chapter of the dissertation is entitled **“Conditionality and Uzbek prose in the development of literary and aesthetic thinking”**. The first part of this chapter is entitled **“Scientific and theoretical foundations of literary conditionality and the history of the study of the subject”**. In this part, the research of scientists such as I.Sultan, M.Kushjanov, A.Hayitmetov, B.Sarimsakov, U.Tuychiev, H.Baltaboev, D.Kuranov, who expressed scientific and theoretical views and conducted research on the interpretation and study of the problem of “conditionality” in fiction, and important information in their articles was summarized, compared, and general conclusions were drawn.

While Izzat Sultan shows truthfulness, sincerity, compatibility of content and form, literary language as important conditions of literary, B.Sarimsakov tries to update the ideas of his teacher, to supplement and improve the conditions of literary: “In literature, the term conditionality is used in two senses. The first is the conditionality of the reality reflected in the work of art in relation to the real reality, that is, the degree of vitality of the events of the work, in accordance with the rules of art. This meaning of the term conditionality is consistent with his philosophical interpretation. ... The second is the meaning of the cause-and-effect relationship between the protagonists in a work of art, their behavior, the events that occur due to their mental experiences, that is, the narrow, special meaning of literary conditionality”.¹ Indeed, when a work is called literality, the scholar always rightly points out the second meaning of conditionality. In the fourth

¹ Саримсоқов Б. Бадиийлик асослари ва мезонлари. Тошкент: С.Аҳмедова, 2004. – Б. 110.

chapter of the book “Literature Theory” of Izzat Sultan uses the term “literary criteria (*mezon*)” as “literary criteria”.¹ B.Sarimsakov uses it as “Fundamentals and criteria of literary”, U.Tuychiev uses it as “Fundamentals and rhythms of literality”, D.Kuranov uses it as “Literality modus”. All of these terms correspond to “literary conditionality”.

Izzat Sultan, B.Sarimsakov, U.Tuychiev, as a result of long-term their scientific observations on the theory of literature, define the literary criteria (literary criteria – can be considered as conditional nature – M.K.), which are important for a real work of art. For example, B.Sarimsakov wrote that the literary criteria that are important for a work of art are: unity of content and form, authenticity of image and expression, vitality and clarity of pathos, accuracy of image and expression, consistent structure, originality, aesthetic evaluation.²

The features of literary conditionality in modern Uzbek prose cannot be compared with the literary conditional methods of the last century. Today there are such elements as “neomythologism”, “intertextuality”, “associative imagery”, “phantasmagoria”, “elements of absurd literature”, “neorealism”, “romantic satire”, “metamorphosis”, “satirical parody”. Modern Uzbek writers are following in the footsteps of the great predecessors of XX century Uzbek literature in gaining literary experience and covering the problems of their time, stamping the image of the man of the time in literature and creating high art. So, this chapter analyzes the research of a number of Uzbek, and Russian-European scientists who tried to answer the question of what is the scientific and theoretical basis of “literary conditionality”.

The second part of this chapter is entitled “Conditional image of prose in Uzbek classical literature”. It analyzes the elements of classical literary in the works of Yusuf Khos Hajib, Ahmad Yugnaki, Rabguzi, Khorezmi, Amir, Alisher Navoi, Babur, Gulkhani and others as the genesis of conditionality in Uzbek literature. Ancient means and manifestations of literary conditionality can be traced back to the XI century in the works of Yusuf Khos Hojib's “Kutadgu bilig” and Ahmad Yugnaki's “Hibatul-hakayik”, which are common literary monuments of Central Asia or the Turkic peoples in general. In addition, didactic elements predominate in Alisher Navoi's “Mahbub ul-kulub”, “Hamsa”, and especially in his first epic, “Hayrat ul-abror”. It can be said that these works are mainly dominated by **didactic literary conditionality**. In particular, Yusuf Khas Hajib's work “Kutadgu bilig” (“Knowledge that leads to happiness”), which amazed the world science and world Turkologists, is an example of literary conditionality, pand-name, admonition, letter-testament,³ question-answer,

¹ Султон И. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – Б. 220-228.

² Саримсоқов Б. Бадиийлик асослари ва мезонлари. Тошкент: С.Аҳмедова, 2004. – Б. 90-109.

³ Ражабова Б. “Кутадғу билик”да васиятнома адабий жанри // Муштарак адабий ҳодисалар. – Т.: Муҳаррир. 2019. – Б. 13-27.

debate, symbolic and metaphorical associative thinking, elements of epic narrative have been widely used.

Yusuf Khas Hajib makes effective use of metaphorical literary conditionality in the creation of the literary text of the epic. In particular, it should be noted that in the epic the author skillfully used many artistic arts, such as allegory, allegory, animation, adjective, *talmeh*.

The works of "Hibatul-hakayik" (Ahmad Yugnakiy) and "Kisasi Rabguziy" (Rabguziy) also became a great fundamental basis for the development of the literary thinking of the Turkic peoples, in particular, for the appearance and means of literary conditionality in written literature. This is reflected in the literary composition of the epics, the plot, the figurative imagery, the abundance of literary means, and the perfect elaboration of the narrator's image. It is obvious that for the creation of such magnificent works there was a huge literary and creative rise in the literature of the Turkic peoples. For example, these works were greatly influenced by the oral tradition of the Turkic peoples and other translations and literary connections, as well as the *Koran* and its commentaries, as well as the *Hadiths*.

In the history of Uzbek classical literature, he wrote five epics ("Khamsa"), four Diwans ("Khazoin ul-maoniy"), an allegorical symbolic-satirical epic "Bird's language" ("Lisonut tayr"), a number of philosophical didactic works ("Mahbub ul-kulub"), in the works of Alisher Navoi, who proved the richness and attractiveness of the Turkic language (Uzbek) with his works and he paid attention is also to the literary conditional means. Navoi describes the seven stages of mysticism (*Talab, Ishq, Ma'rifat, Istiqna, Tavhid, Hayrat, Faqru fano*) in the symbolic sense of birds, semurges, and seven valleys, which are depicted in "Lison ut-tayr", inspired by the spirit of the Sheikh. In the epos, we can observe the symbolic, allegorical, mystical philosophical didactic means of literary conditionality. Dozens of stories and narratives depicted in the epic in accordance with the behavior and nature of birds show that he skillfully used the *literary technique of "molding"*. The "Lison ut-tayr" also leads the literary method of molding. This method can be considered as a "work within a work". This literary method was skillfully used in the composition of Alisher Navoi's epos "Khamsa". According to our research, Gulkhani's "Zarbulmasal", one of the most talented representatives of the Kokand literary environment, also used the literary method of "molding" with great precision.

Second chapter of the dissertation is entitled **"Irony in the New Uzbek Prose"**. This chapter consists of three parts. In the chapters of these parts, the works of E.Azam, A.Azam, Sh.Butaev and N.R.Muhammad, who create in a satirical literary mode, are analyzed comparatively. The first part of the chapter is entitled **"Types of cinema, sarcasm and word puzzle"**. It analyzes a number of literary elements of E.Azam's prose, such as satire, parody, ridicule, sarcasm, masked imagery, symbolic-ring satirical imagery, nicknames, paradoxes, word puzzles. In Uzbek literature, for the

first time in the novels, short stories and short stories created by the literary generation of the 1970 years (A.Azam, E.Azam, M.M.Dust, Kh.Sultan) there were works with a satirical modus. In particular, the protagonist of E.Azam's story "Pedestrian"'s hero *Berdibay* is a mature version of the satirical image created in Uzbek literature. The quality that unites the characters of Don Quijote (Cervantes), Mulla Norkuzi, Fakhridin (A.Kahhar), Berdiboy (E.Azam) is the strangeness of his psyche. They are images with a strange spirit. N.Vladimirova, who studied the prose of E.Azam, described such images in the works of the writer as "Erkin Agzamovskie chudaki". Indeed, E.Azam's Ramazan ("Naïve's apple"), Berdiboy ("Pedestrian"), Turakulboy ("Fayzi's Uncle"), Kokaldosh ("Kokaldosh from Bagbala"), Askar Shodiev ("Atayi's Year of Birth"), Safura ("Other than holidays") are the images described by N.Vladimirova. They are united by the quality of "strangeness". Ramazan is a pure-hearted man, Berdiboy is a stubborn man who wants his family members to live as a community, Turakulboy is a man who dreamed of a different life, a different man, but could not, Kokaldosh is an "orphan", Askar is a deadly stubborn, truthful man, Safura is a beautiful woman who enjoys life and seeks meaning, so each of them has an unusually strange character.

Pakana (E.Azam "Pakana's lover's heart") is a nickname given to him, which reflects the strong irony of the work. The writer emphasizes the external shortcomings of the protagonist, that is, his short stature, as well as his seriousness. While the author based on and describes the tragicomic feelings of a person who is saddened by the shortcomings of the human body, and the negative impact of ugly, unseen appearance on the psyche in the creation of Pakana's mental world, Berdiboy ("Pedestrian") is a paradoxical contrast in the spiritual world.

E.Azam used *humorous irony* in the story "Pakana's lover's heart", and in "Poet's wedding", "Applause and applause", "Guli-guli" he used a sharp form of irony – *sarcasm*. Literary scholars note that there is a subtle difference between "irony" and "sarcasm", sarcasm is a sharp form of irony, a thin curtain is drawn between real reality and literary reality. Although we do not know the reality behind the scenes, the real people, we know their identity and the real historical, social and literary period through the symbols and signs in it. The protagonists of the story "The Poet's Wedding" tell the story, the literary process (the birthday of the repressed fire-soul poet), political games, scenes that are very familiar to the reader. That is why we called the sarcastic means of satirical literary conditionality. The story is based on sarcasm. The protagonists of the work cannot be called by a definite famous name (noun). Consequently, the Fiery-soul poet is a repressed talented poet, the owner of a grassy pen; *Oksokol poet* is a creator who has left the political games of the time; *Jasur* is young poet is a student of *Otashkalb*, a young talent; *Moviko'z* – two creative friends – a beautiful woman, a spy (agent of the Russians), a traitor, a quarrel between the *Otashkalb* and *Oksokol poet*; *Jiyanbeka* is a

masked man who aspires to great positions under the name of *Otashkalb*; My ideologue is a faithful slave of the ideas of the time, a woman in a leading position; *Tepakal* is a cousin of women, Don Juan; A hard-working teacher (*Zahmatkash domla*) is a true scientist who seeks to reveal the truth; An amazing teacher (*Ajoyib domla*) is a strong, modern scientist who has made the life and work of *Otashkalb* legendary; *Alvastikhanim*, *Mashukahonim* – these are women who have become puppets in the hands of men for position, fame, wealth; *Maddoh aka* – a psalmist praising the period; The persecutor (*Ta'qibkor*) is the image of a trusted man (KGB) of the existing state. **Masked images** are created by E.Azam as a new means of literary conditionality in the creation of a satirical work. E.Azam's next story "Applause and applause" also uses a sharp form of irony – **sarcasm**. The story tells the story of the life of the Buryat people ((hollow socialism, belief in the ideas of communism, poverty, the discarding of the elderly as a useless thing in society, the shiny exterior, the trembling interior, the life of the people "happy", "fillfull", "modern", "free and prosperous", "maintenance" to show the country, as a people, to show off or to make a name for oneself, to devalue the human race, to insult human feelings and attitudes), the terrible consequences of "**worship of the person**", which has become the biggest socio-political problem in the country. The whole nation worships the person of Khan Man Men and is in service day and night to realize his dreams, desires, aspirations.

E.Azam's story "Guli-guli" is also based on most irony – **sarcasm**. In our view, works created through sarcastic literary conditionality are like theatrical stage performances. It gives the impression that actors, spectators and readers are participating. In particular, the same situation is observed in the above-mentioned works of E.Azam, such as "The Poet's Wedding", "The Land of Chapaklar (applause) and Chalpaklar (applause)", "Guli-Guli", "Aralashkurgan"; in which sarcasm is skillfully used as a literary conditional feature.

The second part of the chapter is entitled "**The Versatility of the Cinematic Relationship and the Romantic Irony**". In this part analyzes the work of Ahmad Azam, who created in a unique way in a satirical literary mode. The story of the artist, who created a romantic satirical style, "The man who lost his shadow" was compared with the story of N.R.Muhammad "Pufak" (The balloon). In Uzbek literature, A.Azam's unique irony was studied by M.Sheralieva.¹ In her research, the scientist analyzed the author's story "Inside the human world" on the problem of "irony – a multifaceted view of the object". It is possible to analyze the multifaceted aspects of the satirical approach used in A.Azam's novel "Gulistan or Journey to Gulistan", the story "On the sides of Askartog", "The man who lost his shadow", "The Circle of the Moon", "Tugmachagul"

¹ Шералиева М. Ҳозирги ўзбек насрида киноя. – Тошкент: Академнашр, 2016. – Б. 67-81.

and other stories. The original literary expression, the originality of the image, the protagonist's self-analysis, self-examination, the protagonist's critical-satirical attitude only to the environment, society, the creation of an illusion in the hero's imagination, the construction of a mosaic-based plot, symbolism and a hunger for metaphors awakens the reader.

Among A.Azam's stories, the story of "The Circle of the Moon" amazes the reader, especially with its lyrical interpretation, describing the simple and ordinary life of the villagers in the language of a book-loving child, in a childish language. In our view, the images of the Child and the Moon, which are central to the story, reach their culmination in this passage above. In the dream, the boy rides a white sheep and tries to get out of the stable. But he can't find the door, the moonlight of the moon dazzles his eyes. In our opinion, the images of the moon and the crescent moon, the child and the white sheep in the story become symbolic symbols. That is, the protected moon is a symbol of the eclipse. The circle of the moon is a symbol of limited traditional national values in society, the circle is a symbol of limitation, the crescent moon is a symbol of the same life, social system, the life of the Uzbek people wrapped in traditional national values. A child who can't find his way on a white sheep is a symbol of a person who is confronted with the traditional national values of the Uzbek people and can't go as far as he wants. It is as if the writer is advocating a slightly different, more progressive, freer approach to traditional values and attitudes that stifle human freedom. It is at this point that the author's own irony emerges. In other words, A.Azam expresses his critical attitude to the "limited, narrow, rigid" values and attitudes inherent in society through a simple life reality in this way.

A.Azam wrote imaginary events, the protagonist's conversation with himself, the inner dialogue in a very similar way. The author has found in the right place figurative images that clearly express words, sentences, details of life, intertwined emotions and moods. The romantic irony of the story "The man who lost his shadow" is also found in N.R.Muhammad's story "Pufak".¹ In the story, a factory worker inflates a *Pufak* (balloon) man one day and creates his own protagonist. The *Pufak* (balloon) man enters to work to the factory with the help of Bulahim Halaev (creator of the *Pufak* (balloon) man – M.K.) and goes to work in the shop. When the bubble is blown out, it comes to its creator. He blows the balloon man again. The writer transforms the Balloon into a metaphorical image by creating the image of the talented man and the without talented man in the image of the man and the man who created it. The gifted person, who is always an invisible force behind the incompetent, also shows that the tragedy of the incompetent is not only a personal tragedy but also a social tragedy. Also in this part, the analysis of A.Azam's short story "Tugmachagul" and the story "On the sides of Askartog" is analyzed.

¹ Рауфхон Муҳаммад Нурулло. Пуфак / Этакдаги кулба. – Тошкент: Академнашр, 2014. – Б. 75-84.

The last third part of the chapter is called “**Cinematic Imitation Parody**”. In Uzbek literature, parody works have not been studied so far. However, in modern Uzbek prose and poetry, samples of parody can be found as much as you want. A parody is the Greek word for "reverse singing". Parody is defined in literary dictionaries as "laughing at any work, creator, creative style, genre, etc".¹

Talented writer Sh. Butaev's story "Old Car" differs from other works by its parody art mode. Sh. Butaev relies on Gogol in the period of outdated leadership, monopoly, flattery, thoughtlessness in the Soviet system, and his satirical style is useful to the writer. Gogol's sharp, sarcastic, poisonous laughter not only shook Russia, but shook the whole world. From his poisonous satire, human society gained strength as spiritual nourishment. In particular, the heroes of Gogol's "Dead Souls" will be revived by Sh. Butaev in the story "Old Car". The writer turns to the heroes, who are taken under the razor blade with a sharp pen of Gogol. Through the image of "Dead Souls" Sh. Butaev finds a way to laugh at all the flaws in society. The story of the "Old car" includes negative satirical types created by Gogol, such as Chichikov, Selifan, Petrushka, Sobakevich, Koshkaryov, Manilov. Through such a new artistic conditional means, a new literary method is created in modern Uzbek prose. In "The Old Car" the author's peculiar phantasmagoria, satirical negative types Chichikov, Selifan, Petrushka, Koshkarev, etc., as a result of the transformation of bureaucracy, stagnation in the existing society as a result of the transformation of the existing socio-spiritual crisis. According to Russian literary critics, “Dead Souls” was inspired by the Italian writer Aligeri Dante's “Divine Comedy”. The negative type Chichikov, revived by Mikhail Bulgakov, returns to the 1920 years and becomes a billionaire. Like M. Bulgakov, Sh. Butaev revived Gogol's satirical image Chichikov in the late 1980 years of the XX century. In Sh. Butaev's story "Old car" Gogol's heroes Mr. Pavel Ivanovich Chichikov and his servants Selifan and horseman Petrushka will go to Uzbekistan in an old carriage. Rather, they will be resurrected from hell and return to the world of light. Why did Uzbekistan need the dead souls of the past? The question arises. Because in Uzbekistan, too, there were tribes of "Dead Souls" Nishonboy Hurzamonovich, Koshkaryov, Manilov, Sobakevich. Sh. Butaev meets Gogol's "Dead Souls" with his new "Dead Souls". As a result, a new literary genre emerges in the story that is unexpected, unseen, and unheard. By transferring the image of Koshkaryov belonging to Gogol to the story of the "Old Car", he laughs at our contemporaries, who live in the midst of "heavenly ideas" and "nonsense" has been serving gratefully. Gogol's metaphors, adjectives, Gogol's detailed illustration, Gogol's epic scale, Gogol's bitter poisonous laughter did not escape Sh. Butaev either. Gogol began to write a work on a large epic canvas about Russian society and the crisis of serfdom in his time, such as

¹ Куронов Д., ва бошқалар. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2010. – Б. 217.

"Dead Souls" and could not finish it. Sh. Butaev was able to learn something from the world of Gogol's art, to be influenced by it, and to renew it in a certain sense in modern Uzbek prose.

Third Chapter of the dissertation is entitled "**Neomythological conditionality in modern Uzbek prose**". This chapter also consists of three parts. The first part is entitled "**Jajman and Sisyphus as a symbolic and philosophical symbol**". Recognizing this renewal in her latest study, N. Vladimirova wrote: "A number of modern writers have set out on this path, creating their own "myths" about the modern writers. By creating the neomyth, the writers sought to find original, unconventional ways of literary understanding of the truth about the human path (from birth to death). O. Mukhtor, N. Eshankul, H. Ismoilov, U. Hamdamov each paint an artistic picture of human existence and embody traditional myths and new truths about man."¹

An artistically perfect example of a neo-mythical image in Uzbek literature can be seen in the story "Jajman" by H. Dustmuhammad and the novel "Wise Sisyphus". D. Kuranov, G. Sattorova, N. Dovurbaeva, B. Ruzimuhammad, M. Kuchkarova expressed their views on the image of Jajman (the story "Jajman" and the novel "Bazar"), and even expressed controversial views to each other. Their views on the image of Jajman are as follows: "Jajman is an insatiable yuho"² "Jajman is a symbol of lust"³, and "Jajman is a symbol of satanic lust".⁴ It is almost not difficult to feel the similarity, the closeness in the thoughts. In our opinion, *Jajman* is a neomythological image, the story is based on neomythologism, the world is divided into two according to Zoroastrian doctrine and tells the story of good and evil. The protagonists are Zoroaster, Ahuramazda (god of goodness), Ahriman (god of evil) and an unknown creature created as a result of the writer's high literary thinking (he is an inch tall, has a pouch in his stomach – reminiscent of a kangaroo, sometimes a fox, sometimes a fox, sometimes an apple), sometimes an unknown creature reminiscent of a man) and a crowd (seed seller, jiyda seller, nut seller, drying apricot seller ... sellers). The neo-mythical character in the story, *Jajman*, is the creation of Ahriman. Sources say about this mythological image: "Ahriman creates snakes, dragons and others". The image of mythological creatures is one of the most common images in the myths of the peoples of the ancient world. For example, in Greek literature there are images of terrible creatures such as "*Sphinx*" (in the tragedy of Sophocles "King Oedipus") and "*One-eyed Cyclops*" (in Homer's epic "Iliad"). Created as a result of H. Dustmuhammad's "*Jajman*" Greek myths, the Sphinx, like the Cyclops,

¹ Владимировна Н. В. Онтологическая художественная картина мира в современной узбекской прозе / Развитие узбекской прозы XX века и вопросы художественного перевода. – Ташкент: Фан. – С. 175-176.

² Довурбаева Н. Жажманнинг жилвалари // Ёшлик. 1991. №5. – Б. 41-42.

³ Сатторова Г. Миллий характер ва бадий талқин. – Тошкент: Фан, 2007. – Б. 57.

⁴ Қўчқорова М. Истиклол даври ҳикоя ва қиссаларида бадий-эстетик янгилиши / Бадий сўз ва руҳият манзаралари. Тошкент: Муҳаррир, 2011. – Б. 128.

is not a creature that frightens the human heart. Tiny, unobtrusive in appearance, its appearance is prone to evolution, it takes on a variety of forms. In the “Explanatory Dictionary of the Uzbek Language”, the word “Jajman” is interpreted as *jajji* (child), and this excerpt from Aybek's novel “Navoi” is cited as an example.¹ In our opinion, the writer did not describe in vain that the creature came in five different guises (kangaroo, mouse, fox, squirrel, man). There are certain symbolic social, spiritual problems hidden in each image. For example, in folk tales, the fox is a cunning, the mouse is a greedy, and the fox is a cunning. From this evolution we can conclude that the writer “*Jajman*” refers to various negative social vices in society through metamorphosed images. The last image of *Jajman* is “man”, which means that in order to become a real human being, the writer does not have the negative qualities of the above animals, but the positive qualities inherent in them, such as mobility (kangaroo, long-distance running), agility (mouse). It is a symbolic-philosophical observation that it must have intelligence (fox-like), agility, beauty (squirrel-like). H.Dustmuhammad's “*Jajman*” is a strong metaphorical image.

H.Dustmuhammad's work “Wise Sisyphus” also shows elements of neomythology. Sisyphus's sin is also interpreted differently in various Greek myths spread among the people. In the legend used by H.Dustmuhammad, Sisyphus witnesses the evil deeds of Zeus. In The “Wise Sisyphus”, the author embellishes the Greek legend in his creative laboratory so much that Sisyphus becomes a symbolic figure in modern Uzbek prose. Greek myths about Sisyphus reveal dozens of his images, such as clever, cunning, deceitful, blasphemous, stubborn, rebellious, enterprising. In our view, H.Dustmuhammad imposes intellect and wisdom on the character of Sisyphus, which he created, as a sign of humanity. At the heart of this work is the literary and philosophical idea that in today's global world, which is becoming a struggle of ideas, *Man* can only live with intelligence and entrepreneurship, to achieve his goals. The new Sisyphus neomythology, written by H.Dustmuhammad, in contrast to the Sisyphus created before him, is devoted to the hardships of labor with great effort, labor, and is free from its sins and condemnation.

The next part is called “**Socio-figurative interpretation of the image of Satan**”. In this part, Sh.Butaev (Shox), N.Eshankul (Tun panjaralari), N.R.Muhammad (Shaytoni Buzrug) studied what literary experience they relied on to create the image of Satan and the religious foundations of Satan, which have been addressed for centuries in the written literature, have been studied. The image of Satan is called by various names in the literature of the peoples of the world. These include *Mephistopheles* (in I.V.Goethe's Faust), *Demon* (in Lermontov's Demon), *magician Volond* (in M.Bulgakov's The Master and Margarita), *Devil* (O.

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. II жилд. – Тошкент: Ўзбекистон давлат миллий энциклопедия, 2006. – Б. 324.

Wilde's Portrait of Dorian Gray) and R.Stevenson's), *Shayton* (in the story "Satan's Rebellion against God" by Fitrat, O.Mukhtor's novel "Man in the Mirror", N.Eshankul's story "Night Fences"), *Mr. Chimer* (in the novel "Horn" by Sh.Butaev), *Shaytoni Buzrug* (N.R.Muhammad's story "Shaytoni Buzrug") and appeared in the literature of the world and in Uzbek literature.

The genesis of the image of Satan, which has been created under different names in the literature of the peoples of the world for thousands of years, actually goes back to the *Book of Heaven*. In particular, the verses and surahs in the Koran about the curse of Satan confirm this view. In creating the image of Satan, Sh.Butaev tries to synthesize both Western and Eastern traditions. Sh.Butaev, first of all, to the works of Western writers Goethe ("Faust"), M.Bulgakov ("Master and Margarita"), R.Stivenson ("Satanic bottle"), created in the image of *Mr. Chimer* (entrepreneur Satan), their image of Satan relies on great creative experiences in creating. Secondly, the author relies on the holy book of Islam, the "Koran", and Rabguzi's "Kisasi Rabguzi", based on Koran verses and surahs, to create a more complete image of Mr. Chimer. The author narrates the religious legends about the descent of Adam to Mount Sarandib, the descent of Eve to Mount *Jadda*, the descent of the Devil to Basra in an interesting style as the image of Mr. Chimer in the novel and the past of his ancestors. However, these stories are in Rabguzi. Mr. Chimer is a symbol of "intelligence, entrepreneurship" in the novel, but also symbolically interpreted among people as "a midwife of discord, deception, adultery".

Created as renewed neomythologisms of the novel, Mr. Chimer and Dr. Rabinovich essentially remind the Goethe's Dr. Faust and Mephistopheles. There are quite subtle parallels between these religious-mythological, literary images. Sh.Butaev skillfully uses the literary archetype in the work "Faust", created under the influence of German folk legends. However, the writer Sh.Butaev does not repeat the plot of the tragedy, which is told in the famous folk legend. The writer creates the novel "Horn" ("*Shox*") with his personal imagination, high literary thinking. In creating the image of Satan, the writer relies not only on the work of the German writer Goethe, but also on the experiences of the literature of the Turkic peoples, using them effectively.

The last part of the chapter is entitled "**Metamorphosis is an Literary Conditional Mean**". It analyzes the motive of evolution in the stories of N.Normatov ("One day as an ant ..."), H.Dustmuhammad ("House in the pupil of the eye"), N.Eshankul ("Bahauddin's dog"). The motif of "metamorphosis" and its literary features have not been studied in Uzbek literature. The term "evolution" can be used as an Uzbek alternative to the literary term "metamorphosis". This scientific term has been used in the research of Uzbek folklorists. We can recall J.Yusupov's article on the

study of the motive of "Evolution" in Uzbek folk tales.¹ The "motive of evolution" grew from the heart of folklore, formed and moved to the written literature. The word "evolution" is still reminiscent of Kafka's "Evolution." When the protagonist of the story, Gregor Zamzam, wakes up in the morning, he turns into a beetle. A similar "Motive of Evolution" appeared in modern Uzbek prose. Along with H.Dustmuhammad's "House in the Pupil of the Eye", N. Eshonqul's "Bahauddin's Dog", I. Sultan's "Fate" stories, N.Narmatov's "One day as an ant ..." stories can be remembered. As folklorists have learned from the example of folk tales and epics, they have shown such literary forms of "evolutionary motif" as "through water", "through movement", "the creature takes off his clothes and takes on a human appearance".² Another reason why writers turn to the "metamorphosis motif" in the written literature is that talented writers try to use the traditional mobile motif when there is a strong pressure in society, when personal desires are overwhelmed, when oppression, corruption, bureaucracy and other negative vices abound. In H.Dustmuhammad's story "House in the Pupil of the Eye" the pupil of the hero turns into two dark rooms, in N.Eshankul's story "Bahauddin's dog" the director turns into a dog, and in I.Sultan's story "Ayvon" the father becomes a fish. Each story needs a separate literary-aesthetic analysis. But the holistic typological similar motif that unites these stories is Metamorphosis.

In the N.Narmatov's story "One day as an ant ..." the protagonist eats a drug and becomes a person who understands the language of ants. As we can see, the metamorphosis motif in the stories created by the four authors has different literary features. The metamorphosis motif used in the stories, in whole or in part, reflected a synthesis of the evolutionary motif in world literature and national folklore. N.Narmatov created a completely new example of Uzbek storytelling in the 1970 years, using the literary conditional means "Metamorphosis", which has been used in folk tales and epics for thousands of years. The protagonist of the story eats the paradise's plant at the head of the spring and becomes a person who understands the language of ants until sunset and has the opportunity to talk to them. Thus, the writer effectively uses the motif of "Metamorphosis" in the folklore of the Uzbek and world peoples in the story. But the protagonist of the story does not lose his image of humanity. That is, a beetle like the hero of Kafka, a dog like the hero of N.Eshankul, the hero of I.Sultan does not turn into a fish. Perhaps the protagonist will have the power to understand the language of ants and communicate freely with them, while maintaining the image of humanity. N.Narmatov's protagonist, while preserving the image of humanity, evolved with the help of paradise's plant (magical detail). More precisely, the perception of the world by the protagonist only evolves the ability to hear (the ability to understand the language of ants). At the

¹ Юсупов Ж. Эврилиш мотивига доир баъзи мулоҳазалар // Шарқ юлдузи. 2002. №1. – Б. 152-153.

² Юсупов Ж. Эврилиш мотивига доир баъзи мулоҳазалар // Шарқ юлдузи. 2002. №1. – Б. 152-153.

beginning of the story, face to face, and after half of the story, the ant talks to the protagonist (reporter-journalist) in an imaginary way. That is, the ant touches the person's foot a little and becomes aware of the feelings in his mind. N.Narmatov, in contrast to the "motive of complete evolution" in folk art, partially evolves his hero.

The last chapter of the dissertation is entitled **“Elements of absurd literature and associative imagery in the new Uzbek prose”** This chapter consists of two parts. The first part is entitled **“Psychological analysis of the image of the hidden man”**. In this part, the novel "Gorogly or the water of life" by N.Eshankul and a series of stories are analyzed. His teachers are Albert Camus, Franz Kafka, James Joyce, Robert Muzil, Juan Carlos Onetti, the founders of absurd and existential literature in Western literature. His individual creative style, which is tested in his stories, narratives and novels, is unlike any other work of traditional Uzbek realist literature. Emotions, rebellious thoughts, terrifying images, parables and metaphors, symbolic, philosophical interpretations, the drama of the lonely man's heart and the image of the "Hidden Man" amaze the reader. Let's not take any of N.Eshankul's works, where there are supernatural events, sad, unhappy, unlucky, lonely heroes living in the ruins and ugly huts abandoned by society. The story "Ajr" was first published in 1989 in the journal "Yoshlik".¹ The events of the story take place in the afterlife. In this story, N.Eshankul once again tests the creative experience of Italian writer A.Dante ("Divine Comedy"), A.Aripov ("Road to Heaven"). The plot of the story does not have a simple composition. It consists of several parts in a scattered state. But scattered events and lyrical-romantic inner monologues can come together as a whole to express what the writer is trying to say and an important literary concept. The son was sentenced to carry his father on his shoulders until the Day of Judgment for all his sins in the afterlife, as he had caused the imprisonment and death of so many innocent people. This is a symbolic metaphorical sign that the absurd condition of the son who lifted up his father is not washed away by the black spots of the past. The story says that the son who carried his father on his shoulders has been doing this for forty years (*it is said at the beginning of the story for ten years*. – M.K.). "That's enough ..." the boy groaned. "That's enough ... you've been saying the same thing for forty years ... I'm tired". Enough!"² N.Eshankul also takes a creative approach to the dream motif in the Uzbek folk epic "Alpamish". In "Alpamish", three heroes, Alpamish, Barchin and Karajon, have the same dream. It is this folklore dream motif that N.Eshankul transfers to the story "Ajr". The parent has the same dream. Dreams in both folklore and the story of Nazar Eshankul (*in general, in the written literature* – M.K.) give symbolic hints to the fate of the heroes. In other words, in "Ajr", the detail of the dream

¹ Эшонкул Н. Ажр // Ёшлик. 1989. №9. – Б. 19-25.

² Эшонкул Н. Ажр // Ялпиз ҳиди. – Тошкент: Шарқ, 2008. – Б. 321.

serves to create a metaphorical layer. In a sense, dreams can be understood as a prophecy.¹ The same dream seen by the Father and the Son in the story symbolizes the *Ajri* (carrying the Father on his shoulders) in the afterlife of the Son. So the dream detail is simply not included in the story.

The plot of the novel "Gor ogly or the water of life" is, in fact, one of the "mobile plots" tested in Uzbek and world literature. That is, the motive is that the protagonist, while still alive, enters the ranks of the dead and tries to prove that he is alive. In the works of the great writers of world literature R.Tagore and D.Butsatti or S.Ahmad, there are stories based on the same motive. N.Eshankul renewed this motif and created the novel "Gor ogly or the water of life" on a large canvas. In this novel by N.Eshankul, the adventures and tragedy of the hero N., who set out in search of justice, but could not find justice from anywhere and from anyone, and died at the age of thirty, are well described. The "water of life" named after the novel is a symbol of justice. Even in the verses and verses taken as an epigraph, the fate of Gilgamesh, who sought justice from life and people, and Gorogly, whose heart was filled with sorrow, lamented and moaned, were not put in vain after the title of the novel. These epigraphs also express the main literary goal that the writer intends to portray in the novel. The word "*obi hayot*" (water) also appears in the text of the epic "Saddi Iskandariy". This word is used in sixth part of the epos.

The protagonist of "Gor ogly or the water of life" N. looking for a good, fair word to prove his survival, and in the end he destroys himself. The novel "Gor ogly or the water of life" is based on a mature literary composition and consists of 12 parts. In the novel "Gor ogly or the water of life" N.Eshankul was able to combine the advanced creative traditions of Eastern and Western literature. So, in "Gor ogly or the water of life", the writer combines F.Kafka and J.Joyce's new creative experiences in modern prose. The novel is told in terms of literary time, a year of wandering. However, the almost hundred-year history of the social, spiritual, political vices in the society, the tragedy N. an extremely profound literary analysis of the fate and the confusing, absurd situation that befell him. In the novel, the author, like F.Kafka, reveals the psychology of "fear" and "anxiety", "mute" and "convict", "man dissatisfied with the absurd situation" deeply ingrained in the psyche of the nation. It can be said that in the novel the writer skillfully typifies the images of "fear" and "anxiety", "convict". Insulting a person in the pages of a novel, unseen and unheard punishments (for example, breaking a person's arms and legs, whipping his back with a whip, sprinkling salt on a rotten body, locking a prisoner with a rotten back in a dungeon, tearing his heart, tearing his head and putting a snake in his brain) placement, the snake eating the fats of the brain, glistening) is a symbolic expression of the terrible atrocities committed against the person in the Soviet regime. The last part of the dissertation is called "**Associative**

¹ Эшонкул Ж. Ўзбек фольклорида туш ва унинг бадий талқини. – Тошкент: Фан, 2011. – 304 б.

literary thinking". H.Dustmuhammad's "Guest" and I.Sultan's "Wolf" stories are analyzed. It is the presence of associative thinking in these two stories. Hence, the common denominator that unites the two stories is the imagery created on the basis of associative thinking.

In the H.Dustmuhammad's story "Guest" we see the image of a gentle writer and a spider, and in I.Sultan's "Wolf" we see the image of a man and a wolf longing for freedom. In the H.Dustmuhammad's story "Guest", a spider hanging from a ceiling accidentally falls into the hair of the protagonist (writer). The writer considers it a grave sin to harm anyone, let alone an insect. The image of the writer is the image of a humble man who has made it his basic principle of life not to harm others in society. A spider is a type of insect that traps in nature and quietly waits for its prey in the shelter. His daily job is to weave a net to absorb invisible fine threads. It is an insect that takes care of its own life and harms others. While the images of a gentle, kind person and a spider are depicted in contrast in the story, this situation helps the reader to identify associative figurative thinking through the literary approach of contrasting images. In fact, the story creates an associative image with a high literary imagination, which is the image of a gentle writer and a spider. By recalling the father's memories of the wolf in I.Sultan's story "Wolf", it is possible to observe that the feeling of freedom and aspiration for freedom in the psyche of Man and the Wolf merged. On the surface, however, the writer does not seem to be writing about human freedom, liberty, or personal feelings. B.Kabul is one of the writers who differs from other prose writers in the modern literary process with his unique modern prose style, unique modern national literary interpretations. In the prose of the writer we have observed a number of literary canons peculiar to the genre of essays, which in recent times have become more and more ingrained in the nature of all genres in world literature, creating a syncretism of genres. Here the analytical image of the unique writer in the story "Enashamol" is analyzed. At the heart of the two events described in the story is an enlightened or ignorant attitude of the two peoples towards the upbringing of children. The author recalls Luli hotun's ignorant attitude towards her teenage daughter in several places in the story. It's not just remembering. Perhaps the writer was the basis for the creation of an associative literary image in the story by contrasting and comparing the events that the Turkic people were people of child rearing, childishness, sincerity, faith.

SUMMARY

In general the term "Conditionality" is a philosophical concept inherent in all types of art, "literary conditionality" arises as a result of creative and spiritual activity, its important conditions are imagery, harmony of content and form, literary integrity, universality, originality; Literary conditionality includes all the elements necessary for a work of art, such as water and air, in the case of word art, it encompasses a number of

specific and general features such as the writer's literary style, language of work, vitality, accuracy, sensitivity of plot events;

Although literary conditionality has been studied as a special debate and problem in Soviet-era literature since the 1950 years, in fact, the study of the issue of art has been studied since the time of Aristotel; In Uzbek literature, the term literary conditionality is used in terms such as "literary criteria" (Izzat Sultan), "literary conditionality" (B.Sarimsakov), "criteria and rhythms of art" (U.Tuychiev), "literary modus" (D. Kuranov);

In modern Uzbek prose, there is a strong metaphor, sarcasm and its form, sarcasm, symbolism, symbolic gestures, new stylistic methods (allusion), aspects of neomythology, a number of elements of absurd literature (absurd situation and absurd hero), metaformosis, associativity and others are used skillfully in the works of A.Azam, Sh.Butaev, H.Dustmuhammad, N.Eshankul, U.Hamdani, I.Sultan, N.Narmatov, N.R.Muhammad and others.

In the works of Yusuf Khas Hajib, Ahmad Yugnaki, Alisher Navoi, Bobur, which are the representatives of *pandnoma* (didactic) literature in Eastern literature, the study of morality, human duties, absence and existence, world and the hereafter, faith and honesty, faith, science, characteristic of realistic didactic literary conditionality, various philosophical universal concepts such as the importance of which deeply reflected Islamic enlightenment and culture;

In centuries-old Uzbek classical literature, the literary conditionality of prose was formed and enriched by didactic, romantic, realistic traditional conditional motives and images, in which the strong universal ideas of Islamic enlightenment literature were expressed in epics, epics and memoirs, served as a solid foundation;

Representatives of the generation belonging to the literature of the 1970 years (in prose M.Dust, E.Azam, A.Azam, H.Sultan) brought literary and methodological innovations to Uzbek prose, that is, this creative renewal is noteworthy with the introduction of the satirical literary modus; E.Azam wrote a number of his stories ("Pedestrian", "Mixed castle", "Writer", etc.), stories ("The Poet's Wedding", "The Land of Applause and Applause", "Days other than Holidays", "Answer", "Beloved soul of Pakana") and in the novel ("Noise") he created a systematic gallery of satirical images in his novel, in his prose satirical image, masked people, satirical plot, satirical literary means sarcasm, rhetoric, parody, paradox, laughter, puns, absurdities. made effective use of literary means of conditionality, such as nicknames, secrecy, the trinity formula, "self-analysis", the versatility of satire;

A.Azam skillfully uses the multifaceted form of satirical relationship (in the stories and novels "The Guardian of the Moon", "Button", in the story "On the sides of Askartog") in the prose. The image of the Moon and the Child in the story of the "The Circle of Moon" formed a metaphorical

literary layer. The story is ironic that outdated and rigid traditions are an obstacle for the nation to embark on new, greater paths. The stories of A.Azam ("The man who lost his shadow") and N.R.Muhammad ("Pufak") created original scenes of romantic cinema, and through the images of the shadowless man and the balloon man, social evils in society (such as spending time on useless things, paperwork and incompetence) severely criticized;

Sh.Butaev has a satirical attitude to the totalitarian regime in the story "Old Cart", which is a mockery of Gogol's poem "Dead Souls" and Gogol's satire becomes a bitter irony in the work of the writer, the author uses three different styles of parody in the story; The play transforms the characters of Gogol's heroes Chichikov, Selifan, Petrushka, Sobakevich, Koshkaryov, Manilov, satirizes the social life of the 1980 years of the last century and it has not yet become a leading trend in prose;

The parody, which is being studied abroad in Uzbek literature as a "meta-genre", has not been studied so far. Among dozens of short stories by Sh.Butaev, the parody "Old Cart" belongs to the story, the author decorates this work with literary styles such as Gogol's parables, adjectives, light laughter, ironic poison, and as a result created the first parody story in modern Uzbek prose.

In modern Uzbek prose, myths serve as an archetype for creator (writer) and have risen to the level of a new literary and methodological direction for the literary expression of today's problems, in particular, H.Dustmuhammad, N.Eshankul, U.Hamdani, I.Sultan, Sh.Butaev, N.R.Muhammad elements of neomythologism are observed in the prose;

H.Dustmuhammad's story "Jajman" (mythological image of sabdag), one of the most famous representatives of modern Uzbek prose, states that the *nafs* (passion for the material world) is a huge social, spiritual and moral defect based on Jajman's neomythology, and in "The Wise Sisyphus" served as a metaphorical conditional tool for expressing global ideas in national social life as well. Through the neomythology of Sisyphus, the author emphasizes the need for such people in modern Uzbek prose in a complex period of globalization, in which the image of Sisyphus is loaded with the qualities of wisdom and intelligence;

In modern Uzbek prose, the writers Sh.Butaev, N.Eshankul, N.R.Muhammad have created the image of Satan in an original and unique way, drawing on the *Koran* and religious narrations, as well as the creative traditions of folk mythology and Western literature, in creating the neomythology of Satan.

Examples are Sh.Butaev's Mr. Chimer ("Horn"), N.R.Muhammad's *Shaytoni Buzurg* ("Shaytoni Buzurg"), N.Eshankul's Shayton ("Night Fences"); all three writers rely on different literary, literary sources, and folk mythology to create the image of Satan; The mutual literary synthesis of Eastern and Western traditions can be observed in the image of Mr.

Chimer (in the novel "Horn") created by Sh. Butaev; the writer also makes effective use of the experiences of Goethe (Faust), M. Bulgakov (The Master and Margarita), R. Stevenson (Satanic Glass); again, the author draws on the verses and *surahs* in the *Koran* and the religious work of Rabguzi ("Kisasi Rabguzi") in order to create a more perfect image of Satan, as a result of which he was able to create a perfect and unique artistic image of Satan;

N.R. Muhammad's story "Shaytoni Buzurg" is based on Uzbek folklore, the traditions of Arabic folk tales ("A Thousand Nights") and *surahs* and verses from the *Koran*; he uses traditional realism in creating the image of Satan; N. Eshankul used associative literary thinking and symbolic-figurative style in creating the image of Satan. The image of Satan in the writer's image is dominated by the mood of "depression" and "despair" typical of absurd literature; all three writers, through the creation of the neo-mythology of Satan in modern Uzbek prose, have been able to effectively express the cunning and cunning of today's man through Satan through various life events;

The "Motive of Metamorphosis" in modern Uzbek prose was used by N. Normatov ("One day as an ant ..."), H. Dustmuhammad ("House in the eye"), N. Eshankul ("Bahouddin's dog") and I. Sultan ("Fate"). N. Normatov in the story "One day as an ant ..." partly from the motive of evolution (the hero will be able to talk to ants for some time); N. Eshankul used the motive of complete evolution in "Bahouddin's dog" (a radio reporter becomes a dog); In the story of H. Dustmuhammad ("The House in the eye"), through the magical detail of the mirror, the pupil of the protagonist transforms into a room (partial evolution), resulting in an analysis of the psyche of people in transition, social events; all three authors portrayed the inner crisis of the protagonist through the use of the metamorphosis motif in artistic review;

One of the well-known representatives of modern Uzbek prose, N. Eshankul, has an unconventional interpretation of the psyche of the image of the "absurd hero", "the state of the hero in an absurd situation", "the man in hiding"; the Absurd heroes who appear in the author's prose are by no means artificial images, but a literary phenomenon that arises naturally under the influence of the socio-political, literary environment;

In the author's short stories ("Night Fences", "Black Book") and stories ("The man leading the monkey", "The Reward", "The Unopened door"), the image of the "Hidden man" is "hopeless", "dissatisfied with his life", "mood" is analyzed. In the novel "Gor ogly or the water of life", the author skillfully creates the image of a "convict" whose identity is broken, whose "I" is destroyed, unable to prove his identity. In creating the artistic concept of the novel, the author studied the literary and methodological research of the representatives of the Absurd literature A. Camus, F. Kafka, J. Joyce, ensures its creative originality and opens a wide way to metaphors in the novel;

In the story "Wolf" by I.Sultan, one of the most active writers of modern Uzbek prose, by contrasting the image of the wolf with the image of the Father, a similar feature between them is "savagery", "loneliness", resulting in unexpectedly impressive associativity. In the H.Dustmuhammad's story "Guest", the images of spiders are contrasted with the meek writer, the spider's "prey", "evil" and human "selfishness", "selfishness" are paralleled, creating a non-traditional associative imagery. In B.Kabul's story "Enashamol" the story "Tannozi Luli" and "Thieves guys" are contrasted with the life story, and unexpectedly associative imagery is achieved in the play. In the work, the author glorifies the virtues of Eastern Islamic upbringing (through the life of the Turkic people, the life of the Uzbeks in the village of Osmat) by contrasting the events and the attitude of the two peoples to the upbringing of children.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 ПО
ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ИНСТИТУТЕ
УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА, ЛИТЕРАТУРЫ И ФОЛЬКЛОР**

**ИНСТИТУТ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА, ЛИТЕРАТУРЫ И
ФОЛЬКЛОР**

Кучкарова Мархабо Худайбергеновна

**ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ В
СОВРЕМЕННОЙ УЗБЕКСКОЙ ПРОЗЕ**

10.00.02 – Узбекская литература

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК
(DSc)**

Ташкент – 2020

Тема докторской диссертации (DSc) зарегистрирована Высшей аттестационной комиссией при Кабинете Министров Республики Узбекистан за номером B2017.1.DSc/Fil.23.

Диссертация выполнена в Институте узбекского языка, литературы и фольклора Академии наук Республики Узбекистан.

Автореферат диссертации на трёх (узбекский, английский, русский (резюме) языках размещен на веб-странице Научного совета (www.tai.uz) и Информационно-образовательном портале «Ziyonet» (www.ziyonet.uz).

Научный консультант:

Рахимжонов Нуъмон Каримович,
доктор филологических наук, профессор
Каримов Баходир Нурметович,
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты:

Якубов Исламжон Ахмеджанович,
доктор филологических наук, профессор
Муродов Гайрат,
доктор филологических наук, профессор

Ведущая организация:

Джизакский государственный педагогический институт

Защита диссертации состоится «___» _____ 2020 года в ___ часов на заседании Научного совета DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 при Институте узбекского языка, литературы и фольклора Академии наук Республики Узбекистан (Адрес: 100060, город Ташкент, проезд Шахрисабзский, 5. Тел.: (99871) 233-36-50; факс: (99871) 233-71-14; e-mail: uzltafi@academy.uz.)

С диссертацией можно ознакомиться в Фундаментальной библиотеке Академии наук Республики Узбекистан. Адрес: 100100, г. Ташкент, улица Зиёлилар, 13. Тел.: (99871) 262-74-58.

Автореферат диссертации разослан «___» _____ 2020 года.

(Протокол реестра рассылки 2020 _____ от «___» _____ 2020 года)

Б.А.Назаров

Председатель Научного совета по
присуждению ученых степеней,
д.ф.н., академик

Р. Баракаев

Ученый секретарь Научного совета
по присуждению ученых
степеней, к.ф.н.

Н.Ф.Каримов

Председатель научного семинара при
научном совете по присуждению
ученых степеней, д.ф.н., академик

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора филологических наук (DSc))

Целью исследования является выявление новых типов и видов художественной обусловленности, изучение условных средств, свойственных иронической, неомифологической, абсурдной литератур, что является важнейшей поэтической особенностью современной узбекской прозы.

Объектом исследования выбраны произведения по данной тематике в современной узбекской прозе и мировой литературе, в частности, романы, повести, рассказы, новеллы и эссе Э.Аъзама, А.Аъзама, Н.Норматова, Х.Дустмухаммада, Ш.Бутаева, Н.Р. Мухаммада, Н.Эшонкула, У.Хамдама, И.Султона, Б.Кобула.

Научная новизна исследования заключается в следующем: обосновано, что обусловленность является важнейшей эстетической категорией произведения искусства в целом, а также художественного произведения;

обосновано, что в природа обусловленности в романтической, дидактико-реалистической, суфийско-символической, философской, аллегорической, иносказательной, метафорик основе художественно-обусловленного изображения в классической узбекской литературе является литературно-эстетической категорией;

установлено, что в произведениях литературного поколения 70-х годов новые поэтико-стилистические изыскания, в частности, иронический художественный модус, свойственные ему средства и виды, а именно, иронический образ, завуалированная образность, пародия, парадокс, критический дух, сарказм, многосторонность иронического отношения, создание романтического иронического образа сформирована как отдельная важная тенденция в современной узбекской прозе;

обоснованы цель, художественно-идейная цель, намерения писателя в повести “Старая араба”, созданной как ироническая пародия произведению великого русского сатирика Н.В.Гоголя “Мёртвые души”;

раскрыто влияние передовых творческих традиций, высоких идей на основе восточного исламизма и европейского христианства в возникновении в современной узбекской прозе неомифологем Химеры, Жажман, Сизифа, в целом, формировании важнейших художественно-идейных аспектов неомифной прозы, мифологических образов, освещены вопросы оригинальности произведения;

доказано, что явление метаформоза также является средством неомифологической художественной обусловленности, суть которого заключается в преображении героя с помощью какой-либо детали (травинки или зеркала) или же полном изменении облика (превращение в собаку) или частичном преображении (стать могущим

понимать разговор муравьёв, превращение зрочка в комнату) без использования каких-либо средств, что непосредственно указывает на глубокий кризис в обществе и душе героя;

обосновано, что психологический анализ и толкование “уединённого в себе человека”, возникшего на основании “абсурдной ситуации” и интерпретации “абсурдного героя” реализуется как важное литературное направление;

на основе анализа произведений доказана суть ассоциативного образного мышления, обусловленного сравнением общих и отличительных моментов в психологических мирах Отца и Волка, общности психологического состояния скромности и захватничества в образах Писателя и Паука, сравнением двойкового отношения людей турккишлака и цыганов в воспитании детей.

Внедрение результатов исследования:

На основе исследований современной узбекской прозы и вопроса свойственной ей художественной обусловленности, полученных научных результатов:

заклучения о проблеме художественной обусловленности, изученной в литературоведениях России, Европы и стран СНГ, её теоретических научно-эстетических основах, формировании в узбекском художественном мышлении религиозно-мифологического, дидактического, романтического, реалистического, модернистического видов и средств художественной обусловленности использованы в реализации фундаментального проекта ФА-Ф1-ГО40 “Узбекское литературоведение в аспекте сравнительного литературоведения: влияние и типология” (Справка №3/1255-1301 Академии наук от 23 июня 2020 года). В результате, обосновано, что в современной узбекской прозе реалистическая традиционная обусловленность дополнена как по форме, так и по содержанию, появились иронический, неомифологический, ассоциативный, символично-модернистический виды, в современной узбекской прозе встречаются иронический (Э.Аъзам, А.Аъзам, Ш.Бутаев, Н.Р.Мухаммад), неомифологический (Ш.Бутаев, Х.Дустмухаммад, Н.Нормат, Н.Эшонкул), символично-модернистический (Х.Дустмухаммад, Н.Эшонкул, Ш.Бутаев, У.Хамдам), ассоциативный (И.Султон, Б.Кобул, У.Хамдам) виды художественной обусловленности;

заклучения о том, что художественная обусловленность в узбекской, в целом, классической литературе Востока представлена в произведениях Юсуфа Хос Хожиба, Ахмада Югнаки, Носириддина Бурхониддина Рабгузи, Алишера Навои как дидактическая реалистическая литература, использованы в реализации прикладного проекта А-1-118 “Подготовка к изданию и публикация учебного пособия об изображении и толкованиях образа Алишера Навои” (Справка № 89-03-3180 Министерства высшего и среднего

специального образования от 9 сентября 2020 года). В результате, проект насыщен заключениями и анализами условных средств: метафоры, символа, аллегорического образа в произведениях Алишера Навои “Язык птиц”, “Возлюбленные сердец”, “Пятерица”, несущих сиволическую, философско-суфийскую художественную идею;

научно-теоретические заключения о проблеме художественной обусловленности в современной узбекской прозе (реалистический, модернистический, иронический, неомифологический), её видах и формах, условном символическом аллегорическом стиле в произведениях писателей периода независимости, творческих поисках в освещении проблем героя и эпохи использованы в реализации научного проекта кафедры изучения исламской цивилизации, Ближнего Востока и Южной Азии Университета Эмори в городе Атланты США, посвященного исследованию отношения среднеазиатских писательниц к религии, семье и обществу (Справка Университета Эмори от 26 августа 2019 года). В результате, изучены новые поэтические толкования образа женщины в узбекской прозе периода независимости;

научно-теоретические заключения об изученности новых стилей в современной узбекской прозе: иронии, символично-модернистического стиля, кроме того, проблемы художественной обусловленности в русском, узбекском и других литературоведениях использованы азербайджанскими исследователями отдела “Литературных связей Азербайджана-Туркменистана-Узбекистана” Института литературы имени Низами Национальной академии Азербайджана (Справка Института литературы имени Низами от 14 сентября 2019 года). В результате, это послужило изучению научных источников о жизни и творчестве современных узбекских писателей Э.Аъзама, А.Аъзама, Ш.Бутаева, Н.Р.Мухаммад, У.Хамдама, И.Султона, К.Норкобила, а также новых архивных материалов о жизни и творчестве А.Каххара;

научно-теоретические заключения об изучении в современной узбекской прозе символичности, метафоры, иронии, мифа, неомифного символа и других использованы для подготовки специальных курсов и чтении лекций студентам Бакинского государственного университета (Справка факультета “Турецкой и зарубежной филологии” Бакинского Евроазиатского университета от 9 октября 2019 года). В результате, студенты высших учебных заведений Азербайджана получили новые знания о литературе тюркских народов, в частности, о современной узбекской прозе;

результаты диссертации стали первичной методологической основой для теле и радиопередач “Адабий жараён”, “Дунё адабиёти”, “Мактублар”, “Бедорлик” Узтелерадиокомпания (Справки №01-14/380 и №04-25-793 канала “Маданият ва маърифат” Национальной

телерадиокомпания Узбекистана от 6 сентября 2019 года и от 3 сентября 2020 года). В результате научно-теоретические размышления о важных художественных особенностях творчества Э.Аъзама, А.Аъзама, Ш.Бутаева, Н.Эшонкула, У.Хамдама, И.Султона, Б.Кобула, поэтико-стилистических изысканиях в различных жанрах прозы пробули большой интерес у телезрителей и радиослушателей, послужили повышению качества различных литературных, научно-просветительских передач, посвященных проблемам современного литературного процесса;

результаты исследования также продуктивно использованы на ежегодных советах прозы и литературной критики Союза писателей Узбекистана (Справка №01-03-07/1232 Союза писателей от 1 ноября 2019 года). В результате, заключения о новой узбекской прозе послужили обеспечению последовательности ежегодных научных лекций на совете прозы.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, 4 основных глав, заключения, списка использованной литературы. Общий объем диссертации – 280 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS
I бўлим (I часть; I part)

1. Қўчқорова М. Бадиий сўз ва руҳият манзаралари. (Эссе, қисса, ҳикоя: тадқиқ ва талқин). Монография. – Тошкент: Мухаррир, 2011. – 232 б.
2. Қўчқорова М. Ҳозирги ўзбек насрида бадиий шартлилик. Монография. – Тошкент: Фан, 2020. – 248 б.
3. Kuçkarova M. Modern özbek hikaye, kısılarında remiz ve metafor // Güncel sanat. Sayı: 14 eyulul-ekim. 2011. – Alaniya (Türkiye). – S. 52-53.
4. Kuchkarova M. A Devil new mythological image in the modernuzbek prose // International Sceintifig journal Theoretical Appleid Sceince. 2020. Volume: 3. USA. Filadelfiya. – P. 445-450. Impact Factor: ISRA (India) = 1.344 ISI (Dubai, UAE) = 0.829 GIF (Australia) = 0.564 JIF = 1.500 SIS (USA) = 0.912 ПИНЦ (Russia) = 0.156 ESJI (KZ) = 4.102 SJIF (Morocco) = 5.667 ICV (Poland) = 6.630 PIF (India) = 1.940 IBI (India) = 4.260.
5. Қўчқорова М. Ҳозирги ўзбек насрида рамз ва метафора // Шарқ юлдузи, 2011. № 2. – Б.158–161. (10.00.00. №19).
6. Қўчқорова М. Кичик жанрнинг улкан бадиий олами // Шарқ юлдузи, 2012. № 3. – Б. 110–112. (10.00.00. №19).
7. Қўчқорова М. Киноявий наср ва бадиий шартлилик // Ўзбек тили ва адабиёти, 2013. № 6. – Б. 48–52 (10.00.00. №14).
8. Қўчқорова М. Ҳозирги ўзбек насрида неомифологизм муаммоси // Илмий Ахборотнома АДУ, 2013. № 1. – Б. 80–83. (10.00.00. №11).
9. Қўчқорова М. "Бошсиз одам" ҳикоясининг талқинлари // Ўзбек тили ва адабиёти, 2013. № 2. – Б. 46–49 (10.00.00. №14).
10. Кучкарова М. Художественная обусловленность иронии (на материале произведений Э.Агзама) // Препадование языка и литературы. 2013. №5. – С. 31-33. (10.00.00. №9).
11. Қўчқорова М. Эркин Аъзам насрида сув шартли бадиий тимсоли // Тил ва адабиёт таълими, 2013. № 12. – Б. 38-40. (10.00.00. №9).
12. Қўчқорова М. "Асосий машғулоти - Адабиёт, аммо омадим кинода чопди..." (Ёзувчи Э.Аъзам билан суҳбат) // Шарқ юлдузи, 2014. № 1. – Б. 158-162. (10.00.00. №19).
13. Қўчқорова М. "Мувозант"да бадиий шартли рамзлар // Ўзбек тили ва адабиёти, 2014. № 4. – Б. 35–41 (10.00.00. №14).
14. "Ўтган кунлар" романида мактуб жанри // Тил ва адабиёт таълими, 2015. № 5. – Б. 38-39. (10.00.00. №9).

15. Қўчқорова М. Анъана ва ижодий индивидуаллик // Ўзбек тили ва адабиёти, 2016. № 3. – Б. 41–44 (10.00.00. №14).

16. Қўчқорова М. "Ўтмишдан эртақлар" қиссасида болалик мотиви // Тил ва адабиёт таълими, 2016. № 12. – Б. 39-41. (10.00.00. №9).

17. Қўчқорова М. Неомифологик образ талқини // Шарқ юлдузи, 2016. № 10. – Б. 140-144. (10.00.00. №19).

18. Қўчқорова М. "Жазирамадаги одамлар" романи бадииятига чизгилар... // Ўзбек тили ва адабиёти, 2017. № 5. – Б. 68–75 (10.00.00. №14).

19. Қўчқорова М. Ҳозирги ўзбек насрида мажозий ривоят усули // Илмий Ахборотнома АДУ, 2017. № 4. – Б. 75-78. (10.00.00. №11).

20. Қўчқорова М. "Энайўл"нинг қадрдон йўллари // Шарқ юлдузи, 2020. № 1. – Б. 152-156. (10.00.00. №19).

II бўлим (II часть; II part)

21. Қўчқорова М. "Озодлик" ва "Фиеста" асарларида рамз ва пейзаж // Ёшлик. 2010. №7. – Б. 46-47.

22. Қўчқорова М. "Жим ўтирган одам" ҳикоясида тарихий воқеликнинг акс этиши / Жамият тараққиётида ёшларнинг роли: тарихий тажриба ва замонавий жараёнлар. Республика ёш олимлар илмий тўплами. – Тошкент, 2010. – Б. 36-39.

23. Қўчқорова М. Замонавий прозада руҳият талқини / Ёш олимлар ахборотномаси. – Тошкент, 2011. – Б. 102-105.

24. Қўчқорова М. "Ўзбекбобо" ва "Ҳорғинлик" асарларида бадиий шартлилик воситалари / Изланиш самаралари (№1) Ўзбекистон ёш тилшунослари ва адабиётшуносларининг Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг 20 йиллигига бағишланган анъанавий илмий анжумани материаллари. – Тошкент, 2011. – Б. 83-96.

25. Қўчқорова М. Галлюцинация - руҳий таҳлил воситаси / "Мустақиллик йилларида илм-фан тараққиёти: ёш олимлар муҳим фундаментал натижалари, амалий ютуқлари ва инновациялар" Республика ёш олимлар илмий-амалий конференцияси – Тошкент, 2011. – Б. 261-265.

26. Қўчқорова М. Ҳозирги ўзбек насрида неомифологизм муаммосининг айрим хусусиятлари / Изланиш самаралари (№2). Ўзбекистон ёш тилшунослари ва адабиётшуносларининг анъанавий республика илмий анжумани материаллари. – Тошкент, 2012. – Б. 77-81.

27. Қўчқорова М. "Шовқин"нинг шов-шувлари... // Ёшлик. 2013. №1. – Б. 44-45.

28. Қўчқорова М. Киноявий образ яратишдаги бадиий шартлилик воситалари / Ўзбек адабиёти масалалари. – Тошкент: 2013. – Б. 45-60.

29. Қўчқорова М. Неомиф насрда "Сув" метафорик образ сифатида / Ўзбек адабиёти қиёсий адабиётшунослик аспектида: таъсир ва типология. Республика илмий-назарий конференцияси материаллари. - Тошкент: Мухаррир, 2013. – Б. 193-204.

30. Kuçkarova M. Günümüz özbek nesrinde dag simgesi / Edabiyatta dağ. XXV. Uluslararası KIBATEK edebiyat sempozyumu. – Alanya (Türkiye), 2013. – S. 271-280.

31. Қўчқорова М. "Бобурнома" ва "Тарихи Рашидий": тарихий-мемуар асарларида типологик ўхшашликлар // Мозийдан садолар. 2014. №3. – Б. 26-28.

32. Қўчқорова М. Икки ҳовуч нур... ёхуд ёзувчи Қўчқор Норқобилга адабий мактуб // Ёшлик. – Тошкент. 2014. №11. – Б. 46-47.

33. Kuçkarova M. Esas meşguliyetim Edabiyattır, Fakat sinemada başarılı oldum... // Güncel sanat. 2014. Sayı: 31. Temmuz-ağustos. – Alaniya (Türkiye). – S. 34-39.

34. Kuçkarova M. Geçmiş günler, Alpamiş, Bin bir gece: gelenek ve sanatsal bireysellik / “Şərq xalqları ədəbiyyatı: ənənə və müasirlik” mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfrans. - Bakı (Azərbaycan), 2014. - S. 250-253.

35. Қўчқорова М. Ўзбек неомиф насрида миф метафорик бадиий шартли восита сифатида / “Ёшлар маънавий-ахлоқий тарбиясида адабиётнинг роли ва аҳамияти” мавзуида республика илмий-амалий анжуман материаллари. - Тошкент, 2014.– Б. 174-184.

36. Қўчқорова М. Ҳозирги ўзбек неомиф насри / “Зулфия ижодининг миллий ўзига хослиги ва умуминсоний аҳамияти” мавзусидаги илмий-назарий конференция материаллари. - Тошкент: Тамаддун, 2015. – Б. 39-41.

37. Қўчқорова М. Улуғбек Ҳамдам ижодида мажозий-ривоят услуби / Иқтидор. 4. Ёшларнинг илмий, публицистик, бадиий альманахи. - Тошкент: Фан, 2015. – Б. 75-78.

38. Kuçkarova M. Esas meşguliyetim Edabiyattır, Fakat sinemada başarılı oldum... // Kardeş kalemler. – Ankara (Türkiye). 2015. Sayı. 106. Ekim ayı. – S. 81-88.

39. Kuçkarova M. Modern özbek nesrinde çağrimsal tefekkür talkını / Türk xalqları ədəbiyyatı: mənşəyi, inkişaf, mənhəraləri və problemləri. Beynəlxalq elmi konfransın materialları. – Bakı (Azərbaycan), 2015. – S. 465-469.

40. Қўчқорова М. Лукмон Бўрихон насрида киноя ва унинг воситалари / “Филологиянинг долзарб масалалари” республика илмий-амалий конференция материаллари. – Термиз, 2016. – Б. 32-43.

41. Қўчқорова М. “Бўри” ва “Меҳмон” ҳикояларида ассоциатив бадиий тафаккур усули / Исажон Султон насри бадиияти. – Тошкент: Турон-замин-зиё, 2017. – Б. 186-194.

42. Қўчқорова М. Ёзувчи фақат ўзини, ўз дунёсини ёзади... (Ёзувчи Қўчқор Норқобил билан суҳбат) // Ижод олами. 2018. №5. – Б. 5-7.

43. Қўчқорова М. Янгиланган реализм: киноя, байтбарак, прототип масаласига доир («Навоийни ўқиган болалар» ҳикояси мисолида) / Ўзбек адабиётшунослигининг долзарб муаммолари - Тошкент: Фан, 2018. – Б. 174-184.

44. Қўчқорова М. Ҳозирги ўзбек насрида метаморфоза ҳодисаси / Нодир Норматов ҳаёти ва ижоди: замондошлари нигоҳида. – Тошкент: “Санъат” журнали нашриёти, 2018. – Б. 165-178.

45. Қўчқорова М. Беқиёс неомифологизм / Ш.Бўтаев. Юлдузларга элтар йўл. Қисса ва ҳикоялар. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2018. – Б. 147-158.

46. Қўчқорова М. “Бобурнома” ва “Тарихий Рашидий” мемуар асарларининг типологик ўхшашликлари / Бобур абадияти. Заҳириддин Муҳаммад Бобур асарларининг жаҳон маданиятида тутган ўрни. Халқаро анжуман материаллари. – Тошкент: Баёз, 2018. – Б. 207-211.

47. Қўчқорова М. Ўзи билан ўзи гаплашаётган одам образи ёхуд Аҳмад Аъзам ижодига чизгилар // Ёшлик. 2019. №6. – Б. 52-57.

48. Қўчқорова М. Қўчқор Норқобилнинг ҳикоянавислик маҳорати / “Адабиётшуносликнинг долзарб масалалари” илмий-назарий конференцияси материаллари. – Қўқон, 2019.– Б. 37-47.

49. Қўчқорова М. Эркин Аъзам насрида киноя ва унинг воситалари / VI Beynalxalq Türk dünyası Araşdırmaları simpoziumu. – Bakı (Azerbaycan), 2019. – S. 245-250.

50. Қўчқорова М. Хуршид Дўстмуҳаммад қиссаларида метафора ва тимсолли ишоралар / “Адабиётшуносликнинг долзарб масалалари” халқаро конференцияси материаллари. – Тошкент, 2020. – Б. 264-277.

51. Қўчқорова М. “Ўз ичига беркинган одам” образи: абсурд вазият ва абсурд қаҳрамон // Бобур ва дунё. 2020. №1 (14). – Б. 53-59.

52. Kuşkarova M. Nazar İřankul’un “Ajr” (ecir) adlı hikâyesi: metinler arasılık ve neomitolojizm unsurları // Güncel sanat. Sayı: Mayıs-haziran. 2020. - Alanıya (Türkiya). – S. 66-68.

53. Қўчқорова М. “Ажр” ҳикоясида интертекстуаллик ва неомифологизм унсurlари // Термиз университети Хабарномаси. 2020. №1. – Б. 42-45.

54. Қўчқорова М. Нурилла Чори ҳикояларида неомифологизм унсurlари // <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/nurilla-chori-hikoyalarida-neomitologizm-unsurlari/> 1.05.2020.

55. Қўчқорова М. Киноявий бадиий пародия (“Эски арава” (Шойим Бўтаев) ва “Ўлик жонлар” (Гоголь) асарлари мисолида)

<https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/marhabo-qochqorova-kinoyaviy-badiiy-parodiya/> 20.06.2020.

56. Қўчқорова М. “Донишмад Сизиф” фалсафий эссесида неомиф насрга хос бадиий хусусиятлар // Бобур ва дунё. 2020. №2. (15) Июнь. – Б. 36-42.

57. Қўчқорова М. Ёшлар тарбиясида “Қутадғу билиг”нинг аҳамияти / “Китобхонлик маданиятини юксалтириш: муаммо ва вазифалар” мавзусидаги республика илмий-назарий конференцияси материаллари. – Навоий, 2020. – Б. 64-66.

58. Қўчқорова М. “Maʼmun yetaklagan odam” hikoyasi: absurd vaziyat va absurd qahramon tahlili / “Филологиянинг долзарб масалалари” мавзусидаги республика илмий-услубий анжумани. – Қўқон, 2020. – Б. 30-34.

59. Қўчқорова М. “Гўр ўғли ёхуд ҳаёт суви” романида абсурд адабиётга хос бадиий унсурлар / “Филологиянинг умумназарий масалалари” республика миқёсидаги илмий-амалий конференция материаллари (2-китоб). – Тошкент, 2020. – Б. 252-256.

60. Kuçkarova M. Nurilla Çarı hikayelerinde neomitolojizm unsurları // Kardeş kalemler. – Ankara (Türkiye), 2020. Sayı. Eylül ayı. – S. 63-69.

Автореферат «Ўзбек тили ва адабиёти» журнали таҳририяида
таҳрирдан ўтказилди.